

**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MUSİBETLER KARŞISINDA**  
**İNSANIN KONUMU**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MÜMİN ÇÖPÜR**

**BALIKESİR, 2022**



**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MUSİBETLER KARŞISINDA**  
**İNSANIN KONUMU**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MÜMİN ÇÖPÜR**

**TEZ DANIŞMANI**

**DR. ÖĞR. ÜYESİ LÜTFÜ CENGİZ**

**BALIKESİR, 2022**

**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEZ ONAY SAYFASI**

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201812573015 numaralı Mümin ÇÖPÜR'ün hazırladığı “İmam Mâtürîdî'ye Göre Musibetler Karşısında İnsanın Konumu” konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 27/06/2022 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTÇİ

İmza

Üye (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ÖZEROL

İmza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Enstitü Onayı

## ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları"na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

26/07/2022

İmza

Mümin ÇÖPÜR

## ÖNSÖZ

Kelâm, İslâm'ın “Ulûhiyet”, “Nübüvvet” ve “Meâd” olarak sistematize edilen inanç konularını rasyonel olarak temellendirmeye çabalayan bir disiplindir.

Kelâm ilmi, insanlara doğru inanç ve isabetli davranışlardan oluşan hidâyeti açıklamak, dünyada erdemli yaşamak, âhirette ebedî mutluluğa ulaşmalarına yardımcı olmak gibi yüce bir hedefi amaç edinir. Literatürde bu temel amacın dışında bazı gayeleri de hedef edindiği belirtilir. Öğrettiği güçlü kanıtlar sayesinde müslümanları taklit seviyesinden kurtarıp bilerek inanma ve yaşama derecesine yükseltmek, hidâyeti arayanlara yol göstermek, İslâm'ı eleştirenlere karşı, inanç ve davranışlara dair ilkeleri nasslar çerçevesinde belirlemek, akî yöntemlerle temellendirip desteklemek, sağlam bilgiler üreterek İslâm'ın yüceliğini kanıtlamak, İslâm bilimlerine dayanak oluşturmak ve dünyada adaletli bir hayatın kurulup devam etmesine katkıda bulunmak bu gayeler arasında zikredilir.

Hz. Âdem (a.s) ile başlayan insanlık, tarih boyunca nice zorluk, cefa, sıkıntı, belâ ve musibetlere mâruz kalmıştır. Şüphesiz insanoğlu, kendi fiilinin bir sonucu olarak musibete duçar olduğu gibi, kendi elinde olmadan da dış etkenlerin etkisiyle felâketlerle karşılaşmıştır. Zira insan, acısıyla tatlısıyla, bollukta ve darlıkta, varlıkta ve yoklukta, yaşadığı bu fânî âlemde, farklı sıkıntılarla da karşılaşacağını bilincindedir.

Günümüze kadar İmam Mâtürîdî'ye yönelik yapılan sempozyum, tebliğ, makale ve tez gibi akademik çalışmaların çokluğu dikkat çekmektedir. Kuşkusuz, Mâtürîdî hakkında yapılan bu yoğun çalışmalar onun kelâmcı, fakîh ve müfessir yönünü gözler önüne sermektedir. Bu eşsiz araştırmalar, Mâtürîdî'ye geleneğinin fikir dünyamızdaki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Son yıllarda insanlık âlemi; başta küresel salgın koronavirüs olmak üzere yangın, deprem, sel, kuraklık gibi felâketlerle sınanmaktadır. İmam'ın, musibet ve felâketlere dair görüşlerinin insanın konumu ekseninde ele alınmayışı sebebiyle “İmam Mâtürîdî'ye Göre Musibetler Karşısında İnsanın Konumu” adlı bu çalışmayı tercih ettik. Bu araştırmamızda ele aldığımız meseleyi, Mâtürîdî'nin “Kitâbü't-Tevhîd” ve “Te'vîlâtü'l-Kur'ân” adlı eserlerini esas alarak incelemeye çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, kelâm sistemine dair yöntem ve metodu hakkında kısa bilgiler içermektedir. İkinci bölüm ise, musibet kavramına genel bakış başlığı altında, musibet kelimesinin muadili olarak kullanılabilecek kelimelerin açıklamalarından ve kelâm düşüncesinde musibete ilişkin yaklaşımlardan oluşmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise, İmam Mâtürîdî'ye göre musibetlerin sebepleri başlıklar halinde tasnif edilip, musibetler karşısında insanın konumu ile alakalı görüşleri insan psikolojisi üzerinden etraflıca ele alınmıştır. Çalışmamız genel bir değerlendirme yapılarak sonlandırılmıştır.

Bu tezin hazırlanması sürecinde yardımlarını esirgemeyen, her safhada bilgi ve tecrübeleriyle çözüm yolları sunan çok kıymetli danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ'e şükranlarımı sunarım. Maddî ve mânevî desteklerini her daim üzerimde hissettiğim aileme, yaşamımın her anında olduğu gibi, bu süreçte de en büyük destekçim olan sevgili eşim Bilgenur ÇÖPÜR'e, varlığı ve enerjisi ile bana güç veren değerli kızım Zümra Hazal ÇÖPÜR'e sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

**BALIKESİR, 2022**

**MÜMİN ÇÖPÜR**

## ÖZET

### İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MUSİBETLER KARŞISINDA İNSANIN KONUMU

**ÇÖPÜR, Mümin**

**Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ**

**2022, 123 Sayfa**

Yeryüzünde varlıklar içinde farklı özelliklerle yaratılan insan, akıl nimeti başta olmak üzere birçok hususta sayısız meziyetlerle donatılmıştır. Allah, insanı yeryüzünde kendisine halife olarak yaratmış, eşref-i mahlûkât kılmış ve ona yaşadığı âlemi imar etmesi için sorumluluklar bahşetmiştir. Kuşkusuz, beşeriyetin en büyük sorumluluğu, Cenâb-ı Allah’a karşı ubûdiyetini yerine getirmektedir. İnsan, kulluğun gereği olarak yaşamı boyunca farklı türden denenmeye tâbi tutulmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak, İmam Mâtürîdî’nin biyografisine yer verilmiştir. Ardından musibet kavramının muadili olarak zikredilebilecek kelimeler tespit ve tahlil edilmiştir. Daha sonra, kelâm düşüncesinde musibetin hangi başlıklarda sunulduğu ve bu konuda bazı âlimlerin fikirlerine başvurulmuştur. Ayrıca bu çalışmamızda, İslâmî gelenekte önemli bir mevkiye sahip olan İmam Mâtürîdî’nin, Te’vîlâtü’l-Kur’ân adlı tefsirinden hareketle Kur’an-ı Kerîm’de musibete dair yer alan bütün âyet-i kerîmeler etraflıca ele alınıp “insan” merkezli olarak incelenmiştir. Yine bu çerçevede bir kısım âlimlerin görüşleri ortaya konulmuş ve bu görüşler çalışmamızın omurgasını oluşturan Ehl-i sünnet ekolünün öncü ismi İmam Mâtürîdî’nin görüşleri ile mukayese edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İmam Mâtürîdî, İnsan, Musibet, Te’vîlâtü’l-Kur’ân.

## **ABSTRACT**

### **THE POSITION OF MAN IN FACE OF CALAMITIES ACCORDING TO IMAM MÂTURIDÎ**

**ÇÖPÜR, Mümin**

**Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences**

**Adviser: Asist. Prof. Dr. Lütfü CENGİZ**

**2022, 123 Pages**

Man, who was created with different characteristics in beings on earth, is endowed with numerous virtues in many aspects, especially the blessing of reason. Allah has created man as a caliph on earth, made him an ashraf and bestowed upon him responsibilities for the development of the world in which he lives. Undoubtedly, the greatest responsibility of humanity is fulfilling its ubud towards Almighty Allah. Man is subjected to different kinds of trials throughout his life as a requirement of servitude. In this study, the biography of Imam Maturidi is included for the first time. Then, words that can be mentioned as an equivalent of the concept of calamity were identified and analyzed. Later, in the thought of kalam, the topics in which the calamity is presented and the ideas of some scholars were applied in this regard. In addition, in this study, based on the exegesis of Imam Maturidi, who has an important position in the Islamic tradition, called Ta'vilat al-Qur'an, all the verses of the Qur'an related to the calamity in the Qur'an were examined thoroughly and "human-centered". In this context, the views of some scholars were put forward and these views were compared with the views of Imam Maturidi, the leading name of the Ahl-i Sunnah school, which forms the backbone of our study.

**Keywords:** Imam Maturidi, Human, Tribulation, Ta'vilat al-Qur'an.

# İÇİNDEKİLER

|                                               | Sayfa    |
|-----------------------------------------------|----------|
| ÖNSÖZ .....                                   | iii      |
| ÖZET .....                                    | v        |
| ABSTRACT .....                                | vi       |
| İÇİNDEKİLER.....                              | vii      |
| KISALTMALAR LİSTESİ.....                      | ix       |
| <b>1. GİRİŞ .....</b>                         | <b>1</b> |
| 1.1. Araştırmanın Konusu.....                 | 1        |
| 1.2. Araştırmanın Amacı .....                 | 2        |
| 1.3. Araştırmanın Önemi .....                 | 2        |
| 1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....         | 2        |
| 1.5. Tanımlar .....                           | 3        |
| <b>2. İLGİLİ ALANYAZIN.....</b>               | <b>4</b> |
| 2.1. Kuramsal Çerçeve .....                   | 4        |
| 2.2. İlgili Araştırmalar .....                | 4        |
| <b>3. YÖNTEM .....</b>                        | <b>6</b> |
| 3.1. Araştırmanın Modeli.....                 | 6        |
| 3.2. Bilgi Toplama Kaynakları.....            | 6        |
| <b>4. BULGULAR VE YORUMLAR .....</b>          | <b>7</b> |
| 4.1. İmam Mâtürîdî Hakkında Genel Bilgi.....  | 7        |
| 4.1.1. Hayatı.....                            | 7        |
| 4.1.2. Eserleri .....                         | 10       |
| 4.1.3. Kelâm Sistemi .....                    | 14       |
| 4.2. Musibet Kavramına Genel Bakış .....      | 16       |
| 4.2.1. Musibetin Kavramsal Çerçevesi.....     | 16       |
| 4.2.2. Musibetin Sözlük ve Terim Anlamı ..... | 16       |
| 4.2.3. Musibet ile İlişkili Kelimeler .....   | 18       |
| 4.2.3.1. Azap.....                            | 18       |
| 4.2.3.2. Belâ.....                            | 19       |
| 4.2.3.3. Be's.....                            | 21       |
| 4.2.3.4. Dârr /Durr .....                     | 21       |

|                                                                                |            |
|--------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 4.2.3.5. Fitne.....                                                            | 22         |
| 4.2.3.6. Hızı .....                                                            | 23         |
| 4.2.3.7. İstircâ.....                                                          | 24         |
| 4.3. Kelâm Geleneğinde Musibete İlişkin Konular.....                           | 26         |
| 4.3.1. İnsana Ait Fiillerin Yaratılması ve Kesb Nazariyesi .....               | 27         |
| 4.3.2. Hüsün ve Kubuh.....                                                     | 38         |
| 4.3.2.1. Kötülük Problemi/Teodise.....                                         | 39         |
| 4.3.3. Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk.....                                               | 49         |
| 4.3.4. Salâh-Aslah .....                                                       | 54         |
| 4.3.5. İvazlar/Bedeller .....                                                  | 60         |
| 4.3.6. Ye's -Be's Halinde İmanın Geçerli Olup Olmayacağı .....                 | 64         |
| 4.4. İmam Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru .....                                    | 71         |
| 4.5. İmam Mâtürîdî'ye Göre Musibetlerin Sebep ve Hikmetleri.....               | 72         |
| 4.5.1. Allah'ın Takdiri.....                                                   | 73         |
| 4.5.2. Allah'ın İzni ve İradesi .....                                          | 75         |
| 4.5.3. İlâhî Hikmet .....                                                      | 77         |
| 4.5.4. İyiye Kötüden Ayırt Etme .....                                          | 79         |
| 4.5.5. Kulun Üzerinden Daha Kötü Bir Belâyı Defetme ve Günahlara Kefaret ..... | 81         |
| 4.5.6. İlâhî Rahmet ve Ceza.....                                               | 83         |
| 4.5.7. Hatırlatma ve Uyarı .....                                               | 84         |
| 4.5.8. Şükür ve Nankörlük Edenlerin Ortaya Çıkması.....                        | 86         |
| 4.6. İmam Mâtürîdî'ye Göre Musibetler Karşısında İnsanın Konumu .....          | 90         |
| 4.6.1. İmtihana Tâbi Olma.....                                                 | 90         |
| 4.6.2. İlâhî Kurallara Uymama .....                                            | 96         |
| 4.6.3. İnsanın Hatalı Fiilleri.....                                            | 98         |
| 4.6.4. Rızık ve Nimetlere Nankörlük .....                                      | 101        |
| 4.6.5. Küfür, Zulüm ve Kötülüğün Yangınlaşması.....                            | 103        |
| 4.6.6. Tedbirsiz Tutum ve Davranışlar.....                                     | 105        |
| 4.6.7. Sabırsız Olma Duygusu .....                                             | 110        |
| <b>5. SONUÇ VE ÖNERİLER .....</b>                                              | <b>116</b> |
| <b>KAYNAKÇA.....</b>                                                           | <b>119</b> |

## KISALTMALAR LİSTESİ

|              |                                                           |
|--------------|-----------------------------------------------------------|
| <b>A.s</b>   | : Aleyhisselam                                            |
| <b>c.c</b>   | : Celle Celaluhu                                          |
| <b>Çev</b>   | : Çeviri                                                  |
| <b>Dia</b>   | : Diyanet İslam Ansiklopedisi                             |
| <b>Dib</b>   | : Diyanet İşleri Başkanlığı                               |
| <b>Ed</b>    | : Editör                                                  |
| <b>Fak</b>   | : Fakülte                                                 |
| <b>Hız</b>   | : Hazreti                                                 |
| <b>İsam</b>  | : İslam Araştırmaları Merkezi                             |
| <b>İfav</b>  | : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları |
| <b>İ.Ü</b>   | : İnönü Üniversitesi                                      |
| <b>M.Ü</b>   | : Marmara Üniversitesi                                    |
| <b>Neş</b>   | : Neşriyat                                                |
| <b>Neşr</b>  | : Neşreden                                                |
| <b>r.a</b>   | : Radıyallahuanh                                          |
| <b>S</b>     | : Sayı                                                    |
| <b>s</b>     | : Sayfa                                                   |
| <b>s.a.v</b> | : Sallalahualeyhi vesellem                                |
| <b>Tdv</b>   | : Türkiye Diyanet Vakfı                                   |
| <b>Terc.</b> | : Tercüme                                                 |
| <b>vb</b>    | : Ve benzeri                                              |
| <b>vd</b>    | : Ve diğerleri                                            |

## 1. GİRİŞ

Kelâm geleneğinde sıkça tartışılan problemlerden biri de “Allah’ın kullarını elemlemesi ve cezalandırması” konusudur. Mütakellimler, felâket ve musibetleri “elemeler konusu” etrafında yorumlamışlardır. Bu açıdan kelâm bilginleri, kulun başına isabet eden belâ ve âfetler sonucu ıstırap duyma olgusunu, “Allah’a ve kula ait fiiller” başlığı altında görüşlerini kaydetmişlerdir. Yine bu çerçevede kelâm ilminde musibet konusu “salâh-aslah, teklîf-i mâ lâ yutâk” gibi başlıkların yanı sıra Mu‘tezile’nin müteahhirûn dönemi âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar, usûl-i hamseden “adalet” ilkesi kapsamında “acılar/elemeler” başlığı altında irdelemiştir. Çalışmamıza ışık tutan, Mâtürîdîye mezhebinin kurucusu, kelâmcı, müfessir İmam Mâtürîdî de musibetler meselesinde en çok Mu‘tezile düşüncesini eleştiriye tâbi tutarak “Allah’ın Fiilleri” başlığı altında kula ait fiillerinin yaratılması, “salâh-aslah, teklîf-i mâ lâ yutâk, hüsün-kubuh” bahislerini “Kitâbü’t-Tevhîd” ve “Te’vîlâtü’l-Kur’ân” isimli eserlerinde detaylı olarak ele almıştır. Biz de musibet konusunu insan ekseninde İmam’ın fikirlerine başvurarak detaylı olarak irdedeceğiz.

### 1.1. Araştırmanın Konusu

Musibet ve felâketler, varlık âleminde yer alan bütün canlıların sıkça karşılaştığı, acı ve ıstırap duyduğu, korunmaya ve kurtulmaya çalıştığı olgulardır. İnsanoğlu, yaşadığı sürece mâruz kaldığı musibetleri, işlediği suçlar ve günahlar karşılığında kendisine isabet ettiğini düşünür. Halbuki musibetler, denenme/sınanma, daha kötü bir belânın engellenmesi, şükürün gerekliliğini yerine getirmek, şer gibi görünen fakat kendisi için daha hayırlı olması gibi birçok hikmeti içerir. Bu çalışmanın konusu da musibet kavramı ile ilişkili kelimelerin yorumlanıp İmam Mâtürîdî’nin görüşleri esas alınarak insanın tutumunun bütün boyutlarıyla incelenmesidir.

## **1.2. Araştırmanın Amacı**

Musibet olgusu, insanlık tarihinden beri tartışılan bir sorundur. Kur'an-ı Kerîm'de, İbrahim, Âd, Semûd, Nûh, Lût, Medyen, Eyke, İsrailoğulları gibi milletlerin belâ ve musibetlere uğrayıp helâk oluşlarına neden olan sebepler zikredilmektedir. Ayrıca bazı peygamberlerin ihtiyarî fiilleri dışında, türlü hastalık ve sıkıntılarla karşılaştıkları, onların tutumlarının da konu edildiği görülmektedir. Dolayısıyla musibet ve elemeler kulun işlediği olumsuz fiil ve tavırları yüzünden değil, ilâhî imtihana tâbi olunduğunun gerçekliğidir. Bu konuyla ilgili öncelikle İmam Mâtürîdî'nin fikriyatında ilgili âyetlerin tefsiri incelenmek suretiyle, eserlerinde bu hususta yorum yapan müfessirlerden bir kısmının görüşlerine yer verip insan-musibet ilişkisinin sebep, hikmet ve sonuçlarını ortaya koymayı amaçladık.

## **1.3. Araştırmanın Önemi**

İnsanın doğumundan ölümüne yaşadığı her safha bir imtihandır. Yani dünya insan için imtihan yurdu. Bu gerçeği kavrayanlar mâruz kalabileceği darlık ve sıkıntıları kolaylıkla göğüsleyebilirler. Ancak insan fitratı gereği tasa, gam, keder, azap, hastalık ve sıkıntılar karşısında korkar, acı ve ıstırap duyar. Belâ ve musibet meselesini insan psikolojisi açısından Türk din bilgini İmam Mâtürîdî'nin, görüşlerinin detayları ile incelenmesi ve onun fikirlerini düşünce dünyamıza tanıtmak önem arz etmektedir.

## **1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Musibet ve insana dair ifadeler Kur'an-ı Kerîm'in birçok yerinde geçmektedir. Bu çalışmamızda musibet ve türevleri kısaca tahlil edilmiş olup, buradan hareketle ilgili âyetler "insan" mefhumu üzerinden İmam Mâtürîdî'nin görüşleri doğrultusunda bütün boyutlarıyla incelenmiştir.

### 1.5. Tanımlar

**Azb:** “Terk etmek, vazgeçmek, menetmek, ceza, işkence, eziyet” (Abdülbâki, 2010, s. 321) “incitip elem verici şey” (Elif Efendi, 2015b, s. 83) gibi mânaları ihtiva eder.

**Be’s:** “Muhtaç olmak, aşırı fakirlikten ötürü bitkin bir durumda bulunmak” (Abdülbâki, 2010, s. 76) anlamlarına gelmektedir.

**Hızlân:** “Allah’ın, kulunu rızâsına muvaffak kılmaması” (Ebû Hanîfe, 2018, s. 68) olarak izah edilir.

**İvaz:** “Bedel, karşılık” (Çelebi, 2001, s. 488, 489) “tâzimde bulunma olmaksızın, mâruz bırakıldığı acı vb. şeylerin karşılığında kula verilen fayda” (Teftâzânî, 2019, s. 608) “tâzim ve iclâl tarîki ile hak edilmeyen her türlü menfaat” (Abdülcebbâr, 2013b, s. 312) olarak tanımlanır.

**Musibet:** Hayır olarak; “uğratmak, yağdırmak, isabet etmek” şer hususunda; “irade etmek, istemek, isabet etmek, cezalandırmak, sataşmak, çatmak” (Abdülbâki, 2010, s. 289) anlamlarına gelen bir kelimedir.

## 2. İLGİLİ ALANYAZIN

### 2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu araştırmada İmam Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan eserlerinden “Te’vîlâtü’l-Kur’ân” adlı tefsiri ve “Kitâbü’t-Tevhîd” isimli eseri başvurduğumuz ana kaynak olup, özenle incelenmiştir. Ayrıca konumuzla ilgili görüş sunan mütekellim ve müfessirlerin eserlerinden istifade edilmiştir. Çalışmamızda ilk olarak İmam Mâtürîdî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilmiş, onun kelâmî düşüncesi kısaca aktarılmıştır. Devamında musibetle eşdeğer sayılabilecek kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra kelâm geleneğinde musibet mevzuunun sunuş şekli incelenmiştir. İkinci bölümde çalışmamızın özünü oluşturan İmam Mâtürîdî'ye göre musibetlerin sebep ve hikmetleri başlıklar altında belirlenmiştir. Son kısımda çalışmamızın hedefi olan; musibetler karşısında insanın konumu ve tavrı detayları ile analiz edilmiştir. Çalışmamız genel bir değerlendirme ile sonlandırılmıştır.

### 2.2. İlgili Araştırmalar

İsmail KARAGÖZ'ün “*Fert ve Toplumlara İsabet Eden Musibetler Sebep ve Sonuçları*” isimli eserinde kapsam itibarıyla musibetin çeşitleri, musibetin geliş sebeplerinde insanın rolü, insanın karşılaştığı durumlar ve kurtulma yolları gibi başlıkların yanı sıra toplumların musibetlere mâruz kalmasının nedenleri incelenmiştir. Musibete dair çalışmalar arasında Selim ÖZARSLAN'ın “*Günah Musibet İlişkisi Üzerine*” adlı kitabı yer almaktadır. Eserde; günah ve musibetin mahiyeti, kelâm ve tasavvufta musibet algılaması gibi başlıklara yer verilmektedir.

Necati KARA'nın “*Kur'an ve Sünnet'te Belâ-Musibet*” isimli makalesi de bu alanda yapılan araştırmalardandır. Makale genel muhtevada belâ ve musibetin kavramsal çerçevesini, fert ve toplumlara geliş sebeplerini ortaya koyan bir çalışmadır. Ayrıca 2019 yılında başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan ve varlığını

halen devam ettiren koronavirüs hastalığı musibetle ilişkilendirilerek birçok eser ve makale yayımlanmasına vesile olmuştur.

Araştırmanın konusuyla ilgili yapılan diğer çalışmalar;

KAYA, Fatih. (2001). Kur'an'a göre Musibet ve Sebepleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

TÜRKMAN, Ebru. (2006). Kelamda Günah Musibet İlişkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

AKDAĞ, Özcan. (2006). Kötülük problemi ve özgür irade savunması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÜNSAL, Hikmet. (2018). İmam Mâtürîdî'ye göre insan hürriyeti bağlamında kötülük problemi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

GENÇ, İsmail (2019). Kur'an'da Musibet, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şırnak.

NALDAN, Tolga. (2019). İmam Mâtürîdî'nin kötülük problemine yaklaşımı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

DEMİROLUK, Esra. (2019). İnsan hürriyeti bağlamında Mâtürîdî'de kötülük problemi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

KAZAN, Abdülhalim. (2021). Musibet İnanç İlişkisi: İstanbul Fatih'te Yaşayan Suriye'liler Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

DEMİR, Fatma. (2022). Tevrat ve Kur'an'a Göre Benî İsrâil'in Başına Gelen Musibetler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

### 3. YÖNTEM

#### 3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmamızda genel çerçeve olarak İmam Mâtürîdî'nin tefsiri referans alınarak musibet kavramı kapsamına giren âyetlerin tesbit ve tahlili yapılmıştır. Araştırmamız, musibet bağlamında insanın konumunun analizine dayalıdır. Bu da çalışmamızın modelini teşkil etmektedir.

#### 3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

İmam Mâtürîdî'nin musibet ve insan ilişkisine dair fikirlerini ortaya koymak için “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*” ve “*Kitâbü’t-Tevhîd*” adlı eserleri titizlikle incelenmiş olup ayrıca konumuz kapsamına giren makale ve eserlerin bir kısmına müracaat edilmiştir. Başvurduğumuz kaynaklarda müelliflerin temas etmediği ihtimaller de imkân dâhilinde tarafımızca araştırılmaya çalışılmıştır.

## 4. BULGULAR VE YORUMLAR

### 4.1. İmam Mâtürîdî Hakkında Genel Bilgi

#### 4.1.1. Hayatı

Gerçek adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî olan “İmam Mâtürîdî”, Mâverâünnehir bölgesi kentlerinden Semerkand yakınlarındaki “Mâtürîdî” bucağında doğmuş, ailesi oralı olduğu için “Mâtürîdî” diye anılmıştır (Aksoy vd., tarihsiz, s. 3803). Doğum tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte bir asra yakın yaşadığı dikkate alınarak doğum tarihi 238/852 olarak tahmin edilmektedir. Zira bu tahmine ilişkin olarak, Mâtürîdî’nin doğduğu yılı tesbit edebilmek için hocalarından Muhammed b. Mûkatil er-Râzî ve Nusayr b. Yahya el-Belhî’nin vefat tarihlerine başvurulur. Son dönem Osmanlı âlimlerinden M. Zahid Kevserî’nin kaydettiğine göre Muhammed b. Mûkatil Râzî’nin vefatı 248/862, Leknevî’ye göre ise Belhî’nin vefatı 268/881’dir. Bu tarihî verilerden hareketle Muhammed b. Mûkatil’in ölümünden en az on yıl önce doğduğu varsayılarak 238/852 yılına tekabül ettiği ifade edilir (Topaloğlu, 2020, s. 24).

İmam’ın, aile fertleri hakkında da babası ve dedesinin (Muhammed b. Mahmûd) adından başka bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ebû Mansûr künyesinden “Mansûr” adlı bir oğlu düşünülebilirse de Mâtürîdî’nin künyelerin anlamları üzerinden açıklama yapılırken Ebû Mansûr künyesinin örfen, evladı olmayan kişiye Mansûr adında oğlu olması temennisiyle verilebileceği tahmin edilir (Özen, 2003, s.146; Topaloğlu, 2020, s. 22).

Öte yandan İmam Mâtürîdî’nin milliyeti hakkında da sarıh bilgiye ulaşılamamaktadır. Kendisi hakkında ailesinin Ebû Eyyûb El-Ensârî (ö. 49/669) neslinden gelmiş olduğu rivayetlerinden hareketle Ensârî/Arap asıllı olduğu iddia edilse de (MEB, 1950, s. 404) bu iddiaların isabetli olmadığı sonraki araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Koloğlu, 2018, s. 16). Diğer taraftan, gerek eserlerinde

birçok cümlelerin kuruluşunda Arapça gramer aykırılıkların bulunması ve daha ziyade Türkçe gramere uygunluk taşıması gibi dil ve üslup özelliklerinin bulunması, gerekse yaşadığı Semerkand ve çevresinin Türkler'in çoğunlukta olduğu bir bölge olması itibariyle Mâtürîdî'nin Türk asıllı olduğunu göstermektedir. Nitekim eserlerinde birtakım Farsça kelimeler bulunması ve onun gündelik hayatında Farsçayı kullandığına dair bazı rivayetlerin yer alması Fars (İran) asıllı olmasından değil, yaşadığı bölge olan Mâverâünnehir'in köy ve kasabalarında Türkçenin, şehirler ve ilim çevrelerinde ise Farsçanın yaygın olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Acar vd., 1985, s. 2232; Topaloğlu, 2019a, s. 15-16). Bu verilerden hareketle, Mâtürîdî'nin kuvvetle muhtemel Türk asıllı olduğunu söylememiz mümkündür.

O, kültür merkezi olarak tanınan, ileri seviyede eğitim veren medreselerde ilim tahsil etmiş, çağının en önemli ve şöhretli Hanefî âlimleri ile tanışarak onların ilim meclislerine katılmış, verdikleri derslere devam ederek dinî ilimler sahasında donanım sahibi olmuştur (Biçer, 2018, s. 16). İslâm kelâmının temellerinin teşekkül ettiği bir dönemde yaşayan İmam Mâtürîdî'nin mütekellim, “İmâmü'l-mütekellimin”, “eş-şeyh”, fakih, müfessir, usulcü, “reîsü ehl-i sünne ve'l-cemaa”, imamların şeyhi, “alemü'l-hüdâ/hidayet meşalesi”, müslümanların inançlarını yanlışlarından arındıran, “musahhihu akâidi'l müslimîn”, Semerkand âlimlerinin önderi, “reîsü meşâyihi Semerkand” gibi (Özen, 2003, s. 148-149) unvânlarla anılması onun çok yönlü bir bilgin olmasının yanı sıra, mensuplarının gönlündeki yerine işaret ettiği gibi Hz. Peygamber ve ashabının, İslâmın temel konularına dair anlayışlarını savunup müslümanlar arasında yerleşmesine olan katkısını da ortaya koymaktadır (Kubat, 2015, s. 282).

Hayatının her alanında Ehl-i sünnet akidesini öğretmek ve her safhada savunmak için üstün gayret gösteren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî 333/944 yılında Semerkand'ta vefat etmiş, ve şehrin ünlü Çâkerdize Mezarlığı'na defnedilmiştir (MEB, 1950, s. 406; Acar vd., 1985, s. 2232; Topaloğlu, 2019a, s. 15-16). Ayrıca türbesi uzun zaman muhafaza edilmiş olmasına rağmen Sovyetler Birliği döneminde Çâkerdize Mezarlığı iskâna açılmış ve türbenin bulunduğu yer, bir evin bahçesinde kalmış, 2000'li yıllarda Türkiye'nin de girişimiyle kabri yeniden türbe haline getirilerek çevresine bir külliye inşa edilmiştir (Bulut, 2016, s. 243-244).

İslâm binasının temellerine her türlü taarruzun yapıldığı bir devirde İslâm'ı Allah'ın emrettiği şekilde ilan ve izah eden müstesna âlimlerden olan İmam-ı

Mâtürîdî, bid'at içerikli görüşlerin, Budizm, Hristiyanlık, Maniheizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi farklı din ve mezheplere bağlı bireylerin bulunduğu bir çevrede yaşayan kelâmcıdır. O, Orta Asya'da bulunan İslâm merkezlerinden biri olan Sünnî-Hanefî anlayışın yerleşmesinde de önemli bir rol oynayan Semerkant'taki Dârü'l-Cûzcâniyye medresesinde yetişmiştir (Nesefî, 2004a, s. 468-469; Özarslan, 2018, s. 131).

İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinde, fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında münâzara ve tartışmalar sıkça yapıldı. Bu fikhî münâzaralar, genellikle Hanefî-Şâfiî fakihler arasında olurdu. Matemler bile mescidlerde yapılan münâzaralarla şenlenirdi (Ebu Zehrâ, 2018, s. 197). Ayrıca Mâtürîdî'nin ilmî istişâre, tartışma, İslâm mezheplerinin yörelere göre uygulanış biçimlerini araştırmak için Bağdat'a seyahatlerde bulunduğu kaydedilir (Yazır, 1935m, s. 6027; Acar vd., 1985, s. 2232). Hayatını ilimle yoğurmuş, ilmî kabiliyetini Dârü'l-Cûzcâniyye medresesinde göstererek âlimler arasında seçkin bir mevkii elde eden, ehl-i bid'at fırkalarıyla ve gayri İslâmî anlayışlarla mücadele eden, İslâm inancını takviye etme ve savunma hususunda ciddi gayretler gösteren İmam-ı Mâtürîdî, Mâverâünnehir bölgesinde İslâm düşüncesinin belli bir istikrâra kavuşmasında, İslâm ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasında etkin rol almış, kendi döneminden itibaren fikirlerini takip edip yaymaya çalışan öğrenciler yetiştirmiştir. Onun fikriyat ve düşünceleri öğrencileri ve takipçileri sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır (Koloğlu, 2018, s. 22).

İmam, Hanefî mezhebinin üçüncü kuşak âlimlerindendir. Bu itibarla onun Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Muhammed eş-Şeybânî'nin öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin talebesi Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cûzcânî, (ö. 200/815), Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (ö. 269/881) ve Nîşâbur Kadısı Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cûzcânî (ö. 285/898) gibi hocalardan tefsir, hadis, usûl, kelâm gibi temel islâm ilimleri tahsil etmişse de öğrenimini, henüz yirmi yaşlarında iken hocası Ebû Bekir Ahmed el-Cûzcânî (ö. 285/898) ile birlikte ulemâ reisliğini deruhte eden ve Dârü'l-Cûzcâniyye'de ders veren Ebû Nasr el-İyâzî (ö. 260/874)'den tamamlayarak icâzet aldığı beyan edilir (Özen, 2003, s. 146; Rudolph, 2017, s. 218-225; Ebu Zehrâ, 2018, s. 197).

Öte yandan İslâmî sahalarda vukufiyet sahibi, döneminin sosyo-kültürel yönden gereksinimlerini hâiz, yaşadığı çağdaki Müslümanların inanç ve kelâmî

problemlerini ele alıp netliğe kavuşturabilecek bir kelâmcı olan İmam Mâtürîdî'nin, Horosan'ın başta gelen fâkihleri arasında yer alan Muhammed b. Mukatil er-Râzî (ö. 248/862)'nin de tedrisatından geçtiği zikredilir (Topaloğlu, 2020, s. 28). İmam Mâtürîdî, yukarıda zikrettiğimiz hocaları sayesinde bağlı bulunduğu mezhebin imamı olan Ebû Hanîfe'nin, fikir, metod ve yöntemini anlama ve anlatma imkânına sahip olmanın yanı sıra, öğrenim hayatı bittikten sonra ne gibi görevler yaptığına ilişkin, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamakta, sadece çok sayıda öğrenci yetiştirdiği yer almaktadır (Topaloğlu, 2019a, s. 16). Eğitimi tamamladığı Dârü'l-Cûzcâniyye medresesinde ders vermeye başlayan Mâtürîdî'nin en fazla üne sahip olan öğrenciler arasında Ebu'l-Hasan Ali Saîd er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), Ebu Muhammed Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö. 390/1000), Ebu Ahmed b. Ebi Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî (ö. IV./X. asrın başları) gibi âlimler gelmektedir (Kutlu, 2011, s. 126; Rudolph, 2017, s. 225-239). Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hâkim es-Semerkindî (ö. 342/953) de onun ilim meclislerinde bir arada bulunduğu Hanefî âlimler arasında yer almaktadır (Yeprem, 2000, s. 15; Topaloğlu, 2019a, s. 16).

İsimlerini belirttiğimiz bu âlimlerin dışında, Mâtürîdî'nin metodunu benimseyerek, görüşlerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan, Ehl-i sünnet kelâmına katkı sağlayan meşhur kelâmcılar arasında Ebü'l Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebü'l Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Şemseddin es-Semerkindî (ö. 702/1303), Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179), Nureddin es- Sâbûnî (ö. 580/1184), Ebü'l Berekat en-Nesefî (ö. 710/1310), ve İbnü'l Hümâm (ö. 861/1457), Taşköprizade Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687) gibi âlim şahsiyetlerin isimleri zikredilebilir (Acar vd., 1985, s. 2233; Biçer, 2018, s. 17).

#### 4.1.2. Eserleri

Hicri II. yüzyılın ilk yarısında talebeleri ve fikir arkadaşlarıyla beraber ilmî faaliyetlerde bulunan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İslâm dininin hem temel ilkeleri (akaid-kelâm) hem de pratik hükümleri (fıkıh-ahlâk) alanında yoğun çalışmalar yapmış, akaid ve fıkıhla ilgili olarak eserler meydana getirmiştir. Bu eserlerin bir kısmı doğrudan bir kısmı da talebelerinden rivayet edilerek

kitaplaştırılmıştır. Ebû Hanîfe'nin vefatından yaklaşık bir asır sonra hocaları vasıtasıyla onun talebesi sayılan, görüşlerini de onun fikri temellerine oturttuğu görülen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), o günkü İslâm dünyasının uzak bir coğrafyasında yer alan Mâverâünnehir'de yaşamış, kelâm ve fıkıh usulünün yanı sıra tefsir alanında da ilmî faaliyetler göstererek eserler vücûda getirmiştir (Topaloğlu, 2003, s. 12).

Kaynaklardaki ifadelere bakıldığında, İmam Mâtürîdî'nin eserlerini; günümüze ulaşan eserleri, günümüze ulaşmayan eserleri ve Mâtürîdî'ye nispet edildiği halde ona ait olmayan eserler olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür (Rudolph, 2017, s. 296-317; Topaloğlu, 2019a, s. 17-19). Bu eserlerin hepsini tek tek tanıtmak, bu çalışmanın konusunu aşmaktadır. Ancak biz, çalışmamızın konusuna kaynaklık teşkil eden “Kitâbü't-tevhîd” ve “Te'vîlâtü'l-Kur'ân” eserlerini tanıtip diğer gruplarda yer alan eserlerin sadece isimlerini zikredeceğiz.

Hz. Peygamber, (a.s) tevhidin tam olarak bilinmediği, ateşe ve putlara tapmanın hüküm sürdüğü bir dönemde elçi olarak gönderilmiştir. İşte bu yüzden tevhid inancı Kur'an-ı Kerîm'de ısrarla üzerinde durulan konulardan biridir. Bu anlayışın eseri olarak İslâm kültür ve medeniyetinde tevhid konusunda bir hassasiyet olmuştur. İmam-ı Mâtürîdî, bu hassasiyete bağlı olarak da kelâmı ilgili kitabına “Kitâbü't-Tevhîd” ismini vermiştir (Özcan, 1995, s. 24-25). İmam'ın tam olarak basılmış tek eseri olarak sayılan, kelâm ilminin temel konularını ihtiva eden bu eserin muhtevasını bir mukaddimeden sonra beş bölüm halinde incelemek mümkündür. Söz konusu eserin; Birinci kısmında “ilâhiyat” bahisleri, ikinci bölümde, “nübüvvet” meselesi, üçüncü bölümde, “kaza ve kader” konuları, dördüncü bölümde, esas itibarıyla kelâm eserlerinde âhiret ile ilgili konular arasında ele alınan “büyük günah” meselesi, beşinci ve son bölümde ise, “iman ve islâm” terimleriyle ilgili konular yer almaktadır (Topaloğlu, 2020, s. 71-758). Öte taraftan çeşitli dinî ve itikadî konularda yeterli bilgiler vererek, tenkid yapan, İslâm dışı din ve mezheplerden farklı pek çok İslâm fırkalarından, bunların görüşlerinden ve takipçilerinden bahseden, sahasında ender rastlanan bir eser olarak nitelendirilmektedir (Önal, 2013, s. 27-28). İmam Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan diğer eseri olan Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan önce yazıldığı tahmin edilen (Özcan, 1993, s. 9) bu eserin; Fethullah Huleyf tarafından yapılan ve birçok yanlış ihtiva eden ilk neşrinden sonra, (Beyrut 1970, 1982; İstanbul 1979) Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi söz konusu eseri yeniden yayımlamıştır

(Ankara, 2003). Bekir Topaloğlu eseri Türkçeye çevirmiştir (Ankara, 2002; Topaloğlu, 2002, s. 117-119; Özen, 2003, s. 149). Bu son tahkik, İran İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 2008 yılının ödüle lâyık kitabı olarak seçilmiş ve tahkikini yapanlara ödül verilmiştir (Özen, 2003, s. 149; Topaloğlu, 2019, s. 17). Ayrıca mütercimliğini Tahir Uluç'un yaptığı; 2021 yılında Ketebe yayınları tarafından basılan çevirisinin başucu kaynağı olacağı kanaatindeyiz.

Öte yandan İmam Mâtürîdî'nin, günümüze intikal eden en hacimli eseri olan "Te'vîlâtü'l-Kur'ân", yazma nüshalarda ve kaynaklarda "Te'vîlâtü Ehli's-sünne", "Te'vîlâtü'l-Mâtürîdiyye", "Te'vîlât li-Ebî Mansûr el-Mâtürîdî" şeklinde de geçmektedir (Rudolph, 2017, s. 297; Topaloğlu, 2019a, s. 17). Te'vîlât'ın en önemli özelliği dirayet metodu ile telif edilmiş olmasıdır. Sistematik sünnî kelâmının kurucusu olan Mâtürîdî'nin konuları ele alış ve işleyiş yöntemi tefsirine de hâkim olmuştur. Bununla birlikte Te'vîlat, sonraları ahkâmü'l-Kur'an veya işârî tefsir türünde ortaya çıkan tefsir şeklini almamış, Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-gayb'ı gibi bir felsefe veya kelâm kitabı niteliğine de bürünmemiştir. Mâtürîdî'nin bu eserinde, hemen hemen her âyette bir aklîlik ve sistematik yaklaşım mevcuttur. Eserde zâhirî mânalar yanında Kur'an'ın genel hedefleri, toplumun dünya ve âhiret planındaki ihtiyacı, gelişme ve mutluluğu, sosyolojik, kültürel ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak yorum, sentez ve analizler yapılmıştır (Topaloğlu, 2003, s. 158). Te'vîlât eseri ile tefsirde yeni bir yorum bilimi yaklaşımı geliştirmeye çalışan İmam Mâtürîdî, akılcı tefsir geleneğinin ilk temsilcilerinden sayılabilir. Akıl ve kişisel görüşlerle tefsir yapılamayacağını, ancak her insanın tutarlı bir yöntem izleyerek akıyla te'vil yapabileceğini iddia etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'i baştan sona âyet âyet yorumladığı bu tefsiriyle kendisinden önce yapılan tefsir çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmayı da başarmıştır (Kutlu, 2011, s. 127; Karataş, 2014, s. 42).

Bugün çoğu İstanbul'da olmak üzere, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde Te'vîlât'ın kırk kadar yazma nüshası mevcuttur. Mâtürîdî'nin bu eseri üzerinden yeni araştırmalar da yapılmıştır. Bu bağlamda neşri ile ilgili ilk çalışma, Mısır'lı İbrahim Muhammed İsmail Avadayn ve Seyyid Muhammed Avadayn tarafından gerçekleştirilmiştir. Lakin bu çalışmanın Kur'an'ın sadece birinci cüzünün tefsirini içerdiği belirtilmektedir (Topaloğlu, 2003, s. 14). Öte yandan, Fatma Yusuf el-Haymî, söz konusu eseri tahkik edip neşretmiştir (Korkmaz, 2017, s. 53; Topaloğlu, 2019a, s. 17). Son olarak, eserin tamamı Bekir Topaloğlu'nun başkanlığı ve

koordinatörlüğünü yaptığı iki komisyon tarafından İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı'nın da destekleriyle yayına hazırlanmıştır (Topaloğlu, 2003, s. 14). Günümüzde projesi Prof. Dr. Bekir Topaloğluna ait, Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz editörlüğünde yayımlanan 18 ciltlik Türkçe tercümesi mevcuttur.

İmam Mâtürîdî, İslâmî ilimler alanında birçok eser telif etmiş, ancak bunlardan bazıları istîlâlar, doğal âfetler, göçler ve maddî imkânsızlıklar sebebiyle günümüze kadar gelememiştir. Bu eserlerin çoğunluğunu fıkıh ve fıkıh usulü ile Mu'tezile'yi, Hâricîleri, Râfîzîleri ve Şîî Karmatîleri tenkit etmek için kaleme aldığı eserler oluşturmaktadır (Özarslan, 2018, s. 132).

İmam Mâtürîdî'nin günümüze ulaşmayan eserleri şunlardır;

1. "Beyânu vehmi'l-Mûtezile."
2. "er-Redd ale'l-Karâmîta (fi'l-usûl)."
3. "Kitâbu'l-cedel fi usûli'l-fikh."
4. "Kitâbu'l-Makâlât."
5. "Meâhizu's-şerâ'i fi usûli'l-fikh."
6. "Reddü Evâili'l-edille li'l-Ka'bi."
7. "Reddü Kitâbi'l-imâme li-ba'dı'r-Revâfid."
8. "Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Ka'bi."
9. "Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî."
10. "Reddü vaîdi'l-füssâk li'l-Ka'bi."
11. "Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr." (Özen, 2003, s. 149-151; Nesefî, 2004a, s. 193, 472; Rudolph, 2017, s. 291-296).

İmam Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserler

1. "Kitâbü't-Tevhîd." (Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'inden farklı küçük bir risaledir)
2. "Kitâbu'l-usûl (Usûlu'd-dîn)."
3. "Pendnâme-i Mâtürîdî (Vesâyâ ve münâcât, Fevâid)."
4. "Risâle fi'l-akâid (el-Akîdetü'l-Mâtürîdiyye)."
5. "Risâle-i cânıvâr dâri."
6. "Risâle fimâ lâ yecûzu'l-vakfu aleyhi fi'l-Kur'ân."
7. "Risâle-i Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî (İrşâd)."

8. “Şerhu’l-Fıkhi’l- Ekber.” (Nesefi, 2004a, s. 72, 211, 398, 472; Rudolph, 2017, s. 519-525; Topaloğlu, 2019a, s. 18, 19).

#### 4.1.3. Kelâm Sistemi

İmam Mâtürîdî bilgi edinme yollarını; “duyular, akıl ve sadık haber” şeklinde sınıflara ayıran klasik kelâm anlayışının öncülerindendir. Dinî bilginin “nakil ve akıl” olmak üzere iki kaynağı olduğunu söyleyerek akıl ile nakli dinin tanınması için esas teşkil ettiğini vurgular (Topaloğlu, 2020, s. 57-65). Mâtürîdî’nin akıl kavramına bu denli önem vermesi Kur’an’ın buyruğunun bir göstergesidir. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de beş yüzden fazla âyette, akli kullanmak vurgusu yapılmaktadır. Bu doğrultuda İmam’ın Sünnî kelâm ekolüne model olan bilgi teorisi içinde yer alan akıl, duyular ve haber unsurlarından her birini söz konusu eserlerinde kullandığı gözlemlenmektedir (Biçer, 2018, s. 89). Ayrıca bilgi edinme yollarını inkâr edenlere karşı türlü atıflarda bulunur (Topaloğlu, 2020, s. 67-70). İmam Mâtürîdî, İslâm düşünce tarihine fikriyat ve görüşleriyle istikamet veren bir âlimdir. Kelâm ve mezhepler tarihi başta olmak üzere, usûl-i fıkıh, tefsir ve Kur’an ilimleri alanında kendine has yöntem ve metoduyla kendinden söz ettirmeyi başarmıştır. Şekil açısından âyetlerin tefsirine genellikle kendi anlayışını kaydetmekle başlayıp, izahlarında âyetin âyetle tefsir edilmesinin en güzel örneklerini ortaya koymuştur. Kur’an’ı Kur’an’la veya sahih kabul ettiği hadis ve haberlerin yanı sıra semantik yaklaşımlarla, akli istidlâl yoluyla açıklamaya çalışmıştır. İmam Mâtürîdî, tabîinden itibaren muhtelif şahsiyetlere ait olmak üzere naklettiği görüşleri bazen kabul ve red açısından değerlendirmeye tâbi tutmuş, bazen de herhangi bir fikir yürütmeyip, bahsin sonunda “bu meselede aslolan şudur...” diyerek tenkit süzgecinden geçirmiştir (Topaloğlu, 2003, s. 157-158). Ayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında akla büyük değer atfeden İmam, bu metodunu hadis ilminde de kullanmıştır. Nitekim onun hadis ve haberler için isnad zikretmediği, dolayısıyla bunların sıhhatini hadis usulü kurallarına göre irdelemediği bilinmektedir (Topaloğlu, 2003, s. 158).

İmam, “Kitâbü’t-Tevhîd” adlı eserinde önemli akaid öğretilerine yer verir. Bu kitabında; İslâm kelâmının, kat’î delilleri ile kabul edilebilir olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Rudolph, 2017, s. 321). Mâtürîdî, meseleleri daima kelâmî, felsefî ve tarihî bir temel üzerinde tartışmaktadır. Kelâmî problemlerin okuyucu tarafından bilindiğini kabul ederek, kısa atıflarda bulunarak eleştiriye geçer. Yine İmam, eleştiri

yaptığı fikri özet olarak sunar. Hatta pek çok bağlamda sadece işaret eder (Uluç, 2021, s. 15). İmam Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd'inde Mutezile'yi sıklıkla eleştiriye tâbi tutar (Uluç, 2021, s. 14).

Gerek Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan gerek kendisine ait usûl kitaplarından yapılan alıntılar göz önünde bulundurulduğu takdirde Mâtürîdî'nin usûl anlayışı; Ebû Hanîfe'nin fıkıh usulü ve fıkha ilişkin görüşlerini âyetlerden istidlâl ederek, kendisinin fıkıh usulü alanındaki görüşlerini sistemleştirirken de onun kelâmî çizgisini takip eder (Özen, 2003, s. 163). İmam Mâtürîdî, Hanefî mezhebini anlama ve yorumlama, mezhep birikimini gelecek kuşaklara aktarma yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Mezhep imamlarının ve bilhassa Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin delillerini ortaya koymanın yanında farklı ya da tutarsız gözükenleri bütün içindeki yerini belirterek mânalandırmaya çalışmakta ve muhalif mezhepler tarafından şer'î delillere aykırı bulunan mezhep görüşlerinin gerçekte çelişkili olmadığını ortaya koymaktadır (Özen, 2003, s. 164). Yine O, fıkıh usulü kavramlarını, Sünnî-Hanefî anlayışa aykırı ifadelerden kaçınmak ve kelâm alanında söyledikleriyle çelişmemeye özen göstermek suretiyle tanımlamıştır. Bu metoduyla sistematik bir düşünür olduğunu kanıtlamayı da başarmıştır (Özen, 2003, s. 163). Ebû Hanîfe'nin usûlüne bağlılığı sayesinde nasslar ışığında gerçekçi bakış açısını yakalayabilmiştir (Özcan, 2012, s. 155).

Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd'inde kelâm ilminin epistemoloji, ilâhiyyat ve nübüvvât meselelerini detaylı bir biçimde ele almıştır. Kitâbü't-Tevhîd'in içeriği plan, alt konular, istidlâl yöntemi, nakil ile aklın uzlaştırılması vb. hususlarda Mâtürîdî ve Eş'arî kelâm eserlerine örneklik teşkil etmiştir. İmam, akaid konularını işlerken kullandığı istidlâl yönteminde âyetlere daha çok müracaat eder. Kitâbü't-Tevhîd'in âyet indeksinde yer alan 450'ye yakın âyetin yer alması bunun kanıtlarından biridir (Topaloğlu, 2012, s. 40). Aynı metod, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân" da da görülür. Ancak diğer yandan O, hadis rivayetlerine itikadî meselelerde daha az yer vermektedir (Biçer, 2018, s. 90). İmam Mâtürîdî, kelâmcı ve fakih olduğu kadar aynı zamanda bir müfessir olup, tefsirinde yeni bir yorum bilimi geliştirmiştir (Kutlu, 2011, s. 136). İmam, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân" eserinde "kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh" konularına yer vermektedir. O, fıkıhla ilgili âyetlerin yorumlarında beyan-ı ilâhînin fikhî açılımına detaylı bir şekilde yer verip diğer ekollerin fıkha dair görüşlerini aktararak eleştiriler yöneltmiştir (Topaloğlu, 2003, s.

159). Bu bağlamda O, Te’vîlât’ında, sadece âyetlerin tefsirini yapmakla yetinmeyip, meseleye ilişkin fikhî ve itikadî mezheplerin farklı yorumlarına da atıfta bulunarak tartışmıştır (Özarslan, 2018, s. 133). Onun diğer disiplinlere ait görüşleri, geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunun göstergesidir. İmam Mâtürîdî, “tefsir, fıkıh, usûl-i fıkıh” vd. İslâm bilimleri alanında kendine ait görüşleri öne sürmüş ve İslâm kültürünün gelişmesine katkı sunmuştur (Korkmaz, 2017, s. 22).

Bu özet bilgiler ışığında İmam’ın sıklıkla başvurduğu metodlar arasında; akılla nakil arasında orta yol, olaylara küllî bakış, düşünceyi eylemle irtibatlandırma, mânaya ve maksada önem verme, tenkitçi yapı, delille konuşma ve gerçeklik yöntemlerini benimsediği söylenebilir (Aydın vd., 2017, s. 259-260). Görüldüğü üzere İmam Mâtürîdî, geliştirdiği usul ve yöntemlerle bid’at fırkalara karşı etkin mücadele göstermiş, her koşulda aklın hakemliğine başvurmuş, Ehl-i sünnet kelâmının sağlam ve etkili bir zeminde ilerlemesine öncülük etmiştir. Te’vîlâtü’l-Kur’ân ve Kitâbü’t-Tevhîd eserlerinde nassları akılcılık ve hikmet felsefesi diye nitelendirilebilecek bir düşünce yapısıyla tahlil etmiştir (Erbay, 2012, s. 38; Özcan, 2012, s. 25; Önal, 2013, s. 51).

## **4.2. Musibet Kavramına Genel Bakış**

### **4.2.1. Musibetin Kavramsal Çerçevesi**

Araştırmamızın bu bölümünde musibet kavramının, kelâm ilmi yanında başka ilim ve disiplinlere ait muadili olarak kullanılabilecek kelimelerin tespiti yapılmaya çalışılmış, sözlükte kelimenin kökünden ve mânalarından hareketle terim anlamı ifade edilmiş, içeriklerin kısaca tanıtılmasına önem verilmiş ve konumuzla alakalı bu kelimelerin Kur’an ve bazı hadislerdeki konumlarına temas edilmeye çalışılmıştır.

### **4.2.2. Musibetin Sözlük ve Terim Anlamı**

Musibet kelimesi, lügâtte “ansızın bastıran yağmur” anlamındaki “savb” kökünden türeyen ve “bir şeyin hedefine ulaşması, birinin payına düşmesi” mânasına gelen isabet masdarından isim olan musibet, “hayır ve şer” başlığı altında ele alınmıştır. Hayır olarak; “uğratmak, yağdırmak, isabet etmek” şer hususunda “irade

etmek, istemek, isabet etmek, cezalandırmak, sataşmak, çatmak” (Abdûlbâki, 2010, s. 289) “acılara düşürmek, doğruyu talep etmek, perişan etmek, canı, malı yok etmek” (Cevherî, 1979a, s. 164-166) “insanın başına gelen kötü şey” (Endülüsî, 2019, s. 116) “hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle dokunan hadise ve felâketler” (Yazır, 1935e, s. 4754) gibi birçok mânaları içermektedir. Açlık, korku, kıtlık, mallardan, canlardan, ürünlerden eksiltme ile münafıkları birbirinden ayırt etmek maksadıyla musibetin bir “imtihan ve deneme” olduğuna işaret edilir (Taberî, 1995a, s. 119).

Kelâm terminolojisinde musibet, “insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum” şeklinde tanımlanmıştır (Çağrı, 2020, s. 255). Seyyid Şerif Cürcanî (ö. 816/1413) musibeti; “ölüm ve benzerleri gibi, insan tabiatına uygun olmayan felâketler” şeklinde yorumlamıştır (Cürcanî, 1997, s. 213). Mu‘tezile geleneğinin önemli temsilcilerinden Zemahşerî (ö. 538/1144) de “el-keşşâf” adlı eserinde yukarıda zikrettiğimiz anlamlara paralel bir görüş ifade ederek şunları kaydeder: “Allah, kişinin itaatinde sabır ve sebat gösterip göstermeyeceğini, emrine ve ilahi hükümlerine karşı kulun tutumunun nasıl olacağı gibi imtihana konu olan hususları “tüm belâların her birinden azıcık bir şeyle deneyecektir.” (Zemahşerî, 2020a, s. 564). Musibetin genel olarak, “eksilme, yok olma gibi her türlü istenmeyen hadise” için kullanılan bir tâbir olduğu görülür (Nesefî, 2020b, s. 238).

Musibet kavramı, Kur’an-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte toplam yetmiş dört âyette geçmektedir (Abdûlbâki, 2010, s.289, 290). Zira bu kelime, “insanın canını sikan ve başına gelen her türlü kötü durumu” ifade etmektedir (İbn-i Manzûr, 1994a, s. 535). Bu bağlamda Kur’an’da musibet kelimesinin çoğunlukla kötü durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir (Âl-i İmrân, 3/165; Nisâ, 4/62, 72; Tevbe, 9/50; Hadîd, 57/22; Şûrâ, 42/30). Bunun yanı sıra, musibetin hayır da olabileceğine (Bakara, 2/216) işaret edilmektedir. Öte taraftan “isabet etme, başa gelme” mânası bulunmasından dolayı bu fiil “musibet-belâ” mânasını ifade etmesi için “seyyie” kelimesi ile birlikte kullanılır (A’râf, 7/131; Âl-i İmrân, 3/120; Nisâ, 4/78, 79; Şûrâ, 42/48; Rum, 30/26).

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tefsirinde yeryüzündeki musibetleri, arzda herhangi bir zarar ve perişanlığa sebep olan ziyan ve âfetler olarak tanımlar. Musibetin çeşitlerini; yara, bere, hastalık, zulüm, açlık, susuzluk, yoksulluk, işkence, gibi doğrudan insanlara isabet eden musibetler (En’âm, 6/65; Hadîd, 57/22),

hayvanlara, ürünlere ârız olan âfetler, zelzele, kuraklık, sel felâketi, tufan vb. âfetler, veryüzüne isabet eden musibetler, yangın, gasp edilme, çalınma, bozulma, kırılma vb. zararlarla mala gelen musibetler (Bakara, 2/155), şirk, küfür, isyan ve nifak gibi kişinin inancına, dinine gelen musibetler olmak üzere dört grupta incelemek mümkündür (Yazır, 1935e, s. 4754; Karagöz, 2010, s. 474). Yine âyet-i kerîmelerde musibetin insanlara geliş sebebi olarak Allah'ın izni ve iradesi (Hadîd, 57/22, 23), hatalı davranış ve kötü fiiller (Şûrâ, 42/30), insanlara zulüm (Nahl, 16/33, 34), imtihan edilme (Bakara, 2/155), ilâhî kurallara uymama (İsrâ, 17/15-17), nimetlere nankörlük etme (Nahl, 16/112, 113) gibi vesileler sayılabilir.

Hadis mecmûalarında, kulun musibetler konusunda nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine dair hususlar başta olmak üzere, bu olaylar karşısında taşkınlıklardan uzak durmak gerektiğini bildiren ve sabırlı olmayı öğütleyen pek çok hadisin yer aldığı görülmektedir (Nevevî, tarihsiz, s. 326, 327; Buharî, 2004b, s. 706, 744, 779).

Son olarak ifade etmek gerekir ki; deprem, sel baskınları, kıtlık, kuraklık, yangın, fırtına, tsunami, hortum, müsilaj (deniz salyası) vd. meydana gelen felâketler, “insana üzüntü veren, insan tabiatına uygun olmayan, her türlü istenmeyen hadiseler” olduğundan musibet kavramı kapsamında değerlendirilebilir (Özarıslan, 2012, s. 11). Ayrıca, Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan (COVİD-19) koronavirüs salgını da tüm insanlık için musibettir.

#### **4.2.3. Musibet ile İlişkili Kelimeler**

##### **4.2.3.1. Azap**

Azap kelimesi, sözlükte mastar olarak “susuzluğun şiddetinden yemeği terk etmek, vurmak,” Arapça’da “terk etmek, vazgeçmek, menetmek” anlamlarına gelen “azb” kökünden türemiş olup “ceza, işkence, eziyet ve elem” (Abdûlbâki, 2010, s. 321, 322) “incitip elem verici şey” (Elîf Efendi, 2015b, s. 83) gibi mânaları ihtiva eder. Nitekim İmam Mâtürîdî de bu anlamlara müteradif te’villerde bulunmuştur (Mâtürîdî, 2019g, s. 67, 68, 115, 270; 2019ğ, 348, 373). Azap; dünyada, kabirde ve âhirette olmak üzere üç safhada gerçekleşebilecek olup, kelâm literatüründe dünyada yaşanan âfet ve felâketlerin, çekilen ıstırapların azap statüsünde bulunup

bulunmadığı, kabir azabının niteliği ve âhiretteki azabın sadece ruha mı yoksa hem ruha hem bedene mi uygulanacağı ve cehennem azabının ebediliği gibi perspektiften ele alınır (Topaloğlu ve Çelebi, 2017, s. 37).

Diğer taraftan azap kavramı, “Kur’an-ı Kerîm’de” 321 kez zikredilmekle birlikte (Abdûlbâki, 2010, s. 321, 322). Kur’an’da çoğunlukla, inkâr ve isyan edenlerin dünya ve âhirette Allah tarafından cezalandırılmalarını ifade etmek için kullanılır. Ayrıca azap manasında “nâr, cehennem, be’s ve ikâb” kelimeleri de kullanılır (Yavuz, 1991, s. 302). Meselâ; deprem, sel, dolu, yıldırım çarpması gibi âfetler (En’âm, 6/65) “kâfirlerin sahip olduğu dünya nimetlerinin kendileri için aslında bir azap olduğu” (Tevbe, 9/85) Nuh kavminin suda boğulması (Nuh, 71/1) açlık musibeti (Mü’minûn, 23/18), adam öldürme (Lokman, 31/21), fakirin hakkını vermeyenlerin belâya uğraması (Kalem, 68/33), Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin inkârcı kavimlerin muhtelif cezalara uğratılması (Ankebût, 29/40; A’râf, 7/84; İsrâ, 17/103), kabir hayatındaki azap (En’âm, 6/93) gibi âyet-i kerîmeler azap kavramı ile ifade edilmektedir.

Öte yandan azaptan korunmak için sık sık dua etmelerini müminlere tavsiye eden (DİB, 2013d, s. 61) ve azabı ilâhî iradeye bağlayan (DİB, 2013c, s. 218) hadislerde de dünyada, kabir hayatında ve âhîret hayatının muhtelif safhalarında uygulanan azap çeşitlerinden söz edilir (DİB, 2013c, s. 49; 2013d, 429, 432, 439; 2013f, 447, 573).

#### 4.2.3.2. Belâ

Musibet kavramının muadili olarak ifade edilebilecek diğer bir kavram ise “belâ” dır. Belâ kelimesi Arapça bir kelime olup çoğulu “belâya” dır. Arapça’da fiil olarak ise “belâhu” imtihan etmek ve sınamak mânasında kullanılmaktadır. Sözlük anlamı; “denemek, yapmak, bitkin hale getirmek” (Tartûsî, 2008, s. 11), “eskimek, musibet, imtihan etmek” (İsfehanî, 1986, s. 79; Abdûlbâki, 2010, s. 94), “zorluk” (Endülüî, 2019, s. 39) gibi çeşitli mânalara gelmektedir.

“İbtîlâ” kelimesiyle aynı mânayı taşıyan “belâ” sözlük anlamlarına paralel olarak “tecrûbe, imtihan, ihtibar, sınama” (Elif Efendi, 2015a, s. 65). Kur’an-ı Kerîm’de “eskimek, sınamak, denemek, gam, musibet, darlık, sıkıntı” mânalarında kullanılmıştır (Fecr, 89/15, 16; Kalem, 68/17; Sâffât, 37/106). Dinî açıdan belâ;

“gerek darlıkta gerekse bollukta insanın denenip imtihana tâbi tutulması maksadıyla başa gelen musibet ve meşakkat” demektir (Tartûsî, 2008, s. 11).

Muhammed Fuâd Abdülbâki “el-Mu’cem el-Mufehres li Elfaz el-Kur’an el-Kerîm” isimli eserinde “belâ” kavramının türevleriyle zikredilebilecek bazı âyetlere de temas etmektedir. Meselâ “İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığına karşılığını görecek.” (Yûnus, 10/30) meâlindeki âyette “تَبْلُوا” kelimesinin hakikati ortaya çıkaran mânâsında orada herkesin amelinin hakikati ortaya çıkacak, herkes geçmişte yaptığı şeylerin neticesini görecek şekilde görüşünü beyan eder. Yine O, “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lutufta bulunmuş olmak için yaptı.” (Enfâl, 8/17) âyeti bağlamında “وَلِيْلِي” (Belâ-i hasen) kelimesinin güzel imtihan ve yardım mânâsında olduğunu vurgular. Yani bununla onları dener ki onların durum ve davranışlarının nasıl açığa çıkacağı şeklinde yorumlanacağını belirtir. “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin.” (Nisâ, 4/6) beyanındaki “وَابْتَلُوا” kelimesinin mallar hususunda güzelce tasarruf yapıp yapmadıklarını bilmeniz için denemeye tâbi tutmak gibi mânalara delâlet edeceğini söyler (Abdülbâki, 2010, s. 94). Bu bakımdan belâ kelimesinin “deneme/sinama” gibi anlamlarda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Belâ, Kur’an-ı Kerîm’de üç vecih ile varidtir: “Nimet ve ata, imtihan ve itibar, emr-i mekruh ki nefse gayr-ı mülâyim ve meşakkatli olmakla teneffür edilen ve yüksünülen şey” (Elîf Efendi, 2015a, s. 215). Bunlara ilaveten Kur’an’da belâ kelimesi türevleriyle birlikte otuz yedi yerde geçmektedir (Abdülbâki, 2010, s. 94, 95). İsrailoğullarına Firavun’un işkencesini anlatırken “büyük belâ/belâun azim” (A’râf, 7/141; Bakara, 2/49; İbrahim, 14/6) ve “açık belâ/belâun mübin” (Duhan, 44/33) âyetlerinden “eziyet, işkence” mânaları anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban etme teşebbüsü için “açık belâ/belâun mübin” (Sâffât, 37/106) şeklinde niteleme yapmıştır. Burada da “imtihan, deneme” mânaları ön plana çıkmaktadır. Allah’ın imtihana tâbi tuttuğu kulunun imtihanı kazanmasını da “güzel belâ/belâun hasenen” (Enfâl, 8/17) olarak vasıflamıştır. Allah’ın kendisini denediği kulun bu denemeden başarı ile çıkması “güzel belâ/belâun hasen” olarak tarif edilmiştir. Bu mânada Bedir Gazvesi ve sonucunda kazanılan zafer “güzel bir belâ” yani başarıyla verilmiş bir imtihan olarak belirtilmiştir. Kur’an-ı Kerîm’de dinî yükümlülükler de “belâ” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bakara sûresinin 2/155. ve Muhammed sûresinin 47/31. âyetlerinde belâ (ibtîlâ) bu mânada kullanılmıştır.

Allah'ın korku ve kıtlık vermesi, mal, can ve mahsulleri eksiltmesi de birer belâdır (Bakara, 2/155).

#### 4.2.3.3. Be's

Lugâtte “muhtaç olmak, aşırı fakirlikten ötürü bitkin bir durumda bulunmak” mânasındaki bü's kökünden türeyen be's; türevleriyle birlikte “azap, harb, kuvvet, güç, şiddet, çok muhtaç, fakirlik, sıkıntı içerisinde olma, üzülmek, güç durumda kalmak” (Abdülbâki, 2010, s. 76) “harb, kıtâl, şecâat, fakr, ihtiyâç” (Elîf Efendi, 2015a, s. 189) anlamlarına gelir. Mâtürîdî Te'vîlât'ında, bu kavram ile ilgili farklı yorumlar yapıldığını ifade ederek En'âm sûresi 6/42. âyetinde geçen “البأساء ” kelimesinin “düşman tarafından onların başına gelen zorluklar, sıkıntılar, başlarına gelen fakirlik, kıtlık ve zorluk” gibi birçok mânaları bünyesinde barındırdığını zikreder (Mâtürîdî, 2018d, s. 78).

Kur'an-ı Kerîm'de “azap” (En'âm, 6/147; Enbiyâ, 21/12), “baskı, sıkıntı” (Nisâ, 4/84), “cezalendirme” (A'râf, 7/164; Mümin, 40/84), “çetin savaş, harp” (Ahzâb, 33/18; Bakara, 2/177; Nahl, 16/81), “kuvvet” (Nisâ, 4/84) gibi anlamlarda yirmi beş âyette zikredilmektedir (Abdülbâki, 2010, s. 76).

Öte taraftan kelâm ilminde be's, peygamberlerin tebligatını kabul etmekte uzun süre direndikten sonra, deprem, sel felâketi gibi âfetlerin başlaması üzerine ölümle yüz yüze gelen insanların, Allah'a iman ettiklerinin açıklamalarının geçerli olmayacağı münasebetiyle konu edinilmektedir (Topaloğlu ve Çelebi, 2017, s. 50).

#### 4.2.3.4. Dârr /Durr

Musibetle ilişkilendirilebilecek diğer bir kavram ise; “dârr/durr” kelimesidir. Sözlükte “zarar vermek, mecbur etmek” anlamındaki “d-r-r” kökünden türeyen dârr, “şiddet, darlık, zorluk” (Abdülbâki, 2010, s. 293) gibi mânaları bünyesinde barındırmakla birlikte “السَّراء ” kelimesinin zıddı olarak “elem ve zarar veren şeyleri yaratan” mânası ile esmâ-i hüsnâ içinde yer alır (Topaloğlu, 1993, s. 481). Allah'ın Dârr ismi sadece zarar veren şeklinde anlaşılmamalı, zarar verenler de dâhil olmak üzere her şeyi yaratan, evreni karşılıklı etki ve tepki ilişkisi içinde düzenleyip yöneten, idare eden tarzında yorumlanmalıdır (Bayram, 2020, s. 48).

“Darra” kelimesi, insanı mânevî yönden etkileyen “belâ, hastalık, fakirlik, darlık, tehlike” gibi sıkıntılı durumlara sebep olma halini ifade etmektedir. Dârr lafzında “zarar verme”, durr lafzında “zarar görme” yönü hâkimdir. Zarar ile aynı kökten türeyen “zarûret ve ızdırâr” kişinin mâruz kaldığı ağır zarar ve tehlike durumudur. Sonuç olarak zarar kelimesinin türevleri ve kökü kişinin uğramış olduğu maddî ve mânevî kayıpları anlatmaktadır (Mâtürîdî, 2018d, s. 78). Hadis ve âyetlerde kullanılan zarar kelimesi kök ve türevleri sözlükteki bu anlam çerçevesinde kullanılarak, davranışların Allah katında mânevî kazanıma işaret olması için “nef-zarar, ribh-husr” kelime ve türevleri olarak yer almıştır (Aybakan, 2013, s. 130).

“Durr ve darra” kelimeleri Kur’an-ı Kerîm’de “belâ, sıkıntı, zarar ve musîbet” mânalarını ifade etmek için kullanılmaktadır (A’râf, 7/9; Bakara, 2/177; Hud, 11/10; En’âm, 6/17; Yûnus, 10/12; Fussilet, 41/50; Rum, 30/33). Dârr ile nâfi’ kelimeleri arasında karşıt anlam ilişkisi görülür. Allah’ın kazası, kaderi, gücü ve kudreti ile ilgili olan dârr ve nâfi’ sıfatı; insanlara zarar ve fayda veren şeyleri yaratan; bütün yaratıklara faydalı, sadece âsilere dünya ve âhirette zarar veren demektir (Karagöz, 2010, s. 112, 113). Kur’an’da Allah’ın bu iki vasfına işaret eden birçok âyet vardır (A’râf, 7/188; Feth, 48/11; Furkan, 25/3; Yûnus, 10/49, 107).

Kur’an-ı Kerîm’de zarar kavramının, her şeye gücü yeten Allah’ı bırakıp da fayda veya zarar vermekten âciz olan putlara tapmanın mantıksızlığını vurgulayan bir üslûp içinde kullanılmış olması, ayrıca karşıtı olan nef’ gibi lafızlarla zikredilmesi, söz konusu kavramın mutlak mânada Allah’a nispet edilmesinin amaçlanmadığını göstermektedir. Nitekim bu kavram sıfat sigasıyla Allah’a izafe edilmemiştir (Topaloğlu, 1993, s. 481). Zira Kur’an’da elliden fazla geçen âyetlerde hayrın da şerrin de Allah’tan olduğuna temas edilir. Bu âyetlerde işlenen ana tema, Allah’tan başka tapınılan sözde tanrıların kendilerine de başkalarına da herhangi bir fayda ve zararlarının dokunamayacağını, bu nedenle de tazîm, dua ve sığınmaya layık olanın sadece Allah olduğu gerçeğidir (Enbiyâ, 21/66; Hac, 22/12; İsrâ, 17/56; Yâsîn, 36/75).

#### 4.2.3.5. Fitne

Fitne kelimesi sözlük anlamlarına uygun olarak Kur’an-ı Kerîm’de “deneme, imtihan, sınamak, harb, işkence etmek, eziyet vermek, saptırmak, şaşırtmak, günaha

sokmak, ateşe atmak, belâ, musibet, kötülük (Abdülbâki, 2010, s. 361) inkârcılık, savaş ve işkence (Mâtürîdî, 2018h, s. 243) mihnete sokmak, azdırmak, çok beğenip meftun olmak” (Yazır, 1935e, s. 4530) gibi mânalara gelen fitne “sosyal hayatta iyi veya kötü şeylerle deneme veya imtihan etme, dini bakımdan ruhsal çöküntüyü ya da dinî, siyasî ve sosyal ortamda yaşanabilecek ruhî sarsıntı” yı ifade etmektedir (Parlatır, 2017, s. 247).

Çoğulu “fıten” olan fitne kelimesi, çoğunlukla; “sınama, maddî ve mânevî sıkıntı, üzüntü ve felâketlerle imtihan etme” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Mâtürîdî, 2019m, s. 266). Zümer sûresi 39/49 âyetinde zikredilen فِتْنَةً kelimesi “kendisinde zorluk bulunan imtihan” mânasını içerdiği bildirilir (Mâtürîdî, 2019, s. 374).

Kur’an-ı Kerîm’de otuz dört âyette “fitne” biçiminde, yirmi altı âyette de bu biçimin türevleri ile geçmektedir. Kur’an’da genellikle ilâhî imtihan (deneme, sınama) (Bakara, 2/102) gibi mânaların yanı sıra; “saptırma” (Mâide, 5/41), “şaşırtma” (A’râf, 7/27), “karışıklık, kargaşa” (Âl-i İmrân, 3/7; Tevbe, 9/47, 48), “belâ, musibet” (Hac, 22/11), “azap (ateşe atılma)”, (Enfâl, 8/25; Zâriyât, 51/13, 14), “işkence, eziyet, kötülük” (Enfâl, 8/39; Bakara, 2/191, 193, 217; Nisâ, 4/101), “delilik” (Kalem, 68/6) gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Bu çerçevede Kur’an’da “belâ, fesat, imtihan” kelimeleri daha çok kullanılmaktadır (Kara, 1998, s. 37). Bu kavram hadis literatüründe, İslâm toplumunda dinî veya siyasî sebeplerle ortaya çıkan kargaşa, anarşi ve iç savaş gibi yıkıcı faaliyetler ifade edilmektedir. Hadis geleneğinde bu terim “sonucu kötü olan imtihan” mânasına alınmıştır (Topaloğlu ve Çelebi, 2017, s. 98).

#### 4.2.3.6. Hızı

Lügâtte “yapılan bir kötülük veya uğranılan bir musibet sonucunda hor, hakir ve zelil duruma düşmek, rezil olmak, hakaret, helâk” mânalarına gelen hızı “utanılacak iş ve durum” anlamında isim olarak kullanılır (Topaloğlu ve Çelebi, 2017, s. 128; Elîf Efendi, 2015a, s. 382).

Kur’an-ı Kerîm’de yirmi beş âyette isim ve fiil kalıplarıyla kullanılarak kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, fesat çıkaranların, Allah’a verdikleri sözü tutmayanların rüsvâ ve rezil edileceği bildirilmiştir. Meselâ, İsrailoğulları’nın

birbirini öldürme, aralarından bazılarını yurtlarından çıkarma, kötülük ve düşmanlıkta birbirlerini destekleme ve kendilerine indirilen kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını reddetme gibi davranışları sebebiyle rüsvâ edildikleri (Bakara, 2/85), Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve oraları harap edenleri (Bakara, 2/114), Allah ve Resûl'üne karşı savaşanların, yeryüzünde fesat çıkaranların (Mâide, 5/33), Allah hakkında bilgisizce tartışanların (Hac, 22/9), kâfirleri (Tevbe, 9/2, 14), zalimleri (Zümer, 39/26), münafıkları (Mâide, 5/41), insanları Allah yolundan saptırmak isteyenleri (Hac, 22/9), Allah'a verdikleri sözü tutmayanların (Bakara, 2/85) rüsvâ-rezil edileceği beyan edilmektedir. Diğer yandan Kur'an, Allah'ın bu şekilde cezalandırmasının sadece bu dünya ile sınırlı kalmayacağını, kâfirleri ahiret hayatında da rezil ve rüsvâ edeceğini ifade etmektedir (Âl-i İmrân, 3/192; Tevbe, 9/63; Nahl, 16/27; Fussilet, 41/16).

#### 4.2.3.7. İstircâ

Musibetle alakalı bir kavram olan istircâ, sözlükte “geri dönme, yapılmakta olan bir işi, bir davranışı terk etme” (Abdülbâki, 2010, s. 205) anlamındaki rücu' kökünden türeyen istircâ, “bir musibet anında Allah'ın takdirine rıza gösterip O'na sığınarak teselli bulmayı ifade eden söz ve davranışlar” için kullanılan bir terimdir (Hökelekli, 2001, s. 374). Zemahşerî (ö. 538/1144) istircâ kavramını “önünde sonunda Allah'a döneceği bilincinde olmak, bunu ikrar etmek, teslimiyet ve boyun eğiş” olarak tanımlamaktadır (Zemahşerî, 2020a, s. 564).

Din ıstılahında ise, bir musibete uğrayan, bir ölüm haberini duyan kimsenin “إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ” “Biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.” cümlesini söylemesine denir (Karagöz, 2010, s. 338). İstircâ'nın dayanağı “...Sabredenleri müjdele! Onlar başlarına bir musibet geldiğinde ‘إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ’ derler” (Bakara, 2/155, 156) âyet-i kerîmesidir.

İstircâ âyetinin de yer aldığı Bakara sûresinin ilgili bölümünde (2/153-157), müminlere sabırla ve namaz kılarak Allah'ın yardımını dilemeleri emredildikten sonra savaşlarda şehit düşenlere ölü denilmemesi istenmekte, gerçekte onların yaşadıkları bildirilerek bir bakıma şehitlerin kayıp sayılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ardından savaş gibi korku ve kaygı verici durumların, açlık ve yokluğun, mal, can ve ürün kaybının Allah tarafından birer imtihan olduğu

bildirilerek böyle durumlarda sabırlı ve metanetli olmak gerektiği belirtilmektedir. Bu tür musibet ve acılarla karşılaştıklarında, “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” diyerek Allah’ın hükmünü rızâ ve teslimiyet şuuruyla karşılayan müminler hakkında, “Rablerinin lutuf ve rahmeti işte bunlar içindir ve doğru yolu bulmuş olanlar da bunlardır” (Bakara, 2/157) denilmektedir. Her ne kadar bu âyetler, hicretten sonra savaş tehdidi ve bunun doğuracağı korku ve acılar, insan, mal ve ürün kaybı gibi sıkıntılarla karşı karşıya gelen müslümanları teselli amacı taşımaktaysa da burada genel olarak insanların her zaman Allah tarafından imtihana tâbi tutulabileceğine işaret edilmekte, gerçek müminlerin böyle durumlarda ortaya koyacakları inançlı ve kararlı tavrın, moral gücünün önemi dile getirilmektedir (Hökelekli, 2001, s. 374-375). Allah’tan gelen her türlü sıkıntıyı bir imtihan kabul ederek sabır ve metanetle, rızâ ve teslimiyetle karşılaşmanın önemine dair birçok hadis-î şerif de mevcuttur (DİB, 2013c, s. 18, 165; 2013d, 512).

İstircâ özelliğini Muhammed ümmetine has olduğunu savunan (Mâtürîdî, 2019a, s. 312) Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bu âyette kula musibet geldiğinde nasıl davranacağını ve bu davranışları sonucu ne gibi mükâfatlara nail olacağını yanı sıra, insan sağlığını, güvenliğini ve hayatın mukadder seyrini temin edip sürdürmenin hikmet açısından Allah Teâlâ için gerekli olmadığını ifade etmektedir. Yine bu âyetle irtibatlı olarak İmam, Allah’ın kullarını bazı musibetlerle imtihana tâbi tuttuğunu zikretmiştir (Mâtürîdî, 2019a, s. 316). Diğer taraftan O, Cenâb-ı Hakk’ın bu âyette “korku” unsurundan bahsettiğini dile getirmiş ve ilâhî beyanın genel muhtevâsından hareketle; insanlardan korkmanın itikadı zayıflatmadığı görüşündedir. Bu çerçevede İmam, “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.” (Nisâ, 4/101) âyeti ile dünyevî işlere bel bağlayarak açgözlü davransa bile kâmil müminin inancına herhangi bir zarar getirmediğini anlatmaktadır (Mâtürîdî, 2019a, s. 317).

Allah’ın kullarını iyi ve kötü tecellilerle imtihana tâbi tutması, ulûhiyet makamının tabii bir kuralı olduğunu dile getiren İmam Mâtürîdî, “bu tür sınavların imtihan edilen kişinin inancının ve mânevî hayatının zayıfladığını göstermediği gibi kendisinden sadır olan bir sürçmenin karşılığı olmadığını” dile getirir. Bu bağlamda, istircâ âyetinden hareketle; dünyada karşılaşılan belâların hepsi, işlenen günahlardan kaynaklı olmadığı görüşünü savunmaktadır (Mâtürîdî, 2019a, s. 317). Görüldüğü

üzere İmam Mâtürîdî, istircâ âyetinden çıkarılabilecek önemli sonuçları bazı âyetlerle de destekleyerek açıklamaya çalışmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz musibetin muadili dışında ayrıca belâyı ifade için “ricz” kelimesi türevleri ile birlikte “ceza, küfür, gadap, azaba götürücü husus, çirkin görülen şey, azabı gerektirici şey, leke meydana getiren husus, ayıp, kusur, şüphe” (Abdûlbâki, 2010, s. 204, 205), “melekler vasıtasıyla gökten indirilen azap” (Mâtürîdî, 2019a, s. 167), “içinde sıkıntı ve belânın olduğu her türlü azap” (Mâtürîdî, 2019i, s. 143), “küfür, şirk, zünub ve isyan ve fesaddan davet ve tezyin ettiği şeyler, kötü ve iğrenç şey” (Elîf Efendi, 2015a, s. 434) gibi birçok mânaları bünyesinde barındırmaktadır. “Bevâr” helak, yok oluş (Endülüî, 2019, s. 34), “imlâk” fakirlik (Endülüî, 2019, s. 187), “nusub ve hüzn” zorluk ve kötülük (Mâtürîdî, 2019ı, s. 282) “subûran” helâk olmak, ölmek (Endülüî, 2019, s. 43), “tâmme” kıyamet günü veya âfet, felâket (Endülüî, 2019, s. 128) “serrâ” sürur ve ferah, şadide, zarar, belâ, meşakkat (Elîf Efendi, 2015a, s. 492) “tebâran” helâk, hüsrân “tetbîr” mahvetmek (Endülüî, 2019, s. 41) gibi mânalar içeren terimleri musibet kavramı ile ilişkili olarak zikretmek mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de, bu anlamlarla irtibatlı olarak “Hayk” (Câsiye, 45/33; En’âm, 6/10; Hud, 11/8; Nahl, 16/34), “Kat” (Â’l-i İmrân, 3/127; A’raf, 7/72; Hicr, 15/66), “Sabır” (Bakara, 2/155-157; Muhammed, 47/31), “Seyyie” (Ahzâb, 33/51), “Sû” (Âl-i İmrân, 3/174; Nahl, 16/27), “Dâire/felâket” (Mâide, 5/52), “Kariâ/âni felâket” (Ra’d, 13/31) ve “Tedmîr” (İsrâ, 17/16) gibi kavramlar kullanılır.

#### 4.3. Kelâm Geleneğinde Musibete İlişkin Konular

Mütekellimler, musibetler problemine; kulun başına gelen felâket ve belâlar sonucu elem, acı çekme ve ızdırıp duymaları olgusuna, “ilâhiyyat bahisleri” başlığı altında “Allah’ın ve kulun fiileri” konusuna yer vermişlerdir.

Mesela, Eş’arî kelâmcılarından Gazzâlî (ö. 505/1111) “İhyâ’ü ulûmi’d-dîn” ve “el-İktisâd” isimli kitaplarında, Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286) “Tavâli’u’l-envâr” adlı eserinde Allah’ın fiilleri başlığı altında değinmiştir. İtikadî görüşlerde çoğunlukla Eş’arîyye geleneğin görüşlerini benimseyen Seyyid Şerîf el-Cürcânî, (ö. 816/1413) “Şerhu’l-mevâkıf” ında bu sorunu yine fiiller bölümünde “hüsün ve kubuh, teklîf-i mâ lâ yutâk” başlıkları altında incelemiştir. Fahreddin er-Râzî (ö.

606/1210) de “Me’âlimu usûli’d-dîn” isimli eserinde “cebir, kader ve bu ikisiyle alakalı bahisler” başlığı altında “kulların fiilleri, teklîf-i mâ lâ yutâk, Allah’ın ve kulların fiillerinde hüsün ve kubuh” gibi meselelere yer vererek bu husustaki görüşlerini aktarmaya çalışır. Teftâzânî (ö. 792/1390) el-Makâsîd’ında ise “ilâhiyyat bahisleri” başlığı altında “fiiller, hüsün ve kubuh, teklîf-i mâ lâ yutâk ve ivaz” başlıklarına yer vermektedir.

Mu‘tezile ekolünde, Allah’a ait fiillerin hasen olduğu, kabih olan fiil işlemediği, hayır ve şer ile ilişkisi, hızlân, aslah olanı yapmanın gerekliliği, üzerine vâcip olan hiçbir şeyi ihlâl etmediği (salâh-aslah), atalarının günahları sebebiyle müşrik çocuklarına azap etmeyeceği, kullara güçleri yetmeyen ve bilmedikleri şeyi mükellef tutmayacağı (teklîf-i mâ lâ yutâk) gibi konuları beş temel prensibinden biri olan “Adalet” ilkesi bağlamında anlatılır. İvaz ve ikabı “va’d ve va’îd” ilkesi dahilinde değerlendirilir. (Abdülcebbâr, 2013a, s. 32-33).

Mâtürîdî mezhebinden Ebü’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) bu soruna fiiller bölümünde salâh-aslah ve hikmetli işler başlıkları altında, Nûreddin es-Sâbûnî, (ö. 580/1184) “el-bidâye fî usûli’d-dîn” isimli eserinde “irade, kaza ve kader” e değinmişlerdir. Çalışmamıza ışık tutan ve bu meselede görüşlerini detaylarına kadar tespit etmeye çalıştığımız kelâmcı, müfessir İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) de; Kitâbü’t-Tevhid’inde ilâhî fiillerin ihtiyarî oluşu ile bağlantılı olarak “kaza ve kader” başlığı altında; “Te’vilâtül Kur’ân” isimli tefsirinde ise, “kullara ait fiillerin yaratılması, hüsün ve kubuh, teklîf-i mâ lâ yutâk, salâh-aslah meseleleri” altında görüşlerini nakletmiştir. İmam Mâtürîdî, musibet problemi ile ilişkili olarak “insana ait fiillerin yaratılması, hüsün ve kubuh, salâh-aslah, teklîf-i mâ lâ yutâk” vd. alâkalı bahislerde hangi yorumları ileri sürmüştür? O, söz konusu meseleyi nasıl ve ne şekilde ele almıştır? O, hangi kelâmcılara ne tür yorum, tenkid ve reddiyelerde bulunmuştur? Çalışmamızın bu bölümünde, onun bu konudaki değerlendirmelerine yer vermeye çalışacağız.

#### **4.3.1. İnsana Ait Fiillerin Yaratılması ve Kesb Nazariyesi**

Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, Kur’an-ı Kerîm’deki âyetlerin genel muhtevasında beş şeyin ispatlanması maksadıyla zikredildiğini söyler:

a) Allah’ın, canlıları öldürdükten sonra diriltme kuvvetinin ispatı.

b) Eşya ve nesneleri tek başına (vahdâniyet) kendisinin yaratmasına ilişkin ispatı

c) Hikmetinin ispatı.

d) Kullarına bahşettiği nimetlerin ve iyiliklerin ispatı.

e) Allah'ın, yarattıklarının fiillerini bilmesi ve eylemlerini yarattığının ispatı.

(Mâtürîdî, 2020, s. 309-313).

İmam, öncelikle “İnsana ait fiillerin yaratılması” başlığı altında gözlemlenebilen zararlı nesnelerin, insanların anlamakta âciz kalacağı faydaları bulunduğuna değinir. Bu görüşünü ateş ve su örneğinde sunar. Nitekim O, ateşin yakma özelliği bulunmakla beraber, besinleri yemek haline getirmenin ateş ile mümkün olabileceğini, her canlının yaşamı suya bağlı olmakla birlikte ölümü de onunla gerçekleşebileceğini hatırlatır. Bilakis var olan şeyin zararı da yararı da söz konusudur. Bu görüşlerine ilaveten kâinatta yaratılan her nesnenin mutlak iyi veya mutlak kötü olduğuna hükmetmenin yanlış olduğunu ileri süren İmam Mâtürîdî, tabiatın bu yapısına ilişkin Allah'ın zararlı veya faydalı şeylere hükmetmesiyle mevcudiyet ve kudretinin göstergesi olup O'nun hükmü karşısında gereği mânada korkmanın ve ümitvar olmanın gerekliliğinden bahseder. Zira bu özelliklere sahip bulunmayan ulûhiyet işlevi yetersizdir. Hem yararlı; hem de zararlı nesneleri yaratmaya kâdir olan Allah, tevhit delillerinin örnekliğini sunmuş olup bu sayede tanrılık iddialarında bulunanları mağlup hale getirir (Mâtürîdî, 2020, s. 232).

İmam Mâtürîdî, kulların fiillerinde Allah'ın yaratma ve fiil sahibi olduğuna ilişkin pek çok âyet-i kerîmeyi naklederek te'vil eder. Bu hususta en fazla Mu'tezile düşüncesine yönelik eleştiriler getirir (Mâtürîdî, 2018e, s. 32; Mâtürîdî, 2019a, s. 45-46). Meselâ “Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar...” (En'âm, 6/61) meâlindeki ifadeyi referans alarak, insanların fiillerini Allah'ın yarattığını söyler. Mâtürîdî, Mu'tezile âlimlerinden bazılarının bu âyeti çarpıtarak şöyle yorumladığını aktarır: “Melek insan ruhunu çekip ve onları bir yerde toplar, sonra Allah onları helâk edip varlıklarına son verir.” Mu'tezilenin bu yorumunu reddeden İmam, şayet bu mesele böyle olsaydı, kul meleklerin öldürmesiyle asla ölmemiş olurdu. Çünkü onlar, ruhları alıp bir yerde topluyorlar ve o topladıkları yerde hayat devam ediyor demektir. Zira her canlının ruhu orada toplanmaktadır. Böyle değil ise, bunun sadece bir hayâlden ibaret olduğunu belirtir. Bu bağlamda O, “...ölümü ve hayatı yaratan O'dur.” (Mülk, 67/1) ibaresi ile anlaşılması gereken mânâ;

ölümü Allah getirir, görevli melekler de kulun canını kabzeder. Âyette Allah, ölümü kendisinin yarattığını buyurduğuna göre kulların ölümlerini Allah tayin eder. İmam, Mu‘tezile’ye ithafen yukarıda açıklamaya çalıştığımız âyetin gayet muhkem olduğunu, akıl sahiplerinin düşünüp öğüt alarak, inat etmezlerse anlaşılacağını da belirtir (Mâtürîdî, 2018d, s. 105).

Buna ilaveten İmam Mâtürîdî, Saf sûresinin 9. âyetinde geçen “Müşrikler istemese de” beyanının “Mu‘tezile istemese de” şeklinde yorumlanabileceğini söyleyerek Mu‘tezile düşüncesini çok sert bir dille eleştirir. “Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur.” (Saf, 61/9) meâlindeki ilâhî beyan bağlamında Allah’ın nurunun tamamlanması, ispatlarla, zaferle ya da her şeyde üstün kılmakla olacaksa, bu da kullara ait fiillerle mümkün olacağını aktarır (Mâtürîdî, 2020, s. 147). Hatta Mu‘tezile’nin ilk anda yaratma (bunu kabul ederler) ile öldükten sonra diriltme fiilini aynı kapsamda değerlendirmeyerek, tekrar yaratmanın ispatını gösteren bir şeyin olmadığı görüşlerine “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır.” (Rûm, 30/27) “İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi?” (Yâsîn, 36/77) âyetlerini örnek göstererek delil getirir. O, bu kapsamda kâfirlerin de öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini hatırlatır. Böylece dirilmeyi inkâr eden kâfirlerle, Allah’ın fiilleri yaratmadığı görüşünü benimseyen Mu‘tezile mensuplarını aynı cenahta sorgular (Mâtürîdî, 2020l, s. 310).

Yine İmam’a göre Allah, onu (kullara ait fiillerin yaratılması meselesi) kendi zâtına nispet etmektedir. Bu bakımdan kula ait fiillerin Allah tarafından yaratılması, O’nun yaratma halinin ve her şeye muktedir oluşunun bir kanıtıdır (Mâtürîdî, 2020l, s. 147). Bu kapsamda, vuku bulan hadiselerin yaratılışını Allah’a nispet etmemek, olay ve nesnelerin yaratılmadığı anlamına gelmez. İyilikler, hayırlar ve güzel işler Allah’a nispet edilir. Bu da muvafakiyet ve kolaylaştırma bakımından Allah’ın bir lutfudur. İmam Mâtürîdî, bununla ilişkili olarak, kula isabet eden şeyin, karşılığı güzel de çirkin de olabileceğini, fakat güzel şey Allah’a yönelik bir üstünlük ve büyüklük nitelemese O’na nispet edilmesi seçeneğinden bahsedilmeyeceğinden, iyi ve hayırlı olan işlerin Allah’a nispet edildiğini, şer olan işlerin ise Allah’tan uzaklaştırıldığını açıklar (Mâtürîdî, 2017c, s. 299, 300).

“Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah’a göre kolaydır.” (Hadîd, 57/22) âyet-i kerîmenin kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığına delâlet ettiğini belirten

İmam, âyetle zikredilen musibet kelimesi, mahlûkların başına isabet eden ve kendilerinin etkisi bulunan fiiller için kullanıldığı gibi, kendi başlarına gelen hadiselerde de kullanılır. Cenâb-ı Hak, onları yaratmayı kendi zâtına rücû ettirir. Yine âyetle yer alan “Biz onu yaratmadan önce” ibaresinin insanların fiillerini Allah’ın yarattığı mânasına geldiğini söyleyerek, Allah, yaratılanların etkisiyle vuku bulan fiillere de musibet ismini vermektedir. Yukarıda zikrettiğimiz âyet (Hadîd, 57/22) çerçevesinde O, Mu‘tezile âlimlerin görüşlerini aktarıp yorum yapar. “Yaratılanların hiç etkisi olmayan işlerde, başımıza şöyle bir musibet geldi denilir fakat yaratılanların dahil bulunan işler için musibete uğratıldık denilir.” Mu‘tezile âlimlerinin bu beyanının yanlış olduğunu ifade eden İmam, “Çünkü başına gelen her musibet için, sen musibete uğratıldın denilmesi mümkündür. Musibete sen düşsen de yine sana isabet etmiştir. Çünkü sana bir musibet geldiğinde sen musibete uğratılmışsın demektir.” şeklinde cevap vererek tenkid eder. Yine bu meyanda İmam, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığına ilişkin görüşlerini “Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın...” (Tevbe, 9/14) ve “...Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir.” (Tevbe, 9/52) âyetlerini emsal göstererek açıklamaya çalışmaktadır (Mâtürîdî, 2020k, s. 388).

Bununla irtibatlı olarak “İsrâiloğulları’nı denizin öteki yakasına geçirdik.” (Yûnus, 10/90) beyanı da, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmasını inkâr eden Mu‘tezile’ye tez olarak sunan İmam Mâtürîdî, denizden geçme eyleminin Allah’a nispet edildiğini, denizi geçenlerin ise İsrâiloğulları olduğunu ve böylelikle onların fiillerini Allah’ın var ettiği görüşünü nakletmektedir (Mâtürîdî, 2018e, s. 52). “Kulumuz Eyyûb’u da an. O, Rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir’ diye seslenmişti.” (Sâd, 38/41) âyetinde yer alan “Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir.” ifadesinde Allah, sıkıntı ve acı verme fiilini şeytana nispet etmekte ise de gerçekte Allah yaratır. Bu eylemi yapan şeytan olduğu için, Allah, şeytana nispet etmektedir. “Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O’ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lutfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O’ dur.” (Yûnus, 10/107) âyetinde de belirtildiği gibi kula isabet eden her türlü belâ Allah’tan gelir. Yani bu fiili var eden ve olduran Allah’tır. “Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın...” (Tevbe, 9/14) meâlindeki beyan örnekliğinde, cezayı müslümanların eliyle yapmış olsa da gerçekte bu fiili yaratan Allah’ın kendisidir. (Mâtürîdî, 2019ı, s. 281; 2019f, 524).

“Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.” (Talâk, 65/1) âyeti bağlamında Allah, arzu ve pişmanlık hallerini kendi zâtına nispet eder. Neticede ise Allah, insanların fiillerini bir eylem ve tedbir olarak yaratır (Mâtürîdî, 2020l, s. 221). Mâtürîdî’ye göre bir fiilin Allah’a isnad edilmesi bakımından, insanlara nispet etmek uygun değildir. Çünkü yaratmada benzerlik durumu söz konusu olamaz. “Mülk” (hükümranlık) kavramının Allah’a ve insanlara nispet edildiğini söyleyen Mâtürîdî, vermiş olduğu “mülk” örneğinde, Allah’a şirk koşma durumu olmayacağını belirtir. Hükümranlık fiili Allah’a nispet edildiği açıdan kullara izâfe edilmez. Çünkü hükümranlık, kullara mecazi anlamda, Allah’a ise gerçek mânada nispet edilir. Allah’a ve insanlara nispet edilmesi mecaz ve gerçek anlamında farklı boyut teşkil ettiğinden şirk olmadığını savunur (Mâtürîdî, 2019m, s. 164, 165).

Diğer yandan İmam Mâtürîdî, “Rabbin, dilediğini yaratır ve tercih eder.” (Kasas, 28/68) âyetine işaret ederek, Mu‘tezile’nin bu meseledeki görüşünü reddederek şöyle eleştiri getirir: Kullar, fiillerini yapmalarını istemesi de onun fiillerini Allah’ın yarattığının göstergesidir. Nitekim âyette “Dilediğini yarattığını” bildiren Allah, iyi şeyleri de yaratmıştır. İşte bunu Allah’ın, insanların fiillerini yarattığının göstergesi olarak gören İmam Mâtürîdî, akabinde Mu‘tezile’nin “Rabbin, dilediğini yaratır” ibaresini “eğer yaratmışsa” olarak te’vil ettiklerini nakleder. Mu‘tezile âlimlerinin buna benzer tutumu, “Allah her şeye kâdirdir.” cümlesinde de sergilediklerini söyleyerek, “var olan şeylerin hepsini Allah yaratmamış, varlığın çoğuna gücü yetmemektedir.” şeklindeki ifadelerine karşılık ise, Allah’ın her şeye kâdir olduğunu, dilediğini var ettiğini bildirdiği kesin olup, her şeye karşı azameti, yüceliği, hâkimiyeti ve kudretinin olmasından dolayı övgü mânası çıkarılır. Mâtürîdî’ye göre bu husus, Mu‘tezile’nin yorumu gibi olsaydı, Allah’ın hâkimiyetine, azametine ve ululuğuna yönelik bir övgü durumu söz konusu olmayacaktı. Zira Mu‘tezile düşünürleri, yukarıda zikrettiğimiz üzere Allah, varlığın ekseriyetine güç yetiremediği görüşünü benimsemektedirler (Mâtürîdî, 2019i, s. 85-86). Buna ilaveten Mâtürîdî, “Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık...” (Zuhruf, 43/32) meâlindeki ifadeyi tefsir ederken kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğu görüşünü temellendirmeye çalışır. Üstünlükte, nimette ve geçimde rahatlık ancak kulların kazanımları ve vesileleriyle mümkündür. Bu da kulların hem fiillerini hem de kesblerini yaratan ve yöneten Allah’a aittir (Mâtürîdî, 2019j, s. 263). “Fiil,

Allah'ın ezeli sıfatıdır. Yapan Allah'tır. Me'ul (fiille meydana gelen şey) ise mahlûktur. Allah'ın fiili mahlûk değildir." (Ebû Hanîfe, 2018, s. 26). Dolayısıyla kullara ait bütün fiil ve davranışlar Allah'ın yaratması ile mahlûktur (Ebû Hanîfe, 2018, s. 27). Bu bağlamda Ebû Hanîfe'ye göre, kulların hareket ve sükûn şeklindeki bütün eylemleri gerçekte insanların elde ettiği şeylerdir. O, fiillerin yaratılması ve kesb nazariyesini "Hudâ hâlık, kul kâsibdir." şeklinde formüle etmiştir (Ebû Hanîfe, 2018, s. 41).

Osmanlıların son döneminde yetişen ve yeni ilmi kelâm hareketini temsil eden İsmail Hakkı İzmirli'ye (ö. 1869/1946) göre kullara ait fiillerin dört aşaması vardır. Bunlar: küllî irade, cüz'i irade, yeterliliğin (istitâat) fiil ile beraber yaratılması, sebeplerin ve araçların sağlıklı olması ki bu da teklifin bir şartıdır (İzmirli, 2018, s. 441).

Eş'arîyye ekolünün kurucusu, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî başta olmak üzere Eş'arîyye mezhebine mensup bilginler "insanlara ait bütün fiiller Allah'ın kudreti ile oluşur" fikrini benimsemektedir (Beyzâvî, 2014, s. 206; Cürcânî, 2015c, s. 244). Kadî Beyzâvî de "Tavâli'u'l-envâr" isimli eserinde Mu'tezile'ye yönelik eleştiriler getirir. Mu'tezile'nin kulun fiilini kendi kudreti ile meydana getirdiği görüşünü öne sürdüklerini belirterek, onların bu görüşlerinin üç açıdan red olunduğuna dikkat çeker: Birinci hususu, kulun fiili gerçekleştirme imkânı yok ise mecbur kalır. Fakat gerçekleştirme imkânı var olup, bir sebebe tercih ederse o zaman da zorlama ile olur. İkinci olarak, insan bütün fiil ve davranışlarını kendi yaratmış olsaydı, meydana gelen bütün fiil ve eylemlerin ayrıntılarını da bilmesi icap ederdi. Üçüncü hususu da, kulun murad ettiği şey ile Allah'ın istediği şey arasında tutarsızlık olması durumunda, murad ettiğinin yerine gelmesi veya gelmemesi durumu da tercih açısından bir çelişki olarak yorumlar (Beyzâvî, 2014, s. 206). Onun bu yaklaşımını Seyyid Şerif Cürcânî de, insanların fiil ve davranışları, kişinin kendi kudretiyle olmayıp, Allah'ın kudretiyle vuku bulduğuna dair gerekçeleri ispat ederken sergilemektedir (Cürcânî, 2015c, s. 246-250).

Fahreddin Râzî ise, musibet problemine ilişkin bu hususu cebir, kader ve bu ikisiyle alakalı bahisler başlığında yer vererek, eylemlerde hakiki fâilin kul olduğunu, fiiller de tümüyle Allah'ın temennisi ile var olur görüşünü ifade ederek, bu meselede Eş'arîyye'nin benimsediği genel çizgi üzerine delillerini nakletmeye çalışır (Râzî, 2019, s. 150-156). Yine Eş'arîyye geleneğinin önemli temsilcilerinden

Gazzâlî'ye göre kainatta var olan her şeyi Allah'ın etkisi ve yaratmasıylaadır. Allah'ın her şeyi var ettiğini, O'ndan başka yaratıcı ve çeviricinin olmadığını belirttikten sonra, kulların kudret ve fiillerini Allah tarafından gerçekleştiğini nakleder. Nitekim bu görüşlerini “Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.” (Sâffât, 3/96) “De ki: “Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir.” (Ra'd, 13/16) şeklindeki âyet-i kerîmeler doğrular niteliktedir. Yine bu kapsamda O, “Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir. Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır.” (Mülk, 67/13-14) âyetlerini Mu'tezile'nin “kul fiilinin yaratıcısıdır” şeklindeki iddialarına delil getirir. Bu ilâhî beyan çerçevesinde, Allah'ın tekvin sıfatının ilim sıfatına ispatı olduğunu hatırlatarak, insanların bütün fiilleri Allah'ın yaratmasıyla mümkündür der (Gazzâlî, 2020a, s. 153).

Cehm b. Safvân ve taraftarları, kulların, fiiller için sadece mahal durumunda olduklarını söylerler (Abdülcebâr, 2013b, s. 44).

“İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.” (Enfâl, 8/51) âyetinin, Cebriyye görüşünü benimseyenlere yönelik reddiye olduğunu belirten Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Cebriyye'nin insanların kendi fiillerinde bir etkilerinin olmadığını, eylemlerinin gerçekliğini Allah'a isnad ettiklerini hatırlatır. Bu kapsamda, kulların bir etkisi olmamış olsaydı “ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir” ifadesinin bir mânası olmazdı “ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir” cümlesi de kulların fiillerinin etkisi olduğunu göstermektedir (Mâtürîdî, 2018e, s. 264). İnsanların fiillerinin yaratılmasının ispatlanması ve kulların yapacağını bildiği şeyleri dilemesinden bahseden Mâtürîdî, kullara ait fiillerin yaratılmasının mahiyetine temas ederek eğer, insanlara ait eylemlerin oluşmasında yaratıcının bir müdahalesi olmasaydı, insan kendi fiilinin yaratıcısı olacaktı. Bundan dolayı hamd ve takdirin yaratıcı olan Allah'a özgü olmasının bir mânası kalmazdı. Nitekim eşyanın hakikatının meydana gelişinde mutlak olarak Allah'ın izlenimi vardır. Allah'ın yöneticiliği, iradesi ve dilemesi olmaksızın zayıflıkla nitelenmesi, Rab olma özelliği ile bağdaşmayacağını vurgulamaktadır (Mâtürîdî, 2019n, s. 167). Buradan hareketle O, Cebriyye okulunun bu konudaki fikirlerini reddetmektedir. Kaldı ki İmam, Cebriyye mensuplarının az sayıda olduklarına ve bu konuda da tutarlı görüşlerinin bulunmadığına dikkat çekerek, detaylı açıklamalara gerek duymaz (Mâtürîdî, 2020, s. 440).

Mâtürîdiyye geleneğinin önemli simalarından Nûreddin es-Sâbûnî, kullara ait fiillerin yaratılması bahsinde Ehl-i sünnetin görüşlerini naklettikten sonra Kaderiyye'nin iddiasını aktarır: “Bütün canlıların ihtiyarî fiilleri kendi icatlarıyla meydana gelir. Bu fiillerin Allah'ın yaratması ve kudretiyle bir ilgisi yoktur.” Kaderiyye'nin bu açıklamasının tamamen yanlış olduğunu beyan eden Sâbûnî,

“ Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı” (Sâffât, 37/96) “İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır.” (En'âm, 6/102)  
“Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: “Her şeyi yaratan Allah'tır.” (Ra'd, 13/16)

âyetlerini delil göstererek, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığına dikkat çeker (Sâbûnî, 2016, s. 129). İmam Mâtürîdî bu bağlamda genel olarak Kitâbü't-Tevhîd'inde, Kaderiyye ve Cebriyye'nin tutumlarını eleştirip, bu noktada isabetli olan tavrın ne olması gerektiğini açıklar. Kaderiyye, kula ait fiillerin kudret ve iradelerini yine insanlara râci eder. Eylem ve olgular karşısında Allah'a hiçbir irade ve tasarruf nispet etmemektedirler. Böylelikle Kaderiyye fikri, fiilin işlenmesini insanlara nispet etmiştir. Cebriyye akımı ise, fiillerin kudretlerini Allah'a ircâ edip, kula hakiki mânada bir hak tanımaz. Cebriyye bu yaklaşımla, her açıdan bütün kubuh fiilleri Allah'a tasarruf eder. Burada belirtelim ki, Allah, çirkin ve yerilmiş şeylerin kendi fiili niteliği olmasından münezzehtir. Bu görüşlerini belirttikten sonra İmam, bu meselede isabetli olanın orta yol oluşunu şöyle zikreder: Fiiller, dış görünüşleri bakımından kula ait olup, mahiyeti itibarıyla ise Allah tarafından yaratılmıştır (Mâtürîdî, 2020, s. 734). “Kul bizzat kendisi yaratılmıştır. Varlığı da yokluğu da mümkündür, var olmakla olmama ihtimali kendi konumuna nisbetle eşittir. Binaenaleyh onun var olmak ihtimalinin gerçekleşmesi için varlığı kendinden olan (vâcibü'l-vücûd) bir belirleyicinin tercihi ihtiyacı bulunmaktadır. O da, Allah Teâlâ'dır.” görüşünü kaydeden Sâbûnî, Ehl-i sünnet bilginlerinin bu aklî delilinin, eşyanın var oluşunu Allah'a nisbet etmeyi inkâr eden Dehriyye'ye, insanlara ait fiillerin meydana gelmesinde Allah'a nisbet etmemeleri hasebiyle de Mu'tezile'ye yönelik ispat olduğunu söyler (Sâbûnî, 2016, s. 130).

İmam Mâtürîdî, fiillerin kendi kendilerine güzellik ve çirkinlik vasfı taşıdığını belirterek muhalif görüşlere karşı varsayımlarda bulunur. Kitâbü't-Tevhid adlı eserinde muârizlarına şöyle yanıt verir:

“Eğer fiilin hüsün ve kubhu, kendi konumu sayesinde gerçekleşse, bilinmelidir ki Allah Teâlâ, her türlü varlığa ve o varlığın kendisinden daha yararlıdır. Çünkü her bir varlık kendi mahiyetinden habersizdir. Şu da vardır ki, bir yaratıcı olmaksızın hüsün ve kubhun oluşması mümkün olsaydı, her şeyin yaratıcısız vücut bulması da imkân dâhiline girerdi. Böyle bir hükümde ise İslam’ın dışına çıkma pozisyonu söz konusudur.”

İmam Mâtürîdî, fiillerin meydana gelişinde hüsün ve kubuh nitelikleriyle kulun eseri olsaydı; bu durumda kulların, fiilin çirkinliğinden ve güzelliğinden habersiz kalmayacaklarını belirtir. Bazı eylemler, insana yorgunluk, eziyet ve elem verebilir. Bu bakımdan insana eziyet veren olmaksızın bir şey hissetmesi, yoran bir şey olmaksızın yorgunluk hissi duyması ve ona ıstırap veren olmaksızın acı duyması olanaksızdır. Dolayısıyla bu tür eylemlerin nitelikleri, insanı yaratan Allah’ın etkisiyle gerçekleştiği âşikârdır. Anlaşıldığı üzere fiilleri gerçekleştirenlerin gayesi onlardan faydalanmaktır. Böylece onların taşıdığı yorgunluk, cefa ve eziyet verici nitelikler kullar sayesinde değil, Allah’ın yaratması ile mümkündür. Bu açıdan da fiiller kullara ait değildir (Mâtürîdî, 2020, s. 447). Hüseyiniyye’den Neccâr da Mâtürîdî’nin bu yaklaşımına paralel görüş sergiler. O da, kullara ait fiilleri yaratanın Allah olduğunu, kulların ise eylemlerinde fâil olduğunu söyler (Eş’arî, 2019, s. 408). Genel olarak Ehl-i sünnet ve Hadîs ehli hiç kimsenin, Allah bir şeyi yapmadan önce onu yapmaya, Allah’ın ilminden dışarı çıkmaya kâdir olmaya veya Allah’ın olmayacağını bildiği bir şeyi yapmaya güç yetiremeyeceğini belirterek O’ndan başka yaratıcının olmadığını, kulların fiillerinin Allah’ın yarattığı olduğunu belirterek, insanların bir şey yaratmaya güç ve kuvvetlerinin bulunmadığı hususunda icmâ etmişlerdir (Eş’arî, 2019, s. 416).

Mu‘tezile’ye göre adalet, Allah’ın iyi fiilleri işlemesi ve kötü eylemlerden uzak olması olarak tanımlanır. Başka bir ifade ile Allah Teâlâ’nın her türlü kötü-kabih işten, fayda ve sevap gibi şeyleri terk etmekten, maslahata aykırı ve çirkin yolla kulluğa çağırmaktan uzak ve bütün fiillerinde hikmet adalet ve isabet sahibi olması anlamlarını içerir. Bu bakımdan Mu‘tezile’ye göre, kulların işlediği zulüm ve haksız fiillerin Allah tarafından yaratılması câiz değildir. Çünkü bu tür kabih olan eylem ve olguların Allah’a nisbet edilmesi, O’na kötülük ve zulümle vasıflandırma anlamına gelir (Abdülcebbâr, 2013a, s. 32).

Dırâr b. Amr’ı Mu‘tezile’den ayıran şu görüşüdür: “Kulların fiilleri yaratılmıştır. Bir fiilin iki fâili vardır: Birisi onu yaratan Allah, diğeri onu iktisâb

eden kuldur. Allah, kulların fiillerinin gerçek fâilidir. Onlar da fiillerinin gerçek fâilleridir.” (Eş‘arî, 2019, s. 406). Dolayısıyla, Mu‘tezile’ye göre kula ait fiilleri Allah yaratmaz, kulun kendisi yaratır. Bir başka deyişle eylemi gerçekleştiren kudret Allah’a değil, onu yapana aittir. İmam Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd adlı eserinde “ilâhiyyat” bahisleri başlığı altında ilahî fiillerin ihtiyarî olduğuna dair meseleye yer vermektedir. Bu meselede Mu‘tezile âlimlerinden, Kâ‘bîyye fırkasının reisi olan Kâ‘bî (ö. 319/931)’nin şu görüşünü aktarır: “Allah’ın fiilleri ihtiyarîdir, zira tab’an iş yapanın fiili bir türde olup çeşitlilik arz etmez.” Kâ‘bî’nin bu görüşünü Mâtürîdî destekler. Ancak Mu‘tezile mezhebine göre bu sözün bir anlam içermediğini beyan eden İmam, Kâ‘bî üzerinden Mu‘tezile’nin fikirlerini eleştiriye tâbi tutar. Bu çerçevede Mâtürîdî, “ilâhî fiillerin hür seçimle gerçekleştiğinin delili yaratıkların farklı mahiyetlerle varlık alanına çıkması, hikmete bağlı olması ve Allah’ın birliğine kılavuzluk etmesidir. Bu hususlar her şeyin mahiyetiyle zuhur etmesinin hür bir seçimle gerçekleştiğinin göstergesi olarak yorumlar” (Mâtürîdî, 2020, s. 150). “Fiil bazen hayır bazen de şer olur. Bazen uygun bazen de uygunsuz olur. Kötülüğün Allah’a nispet edilmesi câiz olmadığı gibi uygun bir fiilin de O’na nispet edilmesi câiz değildir.” Bu sebeple Mu‘tezile’nin kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığı görüşünü kabul etmediklerini söyler (Mâtürîdî, 2019m, s. 218; 2019i, 264). İmam, Kitâbü’t-tevhîd adlı eserinde, “kaza ve kader” bölümünde detaylı olarak, “kulların fiilleri hakkında Kâ‘bî’nin diğer görüşlerini” aktarıp tenkid eder (Mâtürîdî, 2020, s. 463, 491).

Kâdî Abdülcebbâr, kulların fiilleri bahsinde fiillerin türüne değinerek, vuku buluşuna göre cinsinin niteliği olan ve olmayan fiiller olarak iki gruba ayırır. Cinsinin niteliği olan fiilleri kendi arasında hasen ve kabih olarak iki kısımda değerlendirir. Fiillerin meydana gelişinde niteliği olmayan şeyleri Allah ne diler, ne de mâni olur fikrini benimser (Abdülcebbâr, 2013b, s. 248).

Zeydiyye öğretisinde, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını savunan fırka yer almakla birlikte, fertlerin kendi eylem ve iradeleri ile işledikleri kazanımlarla meydana geldiğini beyan eden görüşler de yer alır (Eş‘ârî, 2019, s. 130). Mürcie sınıfı da, insanlara ait eylem ve davranışları Allah’a irca edip kulun yaratmadığını söyler (Mâtürîdî, 2020, s. 445).

Kullara ait fiillerin yaratılma bahsinde görüşleri üç sınıfa ayırmak mümkündür. Birinci sınıfta yer alan, Allah’ın kudretiyle fiilin vuku bulmasını

savunanlar: Ehl-i sünnet âlimleri gibi. İkinci olarak, fiillerin kulun kendi kudretiyle yaratıldığı fikrini savunanlar: Mu‘tezile’nin çoğunluğu. Üçüncü sınıfta yer alan, hem Allah’ın kudreti hem de kulun kudreti ile yaratıldığını savunanlar: Eş‘ariyye’den Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Mu‘tezile’den Neccâr: “iki kudretin nesnesi birdir ya da değildir. Nesnenin bir oluşu, ya iki kuvvetten birinin diğerine bağlı oluşuyla birlikte ya da değildir.” Bâkılânî ise, iki kudretten birinin diğerinden bağımsız olduğunu savunur. Bu çerçevede, fiilleri tâat ve mâsiyet olması kulun kudretiyle olup, ayrıca iki kudretin nesnesi bir değildir. Bu gruptamanın haricinde “kulun irade ve kudreti, Yüce Allah’ın kudreti ve iradesiyedir” görüşünü benimseyenler İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî ve Mu‘tezile kelâmcısı Ebü’l-Hüseyin el-Basrî ve filozoflardır (Beyzâvî, 2014, s. 206; Cürcânî, 2015c, s. 244-246). Zâhirîyye akımının en büyük temsilcisi sayılan İbn Hazm (Ebû Muhammed) da, “el-fasl” isimli eserinde Ehl-i sünnetin tamamı, Neccâriyye, Eş‘ariyye, Cehmiyye, ekolleri ile Şia, Mürchie, Hâricî, Mu‘tezile’den bazıları insanlara ait fiillerin, Allah tarafından yaratılmış olduğunu kabul ettiklerini aktarır (İbn Hazm, 2017b, s. 374). Mu‘tezile’nin Bağdat ekolünün kurucusu, Bişr b. Mu‘temir: “Kulların fiillerinden kaynaklanan herhangi bir şey yoktur, ancak bu konuda isim ve hüküm tariki açısından Allah’a ait olan bir fiil vardır.” demiştir. Muammer b. Abbâd ve Câhiz gibi Mu‘tezili kelâmcılar: “Kulların fiillerinin tamamı, bu hususta onlara ait değildir. Ancak söz konusu fiiller, kullardan meydana geldiğinden dolayı mecazen onlara nispet edilirler. Şüphesiz bu fiiller, irade hariç tabiatın fiilleridir. Elbette iradenin dışında insana ait bir fiil yoktur.” görüşünü benimsemişlerdir (İbn Hazm, 2017b, s. 376). Bu bağlamda, Mu‘tezile bilginleri arasında kullara ait fiillerin vuku bulma şekli noktasında farklı görüşlerin benimsendiği söylenebilir:

- a) Kulların fiillerinin bir kısmı ihtiyarî, bir kısmı muhtâr olan fiiller.
- b) Kendi fiilleri dışında olmayıp, irade ile murad olunan fiiller.
- c) Arazilar gibi terk edilmesi muhtâr olan, cisimler gibi terk edilmeyen şeylerin ihtiyarî fiil olması.
- d) Kulların fiillerinden bazısının muhtâr oldukları, ya da hepsinin ihtiyar oldukları söylenemeyen fiiller (Eş‘ârî, 2019, s. 580).

Sonuç olarak, insanın eylemlerinde başkası tarafından bir yaratma ve yönetmenin varlığı söz konusu olup, bu da bütün eylem ve olguları var eden Allah’a

aittir. Dolayısıyla kullara ait bütün fiiller, Allah tarafından yaratılmış olup, aksi olarak da hiçbir şey O'nun temenni ve iradesinin dışında değildir (Mâtürîdî, 2020, s. 147). Allah, hayır ve şer, iman ve imansızlık gibi bütün şeyleri fiili ile hâlk eder. Kul da kesbi ile meydana getirir (Beyzâvî, 2014, s. 210). Neticede, bütün fiillerin mucidinin Allah olduğu, kişinin eylem ve davranışlarının Allah'ın kudreti ve kulun kesbi ile vuku bulur. Ayrıca Allah'ın, imansızlık üzere öleceğini bildiği birinin iman etmesinin asla mümkün olmayacağını, aksi durumda ise (iman üzere ölmesi) Allah'ın ilim sıfatı ile bağdaşmaz (Beyzâvî, 2014, s. 206). Yani, kullara ait bütün fiillerin gerçekleşmesi Allah'ın dilemesi, ilmi, kazası ve kaderiyedir (Ebû Hanîfe, 2018, s. 41). Netice olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, kullara ait fiillerin hüsün ve kubuh çizgisinde gerçekleştiğini söyler (Mâtürîdî, 2020, s. 446).

#### **4.3.2. Hüsün ve Kubuh**

Kelamî literâtürde, hüsün ve kubuh meselesi olarak yer alan bu başlıkta, daha çok fiillerin güzel ve çirkinliğini, Allah'ın zararlı ve yararlı nesneleri yaratmasının sebeplerine, hüsün ve kubuhun kula nasıl sıfat yüklediğini, hasen ve kabih olan şeylerin nasıl vasıflandırıldığı ele alınacaktır. Güzel/hasen, “vâcip, mendup ve mubah gibi şer'an yasaklanmayan şey” (Cürcânî, 2015c, s. 310), “şeriat tarafından nehyedilmeyen şey” (Beyzâvî, 2014, s. 212) çirkin/ kabih ise, “şer'an haram kılınan veya kaçındırılan şey” (Cürcânî, 2015c, s. 310), “şeriatın nehyettiği şey” (Beyzâvî, 2014, s. 212) olarak tanımlanır. Bu mânalara ilaveten, husun kavramına “yetkinlik, maslahat, amaca uygun olan şey, övgünün peşinen ve sevabın sonraki bir zamanda taalluk eden şey” çirkinliğe; “eksiklik, mefsedet, amaca aykırı olan şey, yerginin ve cezanın sonraki bir zamanda taalluk eden şey” gibi birçok anlamlar yüklenmiştir (Cürcânî, 2015c, s. 312).

İnsan, fitratı gereği bilir ki, kendisi için hoşuna giden ve nefret duyduğu şeyler vardır. İnsan tabiatı gereği, sevinç ve lezzet veren şeylere erdiğinde sevinir. Elem ve hüznün verici hoşuna gitmeyen şeylerde isabet ettiğinde nefret edip üzülür (Râzî, 2019, s. 166). Şeriatın, kulun eylemlerine bir kısmının övgü ve mükâfat bir kısmının da cefa ve ceza vadettiği bilinen bir hakikattir. İnsana ait fiillerde hüsün ya da kubuh değerleri taşıdığı da âşikârdır. Bir kelâmî problem olarak iyilik ve kötülük mevzuunda hüsün veya kubuh olan şeylerin nereden kaynaklandığı tartışılmalıdır.

Bazı mütekellimler bu değerlerin bizzat kendiliğinden fitrî bir olgu olduğunu savunmuş, bir kısım âlimler de fiillerin kendisinde olmayıp, Allah tarafından belirlendiğini ileri sürmüşlerdir (Koloğlu, 2018, s. 69).

İmam Mâtürîdî, bu hususta öncelikle aklın önemine değinmektedir. Akıl, iyiliği ve kötülüğü hikmetli ya da tutarsız davranışları ayırt etmek için bir araçtır. Zira Allah, özenilmesi gereken faydalı şeyleri, sakınılması gereken şeyleri anlamada akılı alamet kılmıştır. Övülmesi ve yerilmesi gereken nesnelerin ayırt edilmesi de ancak akılla mümkündür. Bu açıdan akıl, bir hikmet ve gaye çerçevesinde yaratılmıştır. Dolayısıyla akıllı olan her birey, yarar ve zarar niteliği bakımından ceza ve sınanmanın lazım olduğunu düşünür. Bu da bütün evrende yaşayan akıl yetisiyle donatılanların imtihan maksadıyla yaratıldığının göstergesidir (Mâtürîdî, 2018d, s. 396, 397).

“Kendilerine bir iyilik dokunsa ‘Bu Allah’tan’ derler, başlarına bir kötülük gelince de ‘Bu senden’ derler.” (Nisâ, 4/78) meâlindeki ilâhî beyan bağlamında Mâtürîdî, kâfirlerin tutumlarını sergiler: İyilik ve kötülükten maksatlarının dindeki iyilik ve dini hallerindeki kötülüğü değil, dünyadaki belâ ve sıkıntıları kastedilmiştir. Bu bakımdan kâfirler, din hususunda başlarına gelen kötülükten dolayı üzülmez, dindeki iyi ve güzel şeylerden sevinmezlerdi. Başlarına gelen felâketleri, peygamberlerin uğursuzluğuna bağlamaktadırlar. Onların bu inançlarını nakleden Mâtürîdî, “Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince “ ‘Bu bizim hakkımızdır’ derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.” (A’râf, 7/131) âyetine işaret ederek yorumlar. Yine bu çerçevede zuhur eden iyiliklerin “Elinizde nimet olarak ne varsa Allah’tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O’na yalvarırsınız. (Nahl, 16/53) ceza ve kötülüklerin ise “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.” (Şûrâ, 42/30) meâlindeki âyetlere isnad ederek kâfirlerin başlarına gelen musibetlerin, peygamberlerine karşı kötümser tutumları ve yalanlamalarından dolayı gerçekleştiğini söyler (Mâtürîdî, 2019c, s. 297). Öte yandan İmam Mâtürîdî, faydalı ve güzel işlerin Allah’a nisbet edilebileceğini, kötü şeylerin O’na nisbet edilmesinin ise câiz olmadığını belirtir. Misal olarak da Allah’ın göklerin ve yerin Rabb’i olduğunu ifade etmenin mümkün olabileceğini, ancak yaratmış ve takdir etmiş olsa da “pisliklerin Rabb’i”, “domuzların Rabb’i vb.” gibi şeyler kulağa kerih geldiğinden Allah’a nispet edilmesini kabih bir durum olarak görür (Mâtürîdî, 2017c, s. 299; 2018h, s. 492). Bu görüşlerine ilaveten İmam, kulun fiilleri içinde yaratılmışlıkla

vasıflandırılmaya en müstehak olan şeyin iman olduğuna dikkat çeker. Çünkü iman, kula ait eylemlerin en zirvesi ve belirgin olanıdır. Diğer yandan, olmayacak şeylerden biri; Allah'ı aşağı mertebede ve necis olan şeylerin yaratıcısıdır diye vasıflandırmaktır (Mâtürîdî, 2020, s. 734).

“Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.” (A'râf, 7/168) âyetini te'vil ederken iyilik ve kötülüğün neye göre isimlendirildiğini bahsederek şunları kaydeder: İnsanların nazarında zorluk ve darlık kötü olduğundan, Allah zorluk ve darlık durumuna kötülük ismini, kişilerin bakışında rahatlık ve bolluk güzel bir şey olduğu için güzel olarak nitelemiştir. Darlık hali, hakiki mânada kötülük olmasa da, darlık halinde olan kişi nazarında kötülük olarak algılandığından kötülük ismini vermiştir (Mâtürîdî, 2018j, s. 221, 222). Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, genel olarak eşyanın hüsün ve kubuhun aklın hiçbir delile ihtiyaç duymaksızın bilinebileceğini söyler. Lakin bu söylemine parantez açarak eşyanın özel mânada hasen mi kabih mi olduğunu ancak vahiylerle, nazar ya da tefekkür ile bilenebileceğini ifade eder. Zira insan, tabiatı gereği yararlı ve iyi olan şeylerden zevk duyar. Kötü ve ıstırap veren nesne ve olgulardan ise uzak durur. Dolayısıyla böyle durumda, yararlı olan şeylerin özelde ne mâna teşkil ettiği, aynı şekilde çirkin olan nesnelerin de ne zarar getireceği sadece deneme ve tatma yoluyla bilinir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, akıl doğası gereği genel anlamda çirkin ve güzeli ayırt edebilir. Fakat eşyanın ayrıntısını bilmede ve kavramada akıl yetersiz kalır. Detayların bilenebilmesi için peygamberlerin bildirilerine, nazar ve tefekküre başvurmak gereklidir (Mâtürîdî, 2019n, s. 243).

Ebu'l-Muîn en-Nesefî “Tebşîratü'l-edille” adlı eserinde, İmam Mâtürîdî'nin bu meseleye ilişkin fikirlerini nakleder: İyi ya da kötü, bütün fiilleri kendi iradesiyle murad edip yaratan Allah'tır. Eğer böyle olmamış olsaydı, yarattığını istemeden yaratıyor mânası anlaşılabilir. Lakin böyle bir şey mümkün değildir. Kaldı ki Allah'ı zorlayacak bir güç yoktur (Nesefî, 2004a, s.121). Ayrıca kubuh olan şeylerin yaratılmasına dair şu ifadeleri eklemek gerekir. Akıl nimeti ile donatılan insan, bu âlemde iyi ve kötü her şeyin Allah tarafından yaratıldığını görür. Böylece Allah, kötü şeyleri yaratmakla da kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını göstermektedir (Nesefî, 2004a, s. 130). Nitekim âyette belirtildiği üzere “Âlemlerin Rabbi olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır!” (Neml 27/8). Mutlak olarak her şeyin sahibi olan Allah,

murad ettiği bütün her şeyi yaratır. Nitekim Allah Teâlâ'nın, yaratmasının bir illeti olmadığı gibi fiilin de bir amacı yoktur. Bu bakımdan Allah'a nisbet ederek kötü bir şeyin varlığından söz edilemez (Beyzâvî, 2014, s. 212; Cürcânî, 2015c, s. 310). "Allah bozgunculuğu sevmez." (Bakara, 2/205) "Allah kötülüğu emretmez." (A'râf, 7/28) "O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur." (Zümer, 39/7) âyetlerine işaret eden Ebû Hanîfe'ye göre, bütün ibadetler Allah'ın ilmi kaza ve kaderiyle vucûb bulmuştur. Aynı şekilde günahların hepsi O'nun ilmi, iradesi ve takdiri ile olup, kötü şeyleri sevmesi, rızâsı ve emri ile olmamıştır (Ebû Hanîfe, 2018, s. 42).

Ebû Hanîfe, husûn ve kubuh meselesinde peygamberlerin hepsinin küçük ve büyük günahlardan, çirkin işlerden münezzehtir olduğunu belirterek, peygamberlerin bazılarının hata ve zelle sâdır olduğunu nakletmiştir. Musa Peygamberin, Firavun'un adamlarından birini öldürmesini hataya örnek gösterir. Kaldı ki, Hz. Musa, adamı öldürmek istememiş, İsraili düşmanından uzaklaştırmak maksadıyla ona eliyle vurmuştu. Bu durumdaki adamın öldürülmesini zelle olarak yorumladığı gibi Hz. Âdem'in, yasak ağaçtan yemesini de zelle olarak tanımlar (Ebû Hanîfe, 2018, s. 43).

İmam Mâtürîdî, "ilâhiyyat konuları" kapsamında Allah'ın zararlı nesneleri yaratmasının hikmetine değinir. Öncelikli olarak yılanların ve zararlı nesnelerin yaratılmasındaki hikmetinde aklın bunu kavramakta âciz olduğunu belirtir. İlahî yaratılışa konu teşkil etmesi bakımından hikmeti iki açıdan ele alan Mâtürîdî, birinci olarak mevcut olan zararlı ve yararlı şeylerle Allah'ın kulunu imtihan etmesi olarak görür. Zira ona göre zararlı ve yararlı nesneler sayesinde itaatkâr olmakla gerekli sevabın hazzına varabileceğı, âsiliğe karşı da cezanın acısının hissedilmesidir. Nitekim insanlar yaptıkları işlerin neticelerini göz önünde bulundurma duygularıyla yaratılmışlardır. İkinci olarak da, insanoğlunun yaşadığı bu dünya hayatında kimi zaman bedene kolay gelen kimi zaman da güçlük arz eden şeyleri düşünerek ve çıkarımda bulunarak göğüs germekten ibaret olduğunu söyler (Mâtürîdî, 2020, s. 230).

İnsanlara kötülüğu ve şerri telkin eden şeytanın yaratılma hikmetine de değinen İmam, Cenâb-ı Allah'ın, şeytanı ve taraflarını bir hikmete binaen yaratmış olmasının câiz olduğu üzerinde durur. Ancak O'na göre mahlûkat, bilgisi ya da aklı, bu husustaki nimet ve ıstırapların hikmetini anlamada yetersiz kalır. Nitekim Allah,

iblisi, asi ve azgın kimselerin fitrî olgularını bildiği halde var etmiştir. Bu bakımdan insanın, güzel olana ya da şerre yönelmesi noktasında seçme ve tercih etme hürriyeti vardır. Dolayısıyla iyiye ulaşma veyahut şer olandan kurtulma yine kişinin kendi seçimiyledir. Mâtürîdî, bu görüşleri zikrettikten sonra Allah'ın, kullarını bu âlemde denemek maksadıyla yarattığını bir kez daha hatırlatarak, şeytan ve âsi düşmanların da kötülüklerini tamamlamak üzere var edildiğini söyler. Bunun aksine Allah, şeytanı yaratmamış olsaydı, sıkıntı ve kötülük diye bir kavram olmazdı (Mâtürîdî, 2019g, s. 42). Neticede insan, “zorluklarla mücadele etme gücüyle yaratılmıştır.” (Beled, 90/4). Şayet kul, mücadelesini iyi ve güzel yönde Allah'a imanı ve itaati seçmişse, o kimse cennet için yaratılmıştır. Bunun aksini tercih edip, iblis ve temsilcilerinin telkinlerine uymuş ise cehennem için yaratılmıştır. Mâtürîdî, bu fikirlerini “Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık.” (A'râf, 7/179), “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât, 51/56) âyetlerini örnek getirerek te'vil etmeye çalışır (Mâtürîdî, 2019n, s. 229).

Bununla irtibatlı olarak Mâtürîdî, Allah'ın nesneleri fayda ve zarar gibi niteliklere bağlı olarak yaratmasının sebeplerini şöyle zikreder:

- a) Allah'ın her şeyden müstağni olması ve ihtiyaçlardan münezzehtir bulunduğuna dair çıkarımda bulunulması.
- b) İlâhî kudretin dilediği şeye geçerli olduğunun bilinmesi.
- c) Zarar ve fayda sağlamaları açısından öz yapıları farklılık arz eden yaratıkları, hakîm ve âlîm olan yaratıcının varlığına ve birliğine kanıt olması.
- d) Zorbalara ve hükümdarlara boyun eğdirmek maksadıyla hadlerini bildirmek, ordularının çokluğuna aldanıp ilâhî sınırları (hudûdullah) aşmamaları gerektiği.
- e) Allah'ın kâinata tevdi ettiği zararlı şeylerin tâbî tutulacağı muamelelerin gelenekleşmesi mevzusunda insanlık için unsur oluşturmaları, toplumların benzeri bir durumla imtihan edildiklerinde zararlı şeylerden nasıl kaçınıp, tedbir alınması gerekliliğinin bilinmesi (Mâtürîdî, 2020, s. 230- 231).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre bir şeye temiz ya da çirkin diye hükmedebilmek için, o şeyin nihaî çizgisine ulaşması gerekir. Mesela, helâl olan her şeye mutlak mânada temiz denilemeyeceğini, ancak o nesne helâl olup, lezzette nihaî sınıra varırsa temiz olur. Aynı şekilde hasen, insanın tabiatı gereği temiz gördüğü şeydir. Fakat o şeye temiz denilebilmesi için insanın fitratında nihaî sınırına ulaşması gerekir. Buna benzer olarak yasaklanan, haram kılınan bütün eylem ve olguların çirkinliğinden bahsedilmez. Şayet kabih olan şey, kötü olmakta nihaî çizgiye vardığı

takdirde kubuh olur (Mâtürîdî, 2019b, s. 475). Neticede, insan tabiatına uygun olmayan kabih fiilleri; az ya da çok çirkinliği açık ve belli olan günahlar olarak tarif etmiştir. Ancak bunun yanında nihaî sınıra ulaştığında bir şeye kötü, çirkin ya da temiz denilebileceğini belirtmektedir.

İmam Mâtürîdî'nin bu söylemine ilaveten bir şeye iyi veya kötü demek, insanlara göre değişkenlik gösterebilir. Başka bir deyişle, “bir şey bir kimse hakkında nimet, başkası için belâ” olabilir. Bu hususta Gazzâlî “Kimyâ-yı Saâdet” isimli eserinde şunları kaydeder: “Kendine yetecek kadar malın faydası zararından çoktur. Yetecek kadar fazlası ise, hiç istemese de insanların çoğu için zararı daha çoktur. Bazısına azı da zararlı olur. Çünkü hırsının artmasına sebep olur. Bazısı da kâmil olur. Çoğu da ona zarar vermez. Çünkü ihtiyaç zamanında herkese verilebilir.” (Gazzâlî, 1981b, s. 606).

Mu‘tezile, bu meseleye ilişkin yorumlarını beş temel ilkelerinden ikincisi olan “adl” prensibi bağlamında yorumlar. “Allah Teâlâ kabihî, çirkin olduğunu bildiği ve ona muhtaç olmadığı için tercih etmez” sözü “Allah’tan herhangi bir çirkin fiil sudûr” eder anlayışına dayanmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr, bu görüşe muhalefet ederek bu meselede çoğu grubun anlaşmazlığa düştüklerini belirtir, O bu konuda muârizlarına şunları nakleder: “Kabih, bir şekilde kabih olarak vuku bulması nedeniyle kabihtir. O bu şekilde vâki olduğunda ister Allah’tan, isterse bizden birinden vuku bulmuş olsun, çirkinliği zorunludur.” Kâdî ve onun fikirlerini benimseyenlere göre kabih, zulümde olduğu vuku buluş şekli nedeniyle kabih olmaktadır. Yani zulmün, zulüm olması sebebiyle kabih olduğunu savunur. İspat olarak da “Bir şeyin zulüm olduğunu bildiğimizde, başka bir şeyi bilmesek de, onun kötü olduğunu biliriz. Zulüm olmadığını bildiğimizde ise, ne bilirsek bilelim, onun kabih olmadığını biliriz.” şeklinde açıklamalarda bulunur. Öte yandan Ebü’l-Kâsım el-Belhî’ye göre ise kötü, niteliği veya bizzat tabiatı gereği kötü olur. Bu görüşü bazı Cebriyye temsilcileri de benimser. Onların bazılarına göre çirkinlik, sadece re’y veya emir, terbiye ve sonradan yaratılma gibi şeyler dolayısıyla kabih olur. Hasen ise, sadece emir sebebiyle güzel olacağı görüşünü savunurlar (Abdülcebbâr, 2013b, s. 22). Buna ilaveten Abdülcebbâr, Ebü’l-Kâsım’ın görüşlerine reddiyeler yaparak onun bu konudaki fikirlerini çürütmeye çalışarak (Abdülcebbâr, 2013b, s. 22-24) hüsün ve kubuh zâtî olup akıl ve şeriat gelmeden de onların iyilik ve kötülüğüne hükmeder (Abdülcebbâr, 2013a, s. 33).

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî bu başlıkta, Allah'ın şerleri ve kötülükleri yarattığının söylenip söylenilmeyeceği konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini aktarmakla yetinir. Mu'tezile'den Abbâd, Allah'ın gerçek mânada şer veya kötülük ismi verilen bir şeyi yaratmasını kabul etmez. Abbâd haricinde Mu'tezile mensuplarının tamamı hastalık, belâ, felâket gibi şerleri ve cezaları Allah'ın yarattığını söyler (Eş'arî, 2019, s. 360). Eş'arîye düşüncesine göre güzellik ve çirkinlik aklın gereği olarak, görünen âlemde sabittir. Fakat Allah hakkında ise sabit değildir. Hasen ve kabihin görünen âlemde aklın gereği olarak sabit oluşuna iki delil vardır; birincisi; sevinç, lezzet veya bunlarla ilişkili olarak hasen olan şeylere erişilmesi aklın gereği olarak hüsün olduğuna delâlet eder. İkinci ispat olarak, kubhu "işlemesinden dolayı azabın ortaya çıkması lazım olan şey" diye beyan edenlere Râzî, şu soruları yöneltir; "Aklın, azaptan kaçınmanın zorunluluğunu gerektirdiğini mi söylersiniz?" "Yoksa bu zorunluluğun şer'i hükümlerle sabit olduğunu mu ifade edersiniz?" Bu suallere cevap olarak aklın, azaptan kaçınmanın zorunluluğunu gerektirdiğini söyleyenler, görünen âlemde hasen ve kabih aklın gereği olarak sabit olduğunu kabul etmiş olur. Diğer soruya yönelik, yani zorunluluğun şerîatla sabit olduğu fikrini benimseyenlere cevaben; ikâbtan korunmak akıldan başka bir şeyin zorunlu kılmasıyla olur. Bu zorunlu kılmanın anlamı, azap zincirinin oluşmasını gerekli kılmak olduğundan bu hüküm de temelsizdir (Râzî, 2019, s. 166-168).

Beyzâvî, hüsün ve kubha yaklaşımını Mu'tezile'nin görüşlerini naklederek yanıt vermeye çalışır. Mu'tezile'ye göre; "Kötü kendiliğinden kötüdür. Kötülüğü ya zâtındandır ya da kâim olan bir sıfattan dolayıdır. Biz onu kötü olarak gördüğümüz gibi Allah da onu kötü görür. İyilik de böyledir. Bunlardan bir kısmını akıl zaruri olarak idrak eder, bir kısmını da istidlâli olarak idrak eder." şeklindeki ifadelerine karşılık, hüsün ve kubhanın maksat bir şeyin noksanlık, mükemmellik ya da kâinata uygunluk ve aykırılık ise bu durumda güzellik ve çirkinliğin aklî olduğu hususunda zıt görüş olmadığını vurgular. Şayet, hasen ve kabih olan şey öbür âlemde sevap ve ceza ile ilişkili ise bu durumda aklî değildir (Beyzâvî, 2014, s. 212). Dolayısıyla O, âlem-i zâhîrde (dünyada) aklın hüsün ve kubha hükmettiğinin sabit olduğu görüşünü benimser. Aksi takdirde gaybî olan şeylerin hüsün ya da kubh olarak nitelendirilmesinde akıl işlevsizdir diyerek Mu'tezile'ye muhalefet eder. Diğer taraftan eylemlerin hüsün ve kubhu ya zâtî ve sıfatı nedeniyle ya da onlar arasındaki görüş farklılıklarına göre değişik açılar ve itibar sebebiyle olduğunu açıklayan

Cürcânî'ye göre “fiilin güzelli ve çirkinlik bakımından durumu zamanlara, fertlere ve hallere göre değiştiğinde fiilin kendindeki güzelliği veya çirkinliği yerine değiştiği şeyi açıklar.” (Cürcânî, 2015c, s. 310). Teftâzânî'ye göre, mevcudâtı yaratan Allah olsa da O'ndan çirkin bir fiil meydana gelmez. Bütün eylemlerin hüsün olduğu dini bakımdan bilinmiş olsa bile hiçbir güzel şey Allah'a zarûrî değildir (Teftâzânî, 2019, s. 596).

Mâtürîdîyye ve Eş'arîyye ekollerinin, temel meselelerde ittifak etmekle birlikte bazı konularda görüş farklılıkları olduğu mâlumdur. İhtilâf ettikleri meselelerden biri de hüsün ve kubuh bahsidir. Eş'arîyye düşüncesine göre hüsün ve kubuh, emir ve nehyin bir gereği olup akılla kavranamaz. Çünkü ilâhî emir, o şeyin iyi, ilâhî nehy de o fiilin kubuh olmasını gerektirir. Mâtürîdîyye fikrine göre ise, iyi veya kötü emrin ve nehyin delâlet ettiği şeydir. Bu nedenle hüsün ve kubuh olan şey akılla bilinebilir. Ayrıca bir şey iyi olduğu için emredilir, çirkin olduğu için de yasaklanır (İzmirli, 2018, s. 105).

Selefiyye düşüncesine göre ise bu ölçü bazen akılla, bazen şeriâtle, bazen de hem akıl hem şeriâtle bilinebilir. Bir şeyin hüsün ve kubuhunun ayrıntılı olarak bilinmesi ancak vahiyle mümkündür (İbn Teymiyye, 1988c, s. 109). Dinin emirlerine uymak, dinin tamamını Allah'a hâlis kılmakla olur. Böyle bir amaca yönelmeyen bütün eylem ve olgular, ebedî hayatta Allah'ın azabını üzerine çeken kötülüklerdir. Fakat bazı yönlerden bir hayır ve güzellik gibi gelen tarafları varsa bunun o fâil için dünyaya ait bir karşılığı vardır. Cenâb-ı Allah'ın, nehy ettiği şeyleri yapmak ise, doğru yoldan sapmak ve zulümdür (İbn Teymiyye, 1986a, s. 159). Başka bir deyişle kubuktur.

Öte yandan, İsrâkî felsefe akımının kurucusu olarak bilinen Sühreverdî (ö. 1191) “Kitâbü't-telvîhât” isimli eserinde kötülük ve kaza kader faslında kötülüğün bir zâtı olmadığını söyleyerek bir zâtın veya herhangi bir kemâlin yokluğu olarak tanımlar. Yaratılan şeylerin tamamında kubuh olarak bulunan herhangi bir şey, ancak bir şeyin kemâlinin yokluğuna neden olmasından dolayı kötülük olduğu kanısındadır. Nitekim ona göre, bir şeyin yapısının düzenine ve güzelliğine hâlel getirmeyen bir mevcûdiyetin, hiçbir şeye zarar vermeyeceğinden dolayı zâtı olarak kötülükten söz edilmez (Sühreverdî, 2019, s. 474).

Bu bahiste insanın fiilleri çerçevesinde iyilik ve güzelliklerin mahiyetine değinmeye, mezhep ve akımların fikirlerini tahlil etmeye çalıştık. Çalışmamızda,

hüsün ve kubuh meselesi ile irtibatlandırabileceğimiz diğer bir konu kötülük problemidir. Şimdi de düşünce tarihinde sıkça tartışılan önemli sorunlardan biri olan kötülük problemine özetle yer vermeye çalışalım.

#### 4.3.2.1. Kötülük Problemi/Teodise

İnsan var olduğundan beri temel tartışma konularının başında felsefî ve kelâmî bir problem olarak “iyilik ve kötülük” gelmektedir. Felsefe düşünce tarihinde şer meselesi Tanrı’nın âdilliği yani “Teodise” terimi üzerinden etraflıca tartışılmıştır. İslâm geleneğinde mütekellimler şer’e dair fikirlerini ekseriyetle Allah’ın hikmet ve adaletini kullara ait fiiller yönünden; filozoflar ise şer meselesini psikolojik, ontolojik ve ahlâkî bakımdan tahlil etmişlerdir (Çağrı, 2010, s. 542, 543). Belâ, felâket ve kötülüklerin hikmet ve mânalarını anlamayan bazı kimseler, kötülüklerin varlığını önümüze bir inanç problemi olarak sunmaya çalışmışlardır (Özdemir, 2017, s. 163). Kötülük konusu bazen şer’e neden olan iki yaratıcının varlığı (düalist), bazen Allah’ın evrene müdahalesi bulunmaması gibi deist anlayışın ürünü, kimi zaman kâinatta Tanrı’nın çokluğu olarak tarif edilen politeist yaklaşımlara gerekçe olarak gösterilmeye çalışılmış, modern Batı’da kötülük konusu çoğu kez Tanrı’nın yokluğu olarak yorumlanmıştır (Yaran, 2021, s. 229; Aydın, 2022, s. 21).

Kötülük/şer meselesi her ne kadar felsefî bir problem olarak karşımıza çıksa da, kelâm ilminde de kendine yer bulmuştur. İslâm kelâmcıları kötülüğü;

- a) İnsanın iradesi dışında (ızdırârî) gerçekleşen tabii kötülükler.
- b) Kulun cüz’î iradesinin de etki ettiği, ihtiyarî fiilleri sonucu ortaya çıkan kötülükler.
- c) Acı, ıstırap ve elem gibi cismânî kötülükler (Ünsal, 2018, s. 5) şeklinde sınıflandırır.

Bu bağlamda kötülük sorunu genel olarak üç başlıkta ele alınmaktadır:

- a) Fiziksel kötülük/ kişinin kendi özgür iradesi ile ortaya çıkan hatalar.
- b) Ahlâkî kötülük/ insanın iradesi dışında var olan depresyon, salgın hastalıklar vs. doğal kötülükler (Akdağ, 2006, s. 23-29; Naldan, 2019, s. 65-66). Ahlâkî anlamda şer, “amacı ile bağdaşmayan, fayda barındırmayan şey” olarak tarif edilir (Demirel, 2019, s. 40).

- c) Metafiziksel kötülük/ “kâinatın sınırlılığı ve sonluluğu” (Yaran, 2021, s. 30-33).

Kötülük, kulun kendi arzu ve isteğiyle meydana gelen erkin iradesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu fikrin esasında şer olarak görünen şeylerin nedeni, insanların özgür eylem irade ve davranışlarıdır. Çünkü beşer, kendisini özgür iradesi sayesinde bazen hataya bazen de doğruya sevk edebilir. Bu mutlak ihtimaller dahilinde insan iradesinin de etkisiyle istek, tamah ve nefsânî arzularına yönelerek kendisine veya çevresindeki canlılara zulmetmeye sebebiyet verebilir. Bütün bunların neticesinde kötülük ortaya çıkar (Akdağ, 2006, s. 12). Ancak insan fiillerinin etkisi dışında cereyan eden şeylerde evrende genellikle iyilik ön safhadadır. “Mutlak kötülük” olarak kavranılan birçok hal, aslı itibariyle hüsün olarak vasıflandırılabilir. Burada belirtmek gerekir ki; kötülüğün meydana gelmesinin nedeni Tanrı değil, tanrısızlıktır (Demirölük, 2019, s. 9-10).

Kötülük meselesinin eleştirilen bir yönü de onun göreceliliği hususudur. Bu meselede kastedilen şey; “aynı eylem ya da nesnenin bazı durumlarda iyi bazı durumlarda ise kötü” olmasıdır. Misal olarak, müslüman toplumların namusunu, ırzını, malını ve canını korumak için savaşması gösterilebilir. Bu yönüyle savaş, sonuçları itibariyle kötü olsa da yukarıda zikrettiğimiz değerleri savunmak adına güzel ve iyidir. Aynı şekilde vatani müdâfaa maksadıyla düşmanı öldürmek iyi, haksız yere birini öldürmek ise kötü olarak vasıflanır (Özdemir, 2017, s. 49, 50). Hekimin hastasına gerektiğinde acı ilaç verip iyileşmesini beklemesi ona karşı zulüm değil, aksine iyiliktir (Aydın, 2022, s. 126). Aynı şekilde duygu yüklü bir annenin evladına acı veren tedavisine engel olmaya çalışması; babanın ise acı da olsa çocuğunun iyileşeceğini umarak tedaviye rızâ göstermesi şer olarak görünen şeylerin göreceliliğine örneklik teşkil eder (Yaran, 2021, s. 164). İyilik ve kötülük zamana, inançlara, değer yargılamalarına göre farklılık göstermektedir. Özetle fertlerin bireysel ve toplumsal hayatı boyunca başına gelen hadiseler iyilik ve kötülüğü kapsamaktadır (Demirölük, 2019, s. 40).

Eylemler ve varlıklarda şer problemi meselesi; güzel-çirkin, maruf-münker, iyi-kötü, helâl-haram gibi ters nitelikten birini seçme mevzusudur (Cebeci, 2021, s. 210). Eşya ve fiiller nitelikleri nedeniyle kötülük ve iyilik kriteri kazanır. Ayrıyeten, kötülüğün objektif özelliğinin yanında subjektif vasfı da mevcuttur (Özdemir, 2017, s. 50). Ayrıca tabii kötülük olarak bilinen (deprem, tsunami, hortum vs.) musîbetler

de bazı yönleri ile görecelidir. Örneğin; zâhirî olarak depremler kötü olarak görünse de bireylere evlerini daha sağlam inşa ve imar etmelerini gerektiğini öğretir (Özdemir, 2017, s. 51). Buradan hareketle, evrende “mutlak kötülük” diye bir şeyin varlığından söz etmek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle kimine göre kötü olan bir şey diğerine göre daha iyi olabilir. Olgü ve eylemleri iyi ya da şer gibi vasıflarla telakki etmenin temel ölçüsü ancak “din” dir (Cebeci, 2021, s. 218).

Mütekellimlerin, şer problemlerine ilişkin yaptığı analizlerde öncelikle “imtihan” olgusu üzerine yoğunlaştıkları görülür. Kulların kötü olarak algıladığı şeyler, hayr olarak vasıflandırıldığında, zâhirî olarak sezgilense dahi neticede iyidirler. Bu yönüyle kâinata mutlak kötülüğten söz etmek mümkün değildir (Demiroluk, 2019, s. 20).

İmam Mâtürîdî’nin, eserlerinde şer problemine dair bir sınıflandırması yoktur. O, evrende var olan şerlerin ontolojik varlığını kabul eder. Ancak insanî perspektifte ele alınmasının gerekliliğine dikkat çeker (Naldan, 2019, s. 73). Ayrıca kötülüğün varlığı, Allah’ın varlığına en sarîh delildir. Varlıkların, var oluş sebeplerini ve hikmetlerini ortaya koyar. Mâtürîdî de bu görüşü benimser (Naldan, 2019, s. 90). Diğer yandan İmam Mâtürîdî, evrende var olan şerlerin varlığını yok saymaz. O, kâinata hakiki mânada pislik, acz, mihnet, kötü olma gibi niteliklerin varlığına dikkat çeker (Demiroluk, 2019, s. 41). İyiliği lutf, kötülüğü hikmet kavramı ile ilişkilendiren Mâtürîdî’ye göre, her meselede olduğu gibi iyi ve kötünün belirlenmesi hususunda da akıl ön planda tutulmalı, akıl mekanizması vahiy ve duyu verileriyle desteklenmelidir (Demiroluk, 2019, s. 42-43).

Ehl-i Sünnet düşüncesinde, genel olarak kötülüğü seçen kulun kendisi olduğu ve bu noktada insanın özgür iradesi göz önünde bulundurulduğunda “Allah’a kötülük isnad etmek, O’nu tahakküm altında bırakmak yanlış bir anlayıştır” fikri hâkimdir (Arslan, 2021, s. 216). Kaldı ki Allah, kötülüğe ve İblis’e izin vermiştir. Ancak şeytandan korunabilmeleri için kullarına fitrî meziyetler de lutfetmiştir (Aydın, 2022, s. 197). Bu da insanın özgür irâdesi sayesinde yaratıcıya karşı sorumlu bir varlık olduğunu gösterir.

Şer problemini Mu‘tezile fırkası, belâ, deprem, kıtlık, sel, yangın, hastalık hali, elem ve kötülüklerin kuldan kaynaklı değil de Allah’tan isabet ediyorsa, bunun insanları sınamanın bir göstergesi olduğunu, kullarının menfaati için Allah’ın

yarattığı şeyler olarak izah eder. Ayrıca inanan olsun veya olmasın, hayvan ya da insan olsun Allah'ın bu elemelerin karşılığını vermesi gereklidir. Bu açıdan bakıldığında âfet ve felâketler hem denenme yönüyle hem de Allah tarafından bunların karşılık bulması nedeniyle kötülük olarak nitelenmesi söz konusu değildir (Arslan, 2021, s. 141).

Gerek fert, gerek toplum olarak mâruz kaldığımız salgın hastalık, yangın, sel, deprem vb. elem ve acılar kulun yaşadığı bu dünyada hayatında “kötülüklerle sınanmanın” bir ögesi ya da işlediğimiz hatalı eylemlerin neticesindeki cezalardır. Dolayısıyla felâket ve belâlar gerçekte “şer” olmayıp “adalet” in gereğidir (Cebeci, 2021, s. 218). Bir yönden şer, iyi olan şeylerin meydana çıkması için zorunludur (Akdağ, 2006, s. 8). Bir başka ifade ile kâinatta var olan kötülükler, “iyiliğin ortaya çıkması için lüzumlu bir olgu” olarak tarif edilebilir (Akdağ, 2006, s. 11; Demirel, 2019, s. 9).

Neticede, kelâm düşüncesinde de tartışılan bu meselede Allah'ın “şer” olarak yarattığı şeyleri “mutlak kötülük” olarak yorumlamak uygun değildir. Mâtürîdî düşüncesine göre kula isabet eden kötülük kavramına hikmet nazarıyla bakılmalıdır (Ünsal, 2018, s. 10; Naldan, 2019, s. 87). Kötülük sorunu, insanlığın başlangıcından beri tartışılmıştır. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması ve oğullarından Kâbil'in Hâbil'i katletmesiyle başlayan bu süreç, çağımızda da çeşitli salgın hastalıkların (covid-19, maymun çiçeği virüsü vd.) deprem, sel, yangın gibi tabii âfetlerin yaygınlaşmasıyla küresel dünyada insanlara verdiği zarar ve sıkıntılar şer problemi bağlamında insan zihninde yeniden canlanmıştır. Son olarak eklemek gerekirse, kötülük problemine dair çözüm önerileri sunulmakla birlikte; insanlık var oldukça bu mesele, gerek din felsefesinde gerekse kelâm ilminde tartışılmaya devam edecek gibi gözüküyor.

#### 4.3.3. Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

İtikad açısından teklif meselesi, kullara ait fiiller yönüyle doğrudan ilişkili olduğundan adalet-zulüm konusuyla irtibatlandırılmaktadır. Bu bahiste insan zihnini meşgul eden şu sualler konunun dairesini çizmektedir: Teklîf-i mâ lâ yutâk ne açıdan tahlil edilmelidir? Adalet ve zulüm bağlamında teklifin kullara ait fiilleri bakımından özelliği ve ilişkisi nasıl kavranıp yorumlanmalıdır? Bu noktada, Allah'ın iradesi

karşısında kulun irade ve sorumluluğu nasıl tarif edilmelidir? Bu vb. sorular çerçevesinde teklif konusu, kelâm düşüncesinde önemli yer tutmaktadır. Teklîf-i mâ lâ yutâk hakkında kelâm ekolleri farklı görüşler öne sürüp tartışmışlardır. Şimdi bazı mezheplerin bu görüşlerini insan merkezli temas kurarak açıklamaya çalışalım.

Mâtürîdiyye âlimleri, Allah Teâlâ'nın, “kullarını, onlar tarafından meydana getirilmesi mümkün olmayan şeylerle mükellef tutulmasının câiz olmadığını” söyler. Nûreddin es-Sâbûnî, Mâtürîdiyye bilginlerinin bu görüşlerini aktardıktan sonra, Eş'arî kelâmcılarının bu ifadeyi benimsemediklerine değinerek; kötürümü yürütmekle, kör olan birinin görmekle yükümlü tutmanın hikmetten uzak bir olgu olduğunu açıklar. Buna ilaveten Sâbûnî, insan tarafından meydana getirilmesi mümkün olan şeylerle mükellef tutulabileceğini, aksi olarak gerçekleşmesi olanaksız olan hususlarda mükellef tutulmasının mümkün olmayacağına dikkat çeker (Sâbûnî, 2016, s. 137).

İmam Mâtürîdî, bu hususta öncelikli olarak, “Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmayız.” (Mü'minûn, 23/62) meâlindeki ilâhî beyan bağlamında temel görüşlerini kâfirler üzerinden aktarır. Onlar hakkında nâzil olan: “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” (A'râf, 7/28) âyetini hatırlatarak, “Biz hiç kimseyi câiz olmayan şeyle yükümlü kılmayız” sözünden maksadın, kullar için helâl ve câiz olanı emredip yükümlü olduklarını beyan eder. Buna ilaveten O, kâfirlerin tutumlarını yalanlayarak “amellerden ancak gücünüzün yettiği bir şeyi yükleri” ibaresine iki şekilde yorum getirir. İlk olarak, Allah kuluna ancak takâtince ve normal durumlarda yapabileceği işleri ödev olarak verir. İkinci olarak, kâfirlerin “bize yüklenenlere güç yetiremedik!” cümlesinde olduğu gibi bir bahane bulunmamalarından dolayı. Zaten kâfirler güruhu, emrolundukları şeyleri terk edip, çirkin amellere yönelmişlerdi. Kaldı ki, emrolundukları fiiller, yapmış oldukları amellerden daha güç yetiremeyecek durum söz konusu değildi (Mâtürîdî, 2018h, s. 58). Böylece, kâfirlerin bir bahane üretmelerinin mümkün olmadığını belirterek, onlara reddiyede bulunur. Bu hususa ilaveten O, kula güç ve kudret verildiği halde, başka şeylerle muhatap olursa o kimse sahip kılındığı gücü kaybetmiş demektedir. Böyle bir kimse, kendisine verilen gücü zâyi ettiğinden, imanla yükümlü tutulması, güç yetirilemeyen şeyle mükellef olma başlığı altında değerlendirilmeyeceğini zikreder (Mâtürîdî, 2019b, s. 256).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bu hususun imkânını iki ihtimal üzerinde değerlendirir. Güç yetirilemeyen şeylerin gerçekleştirilmesinden alıkonulduğumuz meselelerde yükümlülük mümkün değildir. Fakat insanın kudretinden yoksun bırakılmayan, gerçekleştirilmesinden alıkonulmayan hususlarda ise yükümlülüğü mümkündür şeklinde ayırmda bulunur (Mâtürîdî, 2019b, s. 256).

Mu'tezile, Allah'ın, kullarının güç yetirdiği şeye güç yetirmekle vasıflanıp-vasıflanamayacağı konusunda farklı fikirler ileri sürmüştür. Mesela, Mu'tezile bilginlerinden Şahhâm, Allah'ın, kullarının güç yetirdiği şeye güç yetireceğini iddia etmiştir. O, her türlü eylemlerin Allah'ın takdiri ile olduğunu, insanın fiilini Allah yaparsa "zarûret" eğer insan kendisi yaparsa "kesb" olduğunu beyan eder. Ancak Mu'tezile mensuplarının ekseriyeti Allah'ın, hiçbir şekilde kullarının güç yetirdiği şeye gücü yetmekle nitelendirilemeyeceğini söylemişlerdir (Eş'arî, 2019, s. 294).

Kâdî Abdülcebbâr, "Şerhu'l-usûli'l-hamse" isimli eserinde Allah'ın, kâfiri küfre zorlamadığını, müşriklerin çocuklarını babalarının işledikleri yüzünden cezalandırmadığını söyleyerek kula gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemeyeceğini aktarır. Bunlara ilaveten Kâdî; Allah'ın insana bir şeyi yapıp yapmama gücünün makdûr (daha evvelden takdir olunmuş) olduğunu, kul ise hür iradesini kullanarak istediğini seçip yaptığı görüşündedir. Ayrıca, Allah'ın "onları yaratması durumunda insan fâil değil, fiile mahal olmuş olur, bu durumda da onu cezalandırması zulüm olur. Hâlbuki Allah âdildir, kullarına hiçbir şekilde haksızlık yapmaz." (Abdülcebbâr, 2013a, s. 32-33) diyerek bu konudaki görüşlerine yer verir.

Diğer taraftan Neccâriyye fırkasının kurucusu Neccâr ise, "Allah, inkârcılara lutufta bulunsaydı, şüphesiz onlar iman ederlerdi. Allah, kâfirler için yapması durumunda iman edecek oldukları lutufları onlar için yapmaya kâdirdir. O, kâfirleri kendilerinde bulunan bir âcizlikten ve kendilerine gelmiş olan bir musibet sebebiyle değil, terk ettikleri için güç yetiremedikleri şeyle sorumlu tutmuştur" (Eş'arî, 2019, s. 408) görüşünü benimser.

Fahreddin er-Râzî, "Me'âlimu usûli'd-dîn" adlı eserinde Ehl-i sünnetin güç yetirilemeyen şeylerle mükellefiyetin imkânsız olmadığını savunur. Bu konuda Ehl-i sünnetin ispatlarını açıklamaya çalışır. İlk olarak şunları kaydeder; Allah bazı inkârcıların, iman etmeden öleceğini bildi. Yani kâfirleri, imanla mükellef kıldığında, iman etmeyeceklerini ilmî katında biliyordu. Bu açıdan iman ve küfrü bir arada tutan

tekliftir. İkinci ispat olarak; Ebû Leheb'in durumunu örnek getirir. Allah tarafından, Ebû Leheb'in hem iman etmekle hem de küfürle mükellef tutulmuş olması, iki zıt şeyin bir araya gelmesi de tekliftir. Üçüncü delil olarak, kudret ve irâde Allah'ın yaratmasıyla olduğundan kudret ve güdünün toplanması küfrü zorunlu kılar. Dolayısıyla Ebû Leheb'i imanla mükellef kıldığında, gücü yetmeyen bir şeyle sorumlu kılmış olur (Râzî, 2019, s. 164). Bu anlayıştan hareketle; Nûreddin es-Sâbûnî, el-bidâye'sinde "Allah Teâlâ, iman etmeyeceklerini bildiği halde Ebû Cehil ile Firavunu imanla mükellef tutmuş değil miydi? Elbette ki "Yüce Allah'ın bildiğine aykırı olan bir şeyin gerçekleşmesi muhaldır" sualine yanıt verirken ilk olarak böyle bir sorunun muhalefet maksadı taşıdığını, aynı zamanda Allah'ın bildirdiği bir gerçeği hiçe saymak olarak yorumlar. Bununla irtibatlı olarak bu husustaki ihtilafın, akli olarak câiz olup olmadığı yönündeki tartışmalardan ibaret olduğunu ifade eder. Bu kapsamda Sâbûnî, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyin kulun gücü dahilinde olmadığını, bir şeyin varlık ya da yokluğunun aklen düşünülmesi Cenâb-ı Hak'ın irade ve ilmine nisbet edilmeksizin kendi zâtına göre vuku bulacağını belirterek, Eş'arîlerin bu yaklaşımını eleştirir (Sâbûnî, 2016, s. 138,139). "Yeni ilmi kelâm" isimli eserinde kaza ve kader başlığı altında insanın gücünü aşan şey ile sorumlu ve mükellef olmadığını bildiren İzmirli, hakikatte olması mümkün iken, soyut yok oluşa ilâhî ilmin ve iradenin ilintili olmasıyla imkânsız hükmüne giren şey ile teklifin gerçek olduğunu söyler. Ve bu görüşüne Ebû Cehil'e iman teklif edilmesini örnek getirir (İzmirli, 2018, s. 441).

Eş'arîyye âlimlerinden Cürcânî bu meselede; Allah'a hiçbir şey zarûrî olmayıp O'nun irade ettiği hiçbir şey de çirkin görülmez. Nitekim Cenâb-ı Allah, istediğini yapar ve dilediğine hükmeder. O'nun kudretini ve hükmünü engelleyecek hiçbir şey yoktur diyerek tutumunu sergiler. O, teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmasının nedenlerini zikrettikten sonra Mu'tezile temsilcilerinin gücü yetmeyen bir şeyle yükümlü tutulmanın aklen çirkin olduğu gerekçesiyle reddettiklerinden bahseder (Cürcânî, 2015c, s. 346). Teftâzânî, güç yetirilemeyecek şeyin teklifi imkânsız olmadığını söylemenin yanı sıra Allah'ın fiilleri de herhangi bir gayeye dayanarak illetlenmiş değildir der. Bu iki meselede Mu'tezile'nin "güç yetirilemeyecek şeyin teklifi sefeh; herhangi bir amaç taşımayan fiilin de abestir." şeklindeki dayanaklarının yetersiz olduğunu, böyle tarz yaklaşımların Allah'a yakışmayacağını belirtir (Teftâzânî, 2019, s. 598). Kâfirin küfrü kendi ihtiyarî fiili iledir. Müslüman olanın imanı da kendi

özgür iradesi, tasdiki, ikrarı ve Allah'ın tevfiği sayesinde (Ebû Hanîfe, 2018, s.38). Yani Allah, kullarından hiçbirini ne küfre ne de imana zorlamış değildir. Bu açıklamaya göre iman ve küfür kulların fiilleridir. Ayrıca Allah, inanmayanı inkâr halinde iken küfür ehli olarak bilir. Şayet kâfir sonradan inanırsa, O, kulunu iman üzere bilir. Bu bakımdan Allah'ın ilminde ve sıfatında değişiklik arz etmez (Ebû Hanîfe, 2018, s. 40).

“Allah'ın kullarına, güç yetiremeyecekleri şeylerle yükümlü tutulması (tekîf-i mâlâ yutâk) câiz midir?” sualî çevresinde, “Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme!” (Bakara, 2/286) meâlindeki âyet-i kerîme, İslâm geleneğinde var olan önemli bir münakaşanın çözümüne katkı sunmaktadır. Bu âyete isnad edilerek çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bu meyanda Gazzâlî, peygamberlerin ve diğer iman eden müminlerin güç yetiremeyecekleri bir ödev yüklememesini istemelerinin anlamsız olacağını savunarak, mülkünde dilediğini yapma tasarrufunda bulunan Cenâb-ı Hakk'ın, günah işlemedikleri halde suçsuz insanları sıkıntıya uğratması ve cezalandırması mümkündür der (Gazzâlî, 2020a, s. 155). Sâbûnî ise, şayet bu husus câiz olmasaydı, kulun güç yetiremeyeceği şeylerden Allah'a sığınmak da yanlış olurdu diyerek, “Sonra bunları meleklere gösterip ‘Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi.” (Bakara, 2/31) meâlindeki ilâhî beyanı da bu kapsamda değerlendirir (Sâbûnî, 2016, s. 136, 137).

Teklif konusu da Eş'arîyye ve Mâtürîdîyyenin ihtilâf ettiği konular arasında yer alır. Eş'arîyye düşünce geleneğine göre insan gücünün (nesneleri yaratmak vd.) dışında olan şeyler ile Allah'ın insana kaldıramayacağı şeylerle mükellef tutması câizdir. Mâtürîdîyye bilginlerine göre ise bu yükümlülük câiz değildir (İzmirli, 2018, s. 106).

İtikadî meselelerde akli önceleyen Meşşâî olarak bilinen İslâm filozofları sebebi meydana gelmedikçe ona güç yetirilir, sebebi meydana gelince ona güç yetirilmez görüşündedir. Bir kısmı ise, sebebi bulunmakla birlikte ona güç yetirilebilebileceği fikrini savunmaktadır (Eş'arî, 2019, s. 572).

İslâm bilginleri, Allah Teâlâ'nın kullarını güçlerinin yetmeyeceği görevlerle yükümlü tutulabileceği görüşünde hemfikirdirler. Buna rağmen bu konu asırlarca tartışılmıştır. Mu'tezile temsilcileri “tekîf-i mâ lâ yutâk”ı Allah'ın adaleti ve hikmetiyle uyuşmadığını öne sürerek mümkün görmezken, Eş'arîyye ve Cebriyye mensupları, akli doktrinler çerçevesinde mümkün olabileceğini izah etmişlerdir.

Özellikle Eş‘arîlerin, teorik bağlamda bu meseleyi yıllarca gündemde tutmalarını, bitmeyen bir Mu‘tezile aykırılığı ile bağdaştırmak mümkündür (Gazali, 2020a, s. 155).

#### 4.3.4. Salâh-Aslah

İnsan fitratı gereği, kendisine yararlı olan şeyi temenni eder. Bunu kazanmak için de çaba ve gayret gösterir. Allah’ın kendisine bahşettiği nimet ve imkânların elinden gitmesinden hoşlanmaz. Bir sıkıntıya ve darlığa düştüğünde hemen şikâyeteye yönelip, bunun kendisi için şer olduğunu düşünür.

Cenâb-ı Allah, insanlara yapmış olduğu fiillerde seçenek hakkı sunmakla beraber, onların işlerinde yararlı olanı, en faydalı ve en uygun olanlarla ilişkili her şeyi bilir. Buna mukabil kullar, bu hususları bilmede işlevsiz kalır (Mâtürîdî, 2019i, s. 87).

Allah’ın kulları için aslah olan iyi şeyleri yaratmanın kendisi için vacip olmadığı görüşünü benimseyen Mâtürîdî, “O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çekirtmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor.” (Tevbe, 9/55) meâlindeki âyete dayanarak Allah’tan kâfirlere vermiş olduğu zenginlikten ve evlatlarından dolayı imrenilmesini Peygamber (a.s.)’e ithafen yasaklandığını bildirir. Bu durum da, Allah’ın bazen din açısından en hayırlı olanını (aslah) bazen de en uygun olmayan şeyi de verebileceğinin bir göstergesidir (Mâtürîdî, 2019b, s. 539).

Mâtürîdî, bu meseledeki yorumlarını genel olarak Mu‘tezile’ye yönelik yapar. Mu‘tezile fırkasının bu hususa dair görüşleri kısaca şöyledir: Mu‘tezile’nin Bağdat ekolüne mensup kelâmcıları (Bağdâdiyyûn) “kullar hakkında en uygun, en faydalı ve en iyi olan şeyi yaratmanın Allah’a vâcip olduğunu iddia etmiş ve Allah, kullarını kendilerinden daha çok gözetmektedir.” görüşünü savunmuşlardır. Ancak Mu‘tezile bilginlerinden Kâdî Abdülcebbâr, Allah, bir kişiye uzun ömür istediği halde onu fazla yaşatmayıp ölümünü takdir edecek olsa, hal ve gidişiyle o güne kadar kazandığı sevaplar sayesinde onun cennete girmeyi hak edeceğini; ömrünü uzattığı takdirde ise onun dinden dönüp inkâra düşebileceğini ve öbür âlemdeki kazanımlarının tümünü kaybedeceğini kendisine bildirse, kişi böyle bir durumda ölümle çok yaşamak arasında seçeneği olsa, o kişi çok yaşamayı değil, tabii olarak ölümü tercih eder. Bu

örneği aktardıktan sonra Kâdî, onlara şu soruyu sorar: Bu halde Allah kullarını, onlardan daha iyi nasıl gözetmiş olur? Bu sebeple takyîd (şart) mutlaka gereklidir diyerek Bağdâdiyyûn ekolünün bu konudaki görüşünün geçersiz olduğunu kanıtlamaya çalışır (Abdülcebbâr, 2013a, s. 216).

Basra Mu'tezile ekolünün kurucusu Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve ileri gelenlerinden Nazzâm Allah'ın kulları için aslah olmasa da salâh olanı yaratmasının câiz olduğunu söylerlerken; Muammer b. Abbâd, Allah'ın, kullarına kötülük işlemeleri için güç verdiğini fakat kendisinin kötülük işleme kudretine sahip olmadığı fikrini ortaya atmıştır. Yine Basra ekolünün Mu'tezili kelâmcılarından Abbâd b. Süleyman ise her iki durumu da Allah'tan tenzih ederek "Allah kulları için zulüm irade etmez", hayır olanların olmasını, şer olanların da olmamasını ister. Hayır ve şer olmayanların ise ne olmasını ne de olmamasını ister. Onlara karışmaz." diyerek fikirlerini öne sürer (Abdülcebbâr, 2013a, s. 33).

İmam, "De ki: "Rabbim rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler." (Sebe', 34/36) âyetini salâh-aslah bahsi kapsamında yorumlayarak, Mu'tezile ve onun fikirlerini savunanlar için reddiye olduğunu söyler. Mu'tezile'nin "Eğer rızkın bol verilmesinde yarar ve hayır yoksa Allah, hiç kimseye rızkı bol vermez, rızkın kısılmasında bir hayır yoksa hiç kimsenin rızkını kısmaz." şeklindeki ifadelerini nakleden Mâtürîdî, Cenâb-ı Allah'ın, dilediği kul için fenalık ve kötülük de olsa rızkı bol vermeyeceği görüşündedir. Dolayısıyla Allah için en hayırlı ve yararlı olan şeyi gözetmek zorunlu değildir (Mâtürîdî, 2019i, s. 486-487). Bu çerçevede O, "Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Safa sürün! Yakında göreceksiniz!" (Rûm, 30/34) âyetini de Mu'tezile'nin iddialarına yönelik ispat olduğunu açıklar. Mu'tezile'nin "Allah, herhangi bir vakitte birinin iman edeceğini bildiğinde bu kimsenin canını alamaz. Aksine bu kimseyi söz konusu vakte kadar, hayatta tutması zorunludur. Çünkü söz konusu vakitten önce, onun canını alırsa onun imanını engellemiş olur." görüşlerine karşılık "dinde aslah olanı gözetmenin Allah için vacip olmadığını" söylerek, inkârcıların durumlarına temas ederek izah etmeye çalışır. Kâfirlerin ölümle yüz yüze kaldıklarında veyahut başlarına bir musibet geldiğinde dini Allah'a has kıldıkları görülür. Ancak Allah, inkârcıları bu samimi inanç üzere bırakmayıp, inanmayanlara genişlik ve ferahlık verip onların hallerini değiştirmiştir. Lakin onlar, eski durumlarında olduğu gibi küfürde ısrarcı olmuşlardır. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, peygamberine inkârcılarla ve

münâfıklarla savaşmayı emrettiği bilinir (Tevbe, 9/73). Savaşta kâfirler yalnız başlarına kalıp terkedildikleri bir zamanda müslüman olma ihtimali söz konusu olabileceğinden Allah'ın insanlar için imanî konularda iyi olanı yaratması vâcib değildir (Mâtürîdî, 2019i, s. 224). Yine bu görüşlerine paralel olarak, “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarılır; fakat onları sağ salım karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar.” (Ankebût, 29/65) âyetini delil göstererek Mu‘tezile’nin bu konudaki beyanlarını çürütmeye çalışır. Muhkem olarak belirtildiği üzere Allah, zorluk anlarında, insanların gerçek inanca kavuştuklarını zikreder. Kuşkusuz bu kâfirler için en yararlı olan şeydir. Ancak Allah, onları bu durumdan çıkardığı halde, inkârcılar önceki davranışlarına devam ettiler. Bu durum göstermektedir ki, Allah, kulları için en uygun şeyi gözetmek zorunda değildir (Mâtürîdî, 2019i, s. 174). Buna benzer Mâtürîdî, “Bundan sonra da (akıllanıp) şükredersiniz diye sizi affettik.” (Bakara, 2/52) âyetini te’vil ederken Mu‘tezile’nin “Allah, bir adamın ne kadar uzun olursa olsun, ömrünün sonunda iman edeceğini yahut dünya hayatı boyunca neslinden bir müminin geleceğini bilmişse onu (zamansız) öldürmesi veya neslini tüketmesi mümkün değildir” şeklindeki iddialarını aktararak açıklamalarını yapar. Bu çerçevede O, İsrailoğullarının durumlarına değinerek Mu‘tezilenin iddialarını çürütmeye çalışır. Yapılması gereken bir şeyi yerine getiren fertlerin, bu eylemleri bir lutuf ve nimet niteliği taşımamaktadır. Zira Allah, İsrailoğullarını helâk etmeyip, soylarının devamını sürdürdüğü ve onları bağışlayarak kendilerine olan nimetlerini hatırlatmıştır. Diğer taraftan Allah, İsrailoğullarının nesillerinin devam etmesine son vermiş olsaydı, gelecek asırlara ulaşamazlardı. Böylelikle Allah'ın, İsrailoğullarına olan lutufkârlığı ortaya çıkmıştır. Bu meyanda Allah'ın, dinde yararlı olanı yaratması zâurî değildir (Mâtürîdî, 2019a, s. 155; 2019b, 155).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lufufla bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ölkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk).” (Kasas, 28/5, 6) ifadelerinde Mu‘tezile’nin aslah teorisine ispatlar olduğunu söyler. Mu‘tezile’nin dediği gibi, dini bakımdan en uygun olanı yaratması Allah’a vâcib olmuş olsaydı; mezkûr âyeti, mazlum duruma düşürülenlere bu kişileri lider yapmasına, yurtlarında kalmalarında, kendi yönetimlerine sahip olması ve mülklerine mirasçı kılmasına ilişkin lutfunu belirtmesinin bir mânası kalmayacağı şeklinde yorumlar. Yine bu âyet bağlamında Mu‘tezile’nin “Firavun ve

kavminin helâk edilmesi, onlar için hayatta bırakılmalarından daha uygundur. Her bir kâfirin öldürülmesi de böyledir.” iddialarında böyle bir lutfan bahsedilmediğini vurgulayan Mâtürîdî, onların aslah görüşlerinin geçersiz olduğunu belirtir. Buna ilaveten Allah’ın “onlara yönelik iradesi, kendilerine yönelik bir emirdir.” diyen Mu‘tezile mensuplarının dediği gibi olsaydı, Allah’ın emri hepsini kapsardı. Fakat bir kısmı önder olmuştur diyerek onların bu meseledeki fikirlerini reddetmektedir (Mâtürîdî, 2019i, s. 18, 19). Buna ilaveten “Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık.” (Zuhruf, 43/32) cümlesini yorumlarken de aynı tavrı sergileyen Mâtürîdî, firavunların ve küfür önderlerinin durumları hakkında bilgi verir. Şayet Mu‘tezile’nin dediği gibi (dinde kendileri için en uygun olanı ve hayırlı olanı vermek Allah’a şarttır) olsaydı; firavunlar ve küfrün liderleri bolluk ve zenginliğe erişmiş olmasalardı; işledikleri o kötülükleri yapamayacaklarını ve insanların Allah’ın gönderdiği peygamberlerine uymalarına mâni olmazdı. Çünkü Firavun kendisine verilen yöneticilik ve zenginliğinden dolayı tanrılık iddiasında bulunmuştu. Eğer, bu nitelikler ona verilmemiş olsaydı, böyle bir iddiaya yeltenmezdi. Bu da Firavun için dinde daha uygun olan bir şey olurdu. Bunun için Allah’ın, dinde en uygun ve hayırlı olanı yaratması vâcib değildir (Mâtürîdî, 2018j, s. 264).

Öte yandan, “Şüphesiz Allah’ın insanlar üzerinde büyük lütufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler.” (Bakara, 2/243) meâlindeki âyetin Mu‘tezile mensuplarının salah aslah prensiplerine kesin bir delil olduğunu bildirerek bu konuda şu yorumlarda bulunur. Hakikatte, yarattıklarına rızık vermekle övünen ve lutufkârlık sıfatı, kendisine lüzumlu olmayan bir nesneyi veren kişi hakkında söylenebilir. Mükellefiyeti şart olan bir eşyayı bağışlayan kimse için lutfu bulunmuştur denilmez. Yani, bir başkasına borcu olan kimse borcunu ödemesiyle teşekkür etmeye hak kazanmış olmaz. Zira borçlu olan kimse, üzerine zarûrî bir işi yerine getirmiş olmaktadır (Mâtürîdî, 2019b, s. 154). Buna benzer yorumları “Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: ‘Boyun eğmenizi bana yapılmış bir iyilik saymayın. Eğer samimi iseniz (bilmelisiniz ki) sizi imana yöneltmekle asıl Allah size lutfu bulunmaktadır.’” (Hucurât, 49/17) ilâhî beyanı tefsir ederken de yapmaktadır (Mâtürîdî, 2020k, s. 99-100). Bu bakımdan Mâtürîdî, Allah’ın mahlûkata ikram etmekle övündüğünü ve lutfunun genişliğini bildirdiğinde bu amelin zâtına zorunluluk teşkil etmediğini belirtir.

“Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.” (Mü’minûn, 23/55, 56) Mâtürîdî’ye göre bu âyette Allah, var ettiği bütün varlıkların dinleri bakımından daha üstün, kendileri açısından faydasız olduğunu bildirmektedir. Bu izahını “İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor.” (Âl-i İmrân, 3/178) âyetine dayanarak temellendirmeye çalışmaktadır (Mâtürîdî, 2018h, s. 54). “Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız” (Vâkıa, 56/65) “Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretmeli değil misiniz?” (Vâkıa, 56/70) meâlindeki ilâhî beyanlara hangi anlam yüklenirse yüklensin bu ifadeler Mu’tezile’nin aslah teorisini çürütmektedir (Mâtürîdî, 2020k, s. 341).

Bununla birlikte Mâtürîdî, yukarıda zikretmeye çalıştığımız salâh-aslah konusunda Te’vilât’ında farklı âyetleri öne sürerek Mu’tezile ekolünün fikirlerine reddiyelerde bulunur (Mâtürîdî, 2019a, s. 226, 227; 2019b, s. 498, 486; 2019m, s. 252-254; 2018h, s. 181). Öte taraftan İmam, Mu’tezile’nin aslah konusundaki beyanlarına ilişkin, Hz. Eyyûb peygamberin durumunu misal getirir. Eyyûb (a.s)’ın kederini yok edip iyilik lutfetmesi Allah’tan bir rahmet ve nimet olduğu gibi, onun hastalığına şifa vermemesi de kudreti ve iradesiyledir. Yani Mu’tezile’nin dediği gibi Allah’ın kulları için en güzel olanı yaratması şart olsaydı; bu durumun aksi olduğunda yaratıcının zalim olması gerekirdi. Bunun tersine Allah’ın, kuluna vermemesi uygun olan bir şeyi verecek olması, en uygun olan fiili yapmamış olacağı mânasına gelebileceğinden bu durumda hiç kimse için en uygun olan şeyi yaratmak Allah’a zarûrî değildir (Mâtürîdî, 2019ı, s. 284). Bu kapsamda Mâtürîdî, “O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir’ diye seslenmişti.” (Sâd, 38/41) âyetini Mu’tezile’ye ispat olarak olarak zikreder. Söz konusu âyete binaen eğer Eyyûb peygamberin durumu, dini bakımdan kendisi için aslah olsaydı, dinde kendisi için en uygun olanı şeytanlara nispet etmezdi (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 408) diyerek salâh-aslah başlığında, yukarıda zikrettiğimiz çeşitli âyetleri de referans alarak Mu’tezile’nin iddialarını çürütmeye çalışmaktadır.

Mâtürîdî âlimlerinden Nûreddin es-Sâbûnî, “Kullar için en uygun (aslah) görünen şeyi yaratmanın Allah’a vâcib olmadığı gibi, kullar için kötü olmayan şeyi (salah) yaratmak da vâcib değildir.” görüşünü benimser. Mu’tezile âlimlerinin çoğunluğunu insanlar için en iyi görünen şeyi var etmenin yaratıcıya zorunluluk olduğunu Bîşr b. Mu’temir ve onun fikrini savunanlar ise insanlar için en hayırlı

olanı yaratmak Allah'a vacip değildir. Fakat yarattığı insanlar için iyiye sebep olabilecek şeyi yaratması câizdir. Bunun aksine kulun kötülüğe gidebilecek olan şeyi Allah'ın yaratmasının câiz olmadığı şeklinde ayırında bulunurlar. Bu çerçevede Sâbûnî, Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini beş başlık altında ileri sürer. Öncelikli olarak, Allah'ın müminlere hidayet bahşetmesi, kâfirleri ise imandan mahrum bırakması O'nun lutuf ve keremiyle olduğunu, dileyseydi kâfirler iman ederlerdi diyerek, kullarına dilediğini yapmaya muktedir olduğunu hatırlatır. İkinci başlıkta, Mu'tezile'nin savunduğu, kul için en uygun olanı yerine getirmek Allah'a vâciptir ifadesi ile Allah'ın insanlara hidayet vermesiyle vuku bulan lutufkârlığı reddedilmiş olacağına yer verir. Onlara yönelik üçüncü eleştirisinde, Allah'ın, kulları için en uygun olanı yaratması vâcip olması görüşü ile O'nun kudret alanına yönelik bir sınırlandırma söz konusu olabileceğini söyler. Dördüncü başlıkta, Allah kulları için en uygun olan şeyi vermiş ise, onların istemeleri nankörlük olurdu. Fakat vermemişse kullar hakkında kötülüğe vesile olabilecek bir şey yapmış olurdu diyerek iddiasını dile getirir. Bu hususa yönelik son olarak şu eleştirileri zikreder; Allah, kendi lutuf ve iradesi dâhilinde bulunan bütün güç ve imkânını, zeminini oluşturduğu halde kâfir küfründe inat etmiştir. Bu durumda da muhatap için en uygun görünen durumun Allah'ın güç yetirmesi dışında olduğu âşikârdır. Böylece Mu'tezile düşüncesine göre Cenâb-ı Hak, yarattığı kulu hakkında en uygun olanı değil, en kötü görünen şeyi yapmış oldu (Sâbûnî, 2016, s. 146, 147).

Şimdi bu bahiste, Eş'arî âlimlerin görüşlerine kısaca değinelim. Allah, mahlûkatı hakkında en iyi olana (aslah) riayet etmesi zorunlu olmamakla beraber, Allah üzerine hiçbir şey de vâcip değildir. Nitekim O'nun hakkında gereklilikten bahsetmek akla terstir (Gazzâlî, 2020a, s. 156). Teftâzânî de Allah'a bir şeyin vâcip olmadığı görüşünü benimser. Bunun aksini iddia edenlere varsayımlarda bulunur: Şayet vâcip olmuş olsaydı; Allah, hayatı boyunca sıkıntılara mâruz kalan, hastalıklarla karşı karşıya kalan, kâfir fakiri yaratmazdı. Yine cehennemde sonsuz olarak kalmanın inanmayanlar için en uygun (aslah) olması gerekirdi. Kullar, Allah'tan lutfettiği herşeyin yerine getirmesi O'na vacip olurdu. Peygamberlerin, salihlerin ve diğer iyi kimselerin bir müddet yaşadktan sonra öldürülmeleri, zulmedenlerin, dinden dönecekleri bilinenlerin, şeytan ve şer odaklı kimselerin hayatta kalmaları en uygun olurdu. Bunlara ilaveten Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere ve peygamberlere nimeti eşit olurdu. Yine Allah'ın kudret sahasındaki şeylerin sınırlı

olup O'nun lutufta bulunmada irade hakkı bulunmazdı diyerek Allah'a göre en uygun olanı yaratmak zâurî değıldir fikrini savunmaktadır (Teftâzânî, 2019, s. 612). Allah için hiçbir şeyin vâcip olmadığını söyleyen Beyzâvî, bu hususta şunları kaydeder: “Şayet Allah'a bir şey vacip olsa, onu terk etmesi ile zem gerekmez ve vücûb gerçekleşmiş olmaz. Zem gerektiğı takdirde zâtı dolayısıyla nâkıs/eksik, fiili dolayısıyla mükemmel olmuş olur ki, bu da O'nun hakkında muhâldir.” (Beyzâvî, 2014, s. 212).

İsmail Hakkı İzmirli, “Allah'a zorunluluk yoktur.” der. O, yukarıda fikirlerini zikretmeye çalıştığımız âlimler gibi bu görüşün aksini beyan edenlere varsayımlarda bulunur. Şayet O'nun üzerine vâcip olsaydı, bu dünyada ne fakir ne de kâfir bulunurdu. Belâ ve sıkıntıları gidermeyi istemek, ilâhî yardım dilemek, rahatlık ve zenginliğı murad etmek anlamsız olurdu. Aynı zamanda Allah, mülkünde iradesi ile tasarrufta bulunamazdı. Kulları için esirgmeden verdiği ilâhî merhameti, cömertlik ve lutf cihetinden olmayıp, zorunlu olurdu ki; bu halde kulların Allah'a bir şükran borcu olmazdı. Bunlara ilaveten en iyi ve faydalı olan şeyleri yaratmak Allah'a zâurî olmuş olsaydı, onu bırakması âciz ve mecbur anlamı taşıyacağından böyle bir şey ise O'na nitelenmez (İzmirli, 2018, s. 434). Nitekim Cenâb-ı Allah, her türlü acziyet ve noksanlıktan berîdir.

#### 4.3.5. İvazlar/Bedeller

Lügâtte “bir iş veya nesneye karşılık bedel ödemek” mânasındaki “avz” kökünden oluşmuş ad olarak ivaz “bedel, karşılık” (Çelebi, 2001, s. 488, 489) “tâzimde bulunma olmaksızın, mâruz bırakıldığı acı vb. şeylerin karşılığında kula verilen fayda” (Teftâzânî, 2019, s. 608) “tâzim ve iclâl tarîki ile hak edilmeyen her türlü menfâat” (Abdülcebbâr, 2013b, s. 312) olarak tanımlanır. İvaz terimi, yüce kitabımızda yer almayıp hadîs-i şeriflerde “mal karşılığında ödenen bedel; dünyadaki hastalık veya musibetler karşılığında âhirette müminlere verilecek mükâfat” mânasında kullanılmıştır (Çelebi, 2001, s. 488, 489).

İmam Mâtürîdî ve diğer Ehl-i sünnet âlimleri bu bahiste Mu'tezile'nin tutumlarını naklederek yanıt vermeye çalışır. Mu'tezili bilginler, ivaz-ikabı “adalet, va'd ve va'id” esasları içerisinde değerlendirmektedirler (Abdülcebbâr, 2013a, s. 33-34). Onlar, “elem ve lezzet” konusunda görüş bakımından iki gruba ayrılır: Bir grup Allah'ın, salâh bakımından lezzetin kendisinin yerini alacağı bir elem ile elem

vermesini câiz görmezken diğer topluluk ise, bunun câiz olduğunu söyler (Eş'arî, 2019, s. 362). Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te'vîlât'ında, Mu'tezile'nin "Bedelini (ivaz) vermeden Allah'ın hiç kimseye acı çektirmeye ve sıkıntı vermeye hakkı yoktur." şeklindeki iddialarını öne sürerek bu konuda şunları söyler: Bu husus Mu'tezile mensuplarının ifadesi gibi olsaydı; iyilikleri, bollukları ve güzellikleri lutfeden Allah'ın rızık ve nimet veren olmaması lazımdı. Nitekim bir başkasından ivaz karşılığında bir şey alan kişi, bolluk ve nimet veren olarak anılmaz. Sadece Allah, kendisini lutfeden ve nimet bahşeden diye adlandırdığından Mu'tezile söylemleri bu hususa aykırıdır. Yine bu bağlamda Mâtürîdî, şayet insanlara bedel verilmesi şart olsaydı; ancak kulların hoşnut ve râzı olacakları ivazı verilmesinden bahsederek, bu ivazın da insanlardan aldığı rahatlıkla eşdeğer olması gerektiğini savunur. Kaldı ki, Mu'tezile bilginlerinin böyle bir koşulda bulunmaları söz konusu değildir (Mâtürîdî, 2018, s. 212). Buna ilaveten İmam, ivaz konusunda, Mu'tezile'nin bu tavırlarına karşılık sultan ve halkın durumlarına temas ederek açıklık getirmeye çalışır. "Mülkiyet gerçekte sultanın hakkı olduğundan dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir. Fakat sultanın halka acı vermeye hakkı yoktur." der. Bu misalde olduğu gibi, her şeyin gerçek sahibi olan Cenâb-ı Allah'ın, hiçbir ivaz ve karşılık vermeden irade etme ve dilediğini yapma hakkı vardır (Mâtürîdî, 2018j, s. 212, 213).

İvaz meselesinde dikkat çeken tartışma başlıklarından biri de, ergenliğe erişmemiş çocukların durumları ve hayvanlara bedel verilmesi hususudur. Eş'arî, Mu'tezile'nin çoğunluğunun "Allah, baliğ olanlara ibret olması için çocuklara elem verir. Sonra onlara bunun karşılığı verilecektir. Eğer onlara bedel vermeyecek olsaydı, onlara elem vermesi onlar için bir zülüm olurdu." görüşlerine karşılık, Allah'ın o kimselere ivaz vermek için elem verdiğini bu bedeli onlara elemsiz vermesinin daha uygun olmasının mümkün olabileceğini ifade eder. Mu'tezile bilginleri çocukların hak ettiği bedelin daimî bedel olup olmadığı hususunda iki farklı görüş öne sürmüşlerdir. Bazıları; "onların karşılıkları sürekli" bir kısmı da "ivazın kazanılmış hak olmadığını" daimî olması bir ikram olacağı fikrini savunur. Netice olarak Mu'tezile, Allah'ın çocuklara âhirette elem vermesinin ve onlara azap etmesinin mümkün olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir (Eş'arî, 2019, s. 370). Teftâzânî ise Allah'a vacip olan şeyler başlığı altında Mu'tezilenin bu husustaki kuşkularından bahseder. Mu'tezilenin; inkârcıların, fâsıkaların, ergenlik çağına erişmemiş çocukların ve aklî melekelerden yoksun hayvanların acılarının karşılığı bu

âlemde mi yoksa âhirette mi verileceği, mazlunun, zalimdeki hakkının bedeli verilerek lutufta bulunmanın caiz olması, ivazın günahlarla yok olması, herhangi bir elem olmadan bedellerinin mislini verilmesinin mümkün olması, bedelin gerekliliğın âhirette olması gibi konularda kararsızlık içinde olduklarını belirtir (Teftâzânî, 2019, s. 610). Neccariyye fırkasının kurucusu Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr' Allah Teâlâ'nın, âhirette çocuklara ikramda bulunması ve elem vermemesi câiz olabileceği gibi azap etmesini de mümkün görür (Eş'arî, 2019, s. 408).

Kâdî Abdülcebbâr, “Kabîh, bir vecih üzere (bir şekilde) vuku bulması sebebiyle çirkin olmaktadır ve bu şekilde vuku bulduğu her zaman, fiilin ne olduğuna bakılmaksızın çirkin olur” şeklindeki görüşün yanlış olduğunu beyan eder. Mezkûr görüşe karşılık şu yorumlarda bulunarak muhaliflerinin görüşlerini çürütmeye çalışır: Zira denizde boğulma, depreme mâruz kalma vb. ölümlerle yaşamını yitirmek Allah'tan geldiğinde hasen, insanın kendi irâdesi ve eylemi ile gerçekleşirse kabîhtir. Bu gibi şeylere ilaveten, hayvanlara ve çocuklara elem vermek Allah tarafından olunca hasen, kuldân kaynaklı olursa çirkindir. Kâdî, bu fikirlerine dayanarak muhaliflerinin görüşlerinin asılsız olduğunu söyler. Yine bu çerçevede O, “Allah'tan sâdır olan öldürme ve elem verme fiilleri bir illet sebebiyle hasen olur. Bu illet, bizim için söz konusu değildir. Söz konusu illet, Allah cihetinden itibar (ibret) ve lutuf içerir. Allah Teâlâ, âhirette onun karşılığında kâfi miktarda ivaz öder. Öyle ki, verilen elem ile sıhhat arasında muhayyer bırakılacak olsak, bizler söz konusu ivazı almak için elemi tercih ederiz. Halbuki bu durum bizden biri için söz konusu değildir. Çünkü biz maslahat ve mefsedeti bilemeyiz. Dolayısıyla vâki olan öldürme ve elemi lutuf ve maslahatı içerip içermediğini bilemeyiz, bunun karşılığında da yeteri miktarda ivaz ödeyemeyiz.” görüşünü benimser. Dolayısıyla O, yaratan ile mahlûkatların durumunu birbirine karıştırmamak gerektiğini Allah'tan meydana gelen şeyin kuldân vâki olduğu şeklinde ortaya çıktığını düşünmemiz çirkin olur; kuldân meydana gelen bir şeyin ise, Allah'tan vâki olduğu şeklinde meydana geldiğini düşünmemiz ise hasen olur diyerek ayırmda bulunulması gerektiğini belirtir (Abdülcebbâr, 2013b, s. 26).

Bunlara ilaveten Mu'tezile, “va'd ve va'id” ilkesi gereği “inkârla beraber itaat fayda vermediği gibi, imanla birlikte meşrû emir ve isteklere uymamak zarar vermez” diyen Mürcie'yi reddederek, dünyada yapılan iyi ve çirkin her fiilin karşılığının görüleceğini şayet Mürcie'nin görüşleri doğru kabul edildiği takdirde

Allah'ın va'd ve va'idinin bir anlam ifade etmeyeceğini söyleyerek Mürcie'nin tutumuna karşı görüş beyan eder (Abdülcebâr, 2013a, s. 34).

“Allah zarar verir mi?” sorusuna ilâhî sıfatların varlığını kabul eden mütekellimler (Ehlü'l-isbât), Allah'ın inananlara menfaat vereceğini, kâfirlere ise yaptıklarına karşılık dünyada ve âhirette hakiki mânada zarar vereceğini nakleder. Onlar bu sual etrafında ihtilâfa düşerek farklı görüş ifade ederler. Bir kısmı, Cenâb-ı Allah'ın inkârcılara dünyada beden sağlığı, mal, vb. nimetler verdiğini söylemiştir. Bir kısmı da Allah'ın, kâfirler için yaptığı her şeyi küfretmeleri için yaptığını iddia etmiştir. Cübbâî ise şunları nakleder: “Allah, din konusunda hiç kimseye zarar vermez. Fakat O, cehennemde kâfirlerin bedenlerine azapla ve orada onlara verdiği elemelerle zarar verir.” Cübbâî'nin bu beyanını Mu'tezile âlimlerinden çoğu reddedip, hakikatte Allah'ın, hiçbir varlığa zulmetmesinin uygun olmadığı görüşünü benimser (Eş'arî, 2019, s. 742). Bu çerçevede Bîşr b. Mu'temir, “Allah, çocuğa azap etmeye kâdir midir?” sorusuna ‘Evet! Ona azap edecek olsa, çocuk ergenliğe ermiş ve azabı hak etmiş bir kâfir olur.’ (Eş'arî, 2019, s. 764) cevabını verir. Ehl-i sünnet ve Ashâbü'l-Hadîs'e göre çocukların işi Allah'a kalmıştır; dilerse onlara azap eder, dilerse onlara istediğini yapar (Eş'arî, 2019, s. 422).

Hayvanlara bedel verilmesi hususunda ise Mu'tezile'den bir zümre şöyle demiştir: Allah, hayvanlara âhirette bedelleri verilip cennette nimetlendirilecekler ve en güzel şekilde yaratılacaklardır. Nimetlendirilmeleri de sürekli olacaktır. Başka bir grup: Allah'ın, onlara dünyada bedel vermesi mümkündür. Onlara bekleme yerinde (mevkıf) bedel vermesi (cennette olması) de imkân dâhilinde değerlendirir. Bağdat Mu'tezilesi âlimlerinden İskâfî ve Ca'fer b. Harb ve şu görüşü benimser: Yılanlara, akreplere, haşarata ve yırtıcı hayvanlardan vb. dünyada veya bekleme yerinde bedel verilmesinin mümkün olabileceğini söylerler. Bunlar, sonra kâfirlere ve fâcirlere azap olsun diye cehenneme sokulur. Bunlara, cehennem eleminden bir şey dokunmaz. Nitekim bu (elem), cehennem bekçilerine de dokunmaz. Mu'tezile'den Abbâd'ın da içinde bulunduğu topluluk ise şu görüşlere yer verir: Hayvanlar için bir bedel vardır, ancak bunun nasıllığı bilinmeyip onlar diriltilip yok edilirler. Bu görüşlere ilaveten hayvanların birbirleriyle kısas edilmesi konusunda üç farklı beyan vardır: Bazı gruplar bekleme yerinde (mevkıf) birbirleriyle kısas edilmeleri kesindir. Yani, cehennemde azap görmesi ve bunun sonsuza kadar uygun değildir. Çünkü hayvanlar dinen sorumlu tutulmamışlardır. Başka bir grup; onlar arasında kısas

olmadığını söyler. Cübbâi' ise "Allah, dünyada bir diğer hayvanı öldüren hayvana bu imkânı verdiğinden dolayı, buna karşılık olarak öldürülen hayvana onunla ödeme imkânı verecektir." (Eş'arî, 2019, s. 372) diyerek kısas edilmelerini gerekli görür.

Özetle, Mu'tezile mensupları, mükellef olmamış çocuklar hakkında bedel konusunda muhtelif fikirler öne sürmüşlerdir. Onlardan bir kısmı, çocukların sorumlu olmadıklarını söyleyerek onlara ivaz ve elem verilemeyeceği görüşündedir. Ekseriyeti oluşturan diğer Mu'tezile bilginleri, başkalarına ibret olması açısından çocuklara ivaz ve elem verilebileceğini aktarır. Lutuf ashabı ise, Allah'ın çocuklara azap çekirmeden ivaz vermesinin daha uygun olduğunu, ancak aslah olanı yapmak Allah'a vâcip olmadığını benimser. Diğer yandan Mu'tezileden, musibete uğrayan hayvanata ivaz verileceğini savunanlar bulunmakla birlikte çektikleri elem karşılığında hayvanlara bedel verilmeyeceğini kaydeden âlimler olmak üzere iki farklı gruba ayırmak mümkündür. Ehl-i sünnet bilginleri, hayvanların birbirlerine çektiydikleri eziyetler nedeniyle aralarında bir tür ivazın uygulanacağını kabul etmekle beraber sorumlu tutulan insanlara Allah'tan gelen musibetler neticesinde çektiydikleri elemelere bedel vermesinin Allah'a şart olmadığı fikrindedirler.

#### **4.3.6. Ye's -Be's Halinde İmanın Geçerli Olup Olmayacağı**

Musibet kavramının muadili olarak zikrettiğimiz kelimeler bölümde be's kavramına ilişkin deprem, sel felâketi gibi zorluklar karşısında ölümle yüz yüze gelen insanların, Allah'a iman ettiklerinin açıklamalarının geçerli olup olmayacağı münasebetiyle kelâm ilminde konu edinildiğini (Topaloğlu ve Çelebi, 2017, s. 50) zikretmiştik. Şimdi bu başlıkta kısaca değinmeye çalışalım.

Dünyevî musibetlerin geldiğine şahit olup iman etmeye "îmânü'l-be's", ölüm anı gibi korkulu durumda mümin olmaya "îmânü'l-ye's" diye tanımlanmıştır (Yavuz, 1992, s. 527). Günahkâr bir kulun tövbe etmesine de "tevbe-i ye's" adı verilmiştir (Çağrıç, 2013, s. 398). Çoğunlukla Firavun'un iman edip etmediği etrafında tartışılan bu meselede, Yahudi ve Hristiyanlar dahil çoğu inanç temsilcileri Firavun'un küfürde olduğu noktasında görüş birliği içerisindeyler. Şayet imanı makbul olmuş olsaydı, Yûnus peygamberin kavminin üzerinden belânın kalktığı gibi Firavun'un da kalkardı. Yûnus kavmi, azap görececeklerini anladıklarında henüz belâyaya maruz kalmadan iman etmişlerdi. Bu yüzden imanları Allah tarafından kabul

edildi. Fakat Firavun ve kavminin, Âd, Semûd vb. diğer kavimler azap kendilerine geldikten sonra (canları ellerinden gittikten sonra) iman ettiklerinden dolayı imanları ona fayda vermedi (Mâtürîdî, 2019f, s. 128, 129). Be's anında iman ederek mümin olarak kabul edilseler idi gayba imanın herhangi bir önemi ve değeri olmazdı (Yavuz, 1992, s. 527). Diğer yandan Firavun, küfrüne devam etmeseydi, o azabı hak etmeyecekti. Nitekim "İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun!" (Yûnus,10/92) ifadesi gelecek nesillerin ibret almalarını lazım kılar. Şayet Firavun mümin olarak ölmüş olsaydı, inanan kimsenin onun boğulmasından ibret alması gerekmezdi (İbn Teymiyye, 1986b, s. 293). Çünkü ibret genellikle mâruz kalınan acı, elem ve tasa durumları neticesinden alınır. Aynı zamanda İbn Teymiyye'ye göre hiç kimsenin küfrü ve inkârı Firavun'un gibi azgınlaşmamış, hiç kimse de onun kadar Rab iddiasında bulunmamıştır (İbn Teymiyye, 1986b, s. 288). İslâm âlimlerine göre be's anında iman sahih bir iman değildir. Dünyada kötülük yapmakta ısrarcı olan kullar, dünyevî felâketler sırasında ölümle yüzleşince bütün kalpleri ile iman etseler bile mümin sayılmazlar. İslâm âlimlerine göre be's durumunda imanın kişiye yarar sağlamayacağı "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler. "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir;" "Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır." (Mü'min, 40/84-85) şeklindeki âyetlerde açıkça belirtilmiştir. Çünkü iman, kişinin kendi hür iradesini kullanarak karar kılmasıdır, halbuki imanın kapsamına giren hakikatler açık olarak bilindiğinde iman seçim olmaktan çıkıp zorunluluk hali almaktadır. Böyle durumda meydana tasdik imanın öncesinde bilginin mahiyetine dahil olur (Yavuz, 1992, s. 527). Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, yukarıda zikrettiğimiz âyeti yorumlarken be's anındaki imanın kalben değil, mâruz kaldığı azaptan kurtulmak için başvuru bir çare olarak muhtemel görür (Mâtürîdî, 2018j, s. 105).

İmam, "Daha önce inanmamış yahut inancı kendisine iyilik kazandırmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz." (En'âm, 6/158) meâlindeki cümleyi yorumlarken, böyle bir durumdaki kimsenin imanı fayda vermeyeceğini hatırlatarak sebeplerine değinir. İlk olarak, insanın kendi cüz'î iradesi ile seçtiği hakiki imanı olmayıp azap ve felâketi defetme maksadıyla korkudan imana yönelmiştir. Zira O "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir." (En'âm, 6/28) "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler. (Mü'min, 40/84) şeklindeki âyetlerin bu hususa

işaret olduğunu belirterek Firavun'un imanına benzetir. Bu tev'ilin ardından "Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi:" "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim." (Yûnus, 10/90) âyetini örnek getirerek Firavun'un kendi özgür iradesi ile iman etmediğini, ümidini kaybedip ölüm korkusu yaşadığı için, kendini helâk olmaktan kurtarmak maksadıyla iman ettiğini söyler. Yine bu âyet bağlamında onun "iman ettim" sözü kalbî olarak değil, sadece dil olarak söylediğinden o vakitteki imanı ona fayda vermez. Mâtürîdî, bu görüşleri zikrettikten sonra "Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatığında, ben şimdi tövbe ettim diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur." (Nisâ, 4/15) âyetine vurgu yapar (Mâtürîdî, 2018d, 290, 291; 2019f, s. 119, 120).

Ümitsizlik durumu imanda kabul edilemez bir haldir. Nitekim iman bahsinde yakîn esastır. Yani şüphe ve yeis (ümitsizlik) ile imana ulaşılmaz. Aynı zamanda yeis halinde ihtiyarî olarak imandan bahsetmek söz konusu değildir. Çünkü kulun kendi iradesi ile gerçekleşmediği, çaresizlik ve korkudan dolayı zoraki imanın kabulü muteber olmayacağı gayet âşikârdır. Hakiki mânada iman, ferdin kendi hür iradesiyle gayb ve istikbâle ilişkin olup, gerçeğin ispatlarla istidlâl edilmesiyle, ölüm gelmeden evvel gelecek için bir hayır ve güzellik kazanacak kadar bir vakitte oluşan imandır. Dolayısıyla ye's halinde olan bir kişi ister hayatı boyunca iman etmemiş bir kâfirin üzerinde ölüme dair işaretler gördüğünde, can boğaza geldiğinde (hâlet-i nezi'de) iman etmiş olsun; isterse doğrudan peygamberin hitabına mazhar olmuş ve onun mucizesiyle yüz yüze geldiği bir durumda iman etmiş olsun (Firavun'un imanı) her durumda bu kimselerin imanları geçersizdir (Öztürk, 2008, s. 48).

Ayrıca iman ve islâm, ruhunu Allah'a teslim etme anlamı içerir. Bunun için insanın ruhu cesedinden ayrılırken imanını ikrâr ettiğinde benliğini Allah'a vermiş olmaz. Çünkü böyle bir kimsenin canı artık kendi elinde değildir. Dolayısıyla böyle durumdaki iman gerçek ve iradî bir iman değildir. Bununla ilişkili olarak Mâtürîdî, Te'vilât'ında şu görüşleri kaydeder:

"Allah'a iman etmek, görünen âlemden hareketle gayb âlemine delil getirmekle olur. Hâlbuki ölüm anında görünen âlemden, görünmeyen âleme istidlâl etmek mümkün değildir. Çünkü o istidlâl ancak tefekkür ve düşünce ile elde edilir."

şeklindeki görüşlerine göre belâ ve azaba düşeceği endişesi karşısında ölümle yüz yüze kalmış kimsenin tefekkür etmesi mümkün olmaz. Bu nedenle böyle bir konumda olan kimsenin imanı geçersizdir (Mâtürîdî, 2019f, s. 120). Bu bakımdan

belâ, azap, şiddet vd. çeşitleri meydana geldiğinde bu tür felâketler karşısında insanın iman etmeye mecbur kalması durumundaki iman zarûrî imandır. Firavun ve onun düşüncesinde olanların imanı hakiki iman olmayıp musibeti defetme ve korkudan kaynaklı imandır. Ölüm veya felâket gibi korkulu durumlarda yapılan bu iman muteber değildir (Mâtürîdî, 2018d, s. 291).

Mevlâna da Mesnevî'sinde;

“Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân işte budur.”

(Hac, 22/11) âyeti gereğince Firavun ve onun gibi kötü kişilerin hem bu dünyada hem de âhirette mahrum olduklarını beyitlerle anlatır (Rûmî, 2004a, s. 117, 118).

Bâkılânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Celâleddin ed-Devvânî'nin de bulunduğu bir grup ulemâ ise bu görüşün aksini savunmuştur (Çağrı, 2013, s. 398). Son devir din âlimlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tefsirinde ümitsizlik anında iman etme ile (imân-ı ye's) ümitsizlik anında tevbe etmenin (tevbe-i ye's) farkına değinerek bu hususta şunları aktarır: “Bilerek günah yapan çok geçmeden tevbe etmeyip seyyiatı i'tiyad eden ve maamafih haleti nez'a gelip hayattan mey'us olmadan evvel tevbe edenlerin kabulü kat'î değildir.” diyerek iman ettikten sonra salih amel kazanabilecek bir vakit bulunmalıdır (Yazır, 1935b, s. 1316). Ancak, tevbe-i ye's hususunda tamamen tahakkuk etmemiş olabileceği ihtimali üzerine, tövbesinin makbûl ve faydalı olabileceğine imkân vardır (Yazır, 1935c, s. 2107, 2108). “Ey kendi aleyhlerine olarak gûnahta haddi aşan kullarım. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.” (Zümer, 39/53) şeklindeki ilâhî emre işaret ederek fâsık müslümanın son nefesindeki tövbesinin makbul olabileceğini söyler (Yazır, 1935b, s. 1316). Bu meselede âyetlerdeki ispatlardan ana etmenler ve farklı âlimlerce öne sürülen görüşler neticesinde son çıkarım “Firavun'un imanının sahih olmadığı yönündedir” (Harman, 1996, s. 121).

Mu'tezile, Allah'ın, iman edeceğini bildiği çocukları ve kâfirleri veya tövbe edeceğini bildiği fâsıkları, iman ve tövbeden önce canlarını kabzetmesinin câiz olup olmadığı mevzûsunda iki farklı görüş öne sürer. Onlardan bir kısmı, Allah'ın hikmeti gereği, iman edinceye veya tövbe edinceye kadar onları öldürmemesi gerektiği fikrini benimseyerek câiz görmezler. Ancak, Bîşr b. Mu'temir ve onun fikrini

savunanlar, iman etmeden veya tövbe etmeden önce onları öldürmesini câiz görür (Eş‘arî, 2019, s. 366).

Lugâtte “rücu etmek anlamına gelen tövbe, şer‘an de kabahat olan şeyden kabahat olduğu için pişmanlık duyarak vazgeçmek” (Yazır, 1935e, s. 5126) “bir günahın üzerine günah olduğu sebebiyle kişinin nedamet etmesine” denir. Dini ıstılâhta “kişinin yapma gücü bulunduğu halde bir daha dönmek üzere isyandan isyan olması bakımından pişmanlık duyması” (Cür‘ânî, 2015c, s. 594) “Allah’ın farzlarına sımsıkı sarılmak ve kubuh gördüğü yasaklardan tamamen vazgeçmek, geçmişte olan şeylere pişman olmak, gelecekte olacakları ıslah etmek, gelecek olanı hatıra getirip, geçip gideni unutmak, geçmişte olan kötü davranışlardan pişman olmak, temiz ve saf davranışlardan ayrılmamak, işlenen günahların hatırlanmasıyla kalbin sessiz ve hareketsiz kalması, Allah’ın nehyettiklerinden emrettiklerine yönelmek” (İbn fûrek, 2014, s. 40) “şu anda günahları terk etmek, onları gelecekte de yapmamaya kesin karar vermek ve geçmişteki kusurları (uygun iyiliklerle) telâfi etmek” (Gazzâlî, 2020d, s. 8) gibi birçok mânaları bünyesinde barındırır. Buna ilaveten Gâzzâlî, ilim, hal ve eylem üçlüsünün uyumlu ve düzenli şekilde kaynaşmasını ifade eden bir anlam içerdiğini belirtir (Gazzâlî, 2020d, s. 4). Tövbenin mahiyetini ifade edecek olursak; helâl olan işi işlemeye ya ibadet olan işi işlemeye pişman olmaya tövbe denilmez. Yine, günah işlemekle malına zarar gelip bunlardan ötürü olan pişmanlık tövbe değildir (Abdüllatîf, 2019, s. 258). Benliğindeki kötülüklerin dolayı olmayıp; malına, canına, hassasiyetine gelebilecek zarar endişesi ile vazgeçmek tövbe değildir. Bilakis tövbe, işlediği günah karşısında bir menfâatini bile görse bir daha o hataya meyletmeyerek vazgeçmektir (Yazır, 1935e, s. 5126).

Günahlardan başka nedenlerle değil, Allah’ın rızasına uygun olmadığı için, nefsinde pişmanlık duyarak, yaptığı kötü şeyden şiddetle gam duyarak vazgeçmek ve vicdanını buna alıştırap ne olursa olsun her türlü engel karşısında o hataya dönmemeye karar vermekle olur. Bu ifadelere göre “çok ıslah edici, hiçbir kusur bırakmayacak şekilde eksiklikleri düzeltip onarıcı, hüsn-i niyetle gönülden iyilik dilemek, öğüt vermek, va’z etmek, nasihat etmek, ciddi, hâlisâne duygularla insanın dinini, ahlakını ıslâh edecek etkide nedâmet duyma” anlamlarını taşıyan tövbeye “nasuh tövbesi” denir (Yazır, 1935e, s. 5126, 5127). Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de bu çeşit tövbe hakkında Allah Teâlâ “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin.” (Tahrîm, 66/8) buyurmaktadır.

Bu kapsamda Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî, tövbeleri kabul olunabilecek kimseleri şöyle sıralar;

- a) Tövbeyi geleceğe bırakmayan, o günahı bir daha işlemekten âciz olacağı ve ümit keseceği vakti beklemeyen kimsenin tövbesi
- b) İşlediği günahın hemen ardından içtenlik ve kararlılıkla Allah’a yönelen kimsenin tövbesi
- c) Mâsiyeti kendisini endişelendiren ve Hâlik’a dönmeye, O’nun rahmetine müştak olmaya yaraşan kimselerin tövbesi
- d) Allah’a yaklaştıran sebepler arasında yer alan güzel işler ve hayırlar nedeniyle pişmanlık duyan kimselerin tövbesi (Mâtûrîdî, 2017c, s. 90, 91).

Bu grup kimseler haricinde Allah, kendisine yalvarıp yakarmayan ve kâfirlerin tövbelerini kabul etmez. Çünkü bu zümre, zor durumda kalıp veyahut başına isabet eden bir durumu savmak için teşebbüste bulunan kimselerin tövbesidir (Mâtûrîdî, 2017c, s. 91, 92). Ancak tövbe, mükellefin hakiki iradesi ve kalbî duygusuyla gerçekleştiği takdirde kâfiri de muvaffak kılar. Şayet zikrettiğimiz gibi, kâfirin sıkıntı ve darda kalması, belâyı defetme amacı taşırsa tövbesi muteber değildir (Mâtûrîdî, 2017c, s. 93). Bu verilerden hareketle, işlediği günah kendisini korkutmayan, ölümle karşılaştıklarında korkudan sadece dil ile yapılan tövbe, ümidini yitirdiği zamana kadar tövbelerini tehir edenlerin, sözlerinde kesinlik ifadesi bulunmayanların tövbeleri kabul edilmez. Çünkü tövbe, Allah’a sığınmada doğruluk ve O’na olan ümitle amele devam etmektir (İbn Fûrek, 2014, s. 40). Gazzâlî, “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbelerini kabul eder.” (Nisâ, 4/17) âyetine dayanarak kul işlediği günahı kısa bir vakit sonrasında nedâmet duyarak, yaptığı bir güzellik veya iyilikle günahın izini sildiği takdirde tövbelerinin geçerli olacağını söyler (Gazzâlî, 2020d, s. 22).

“Tövbeyi kabul etmek Allah için bir zorunluluk mudur?” sorusuna Gazzâlî, birkaç emsalle açıklık getirerek Mu‘tezile’nin aksine görüş beyan eder. Kıyafetin sabunla yıkandığı zaman kirinin gitmesi, susayan birinin su içtiğinde susuzluğunun gitmesi, birinin su içmesine mâni olup susama gereksinimi duyması gibi tövbede de böyle bir ihtiyaç mânaları kastedilebilir. Bu hususta Mu‘tezile ekolünün, Allah katında zorunluluktan bahsetmesiyle Gazzâlî’nin ifadeleri arasında bir benzerlik

durumu söz konusu değildir. Kaldı ki, Mu‘tezile bilginleri tövbeyi kabul etmenin Allah’a vacip olduğu fikrini benimser (Gazzâlî, 2020d, s. 25-26). Bundan başka Mu‘tezile bilginleri tövbede üç şeyi şart koşar: Birincisi; haksızlığı telâfi etmek olup, o haksızlıktan çıkmak. İkincisi; tövbe ettiği günaha bir daha geri dönmek. Üçüncüsü; tövbe edilen günaha olan pişmanlığı her zaman devam ettirmek. Lakin Eş‘ârî mensupları, tövbenin sahih olması için bu şartların zorunlu olmadığını söyler (Cürcânî, 2015c, s. 598).

Bu bahiste belirtmek gerekir ki, inanan kimsenin günahından bağışlanma dilemesi ile kâfir birinin iman etmesi farklı şeylerdir. “De ki (Allah şöyle buyuruyor): ‘Ey kendi aleyhlerine olarak günaha haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.’” (Zümer, 39/53) âyet bağlamında Allah, günahkâr olsa da bir müminin son nefesinde günahlarına tövbe etmesinin makbul olabileceğini haber vermektedir. Ancak, kâfir için durum böyle değildir. Çünkü kâfir inançsızlığında ısrarcıdır. Nitekim “Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancılardır.” (En‘âm, 6/28) âyeti inanmayanların durumunu açıkça ifade etmektedir. Aynı zamanda söz konusu âyet, kâfirin ölümle baş başa kaldığında iman etmesi ihtiyarî olmayıp zorunlu olduğuna delâlet eder (Öztürk, 2008, s. 52).

Neticede Allah, murad ettiği kuluna bir lutuf olarak hidayete erdirir. Dilediğini de adaleti îcabı saptırır. Saptırması da “hızlân” manasındadır. Hızlân; Allah’ın, kulunu rızasına muvaffak kılmaması olarak izah edilir (Ebû Hanîfe, 2018, s. 68). Mu‘tezile’den bazıları hızlânı, Allah’ın müminlere yaptığı lutufları ve iyilikleri yaratmayı terk etmesi olarak tarif eder. Onlar bu görüşlerini “Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar.” (Muhammed 47/17) âyetine dayandırarak Allah’ın, yapmayı terk etmesini inkârcılara hızlânı olduğunu belirtir. Mu‘tezile’den bir grup ise şöyle der: “Allah’ın yardımsız bırakması (hızlân), onlara bu ismi vermesi ve onlar için “yardımsız bırakılmışlar” (mahzûlûn) hükmünü vermesidir” (Eş‘arî, 2019, s. 386). Yani, Allah’ın dilediği kulunu saptırması adaleti gereğidir. Yine, iyiliğe erişememiş kimsenin azaba duçar olması da O’nun adaleti gereği olup, zulmü söz konusu değildir (Ebû Hanîfe, 2018, s. 68).

#### 4.4. İmam Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru

İçinde yaşadığımız varlık sahasında sayısız canlılar mevcuttur. İnsanoğlu, birlikte yaşadığı diğer canlılar gibi âlemin bir parçası olarak yaratılmış ve evrende hayatiyet kazanmıştır (Demir, 2020, s. 168). Allah, insanın oluşumundaki ve yaratılışındaki gerçekliği açıkladığı gibi, hakiki hedefinin muayyen bir yöne doğru olduğunu da beyan eder (İnsân, 76/2-3). Zira Allah, insanı diğer varlıklardan farklı melekelerle donatmış, akıl olgusuyla bezemiş ve ona verilen daha nice özellik, sorumluluk, nimet ve yetkilerle de yeryüzünün halifesi (Bakara, 2/30) kılmıştır. Yaratılmışlar arasında en üstün olma vasfı (eşref-i mahlûkat) da yine insana taltif edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, insanları öyle bir konumda yaratmıştır ki, kul öğrendiği bilgi yolları ve çözümler sayesinde kâinatta var olan şeylerin tümünü fayda ve yararları için kullanabilir. Allah, insanoğluna bu yeteneği ve olanağı lutfetmiştir (Mâtürîdî, 2019n, s. 286).

Allah (c.c), kâinattaki var ettiği bütün nesneleri insanoğlunun yararlanması için istifadesine sunmuştur. O’nun gökyüzünden su indirmek suretiyle çeşitli bitkiler yaratması, mahlûkatın yaşamlarını idame ettirebilmek için gündüzü yaratması, istirahat etmek için geceyi yaratması, mahsüllerin oluşması için güneşi ve ayı yaratması gibi ve daha nice şeyleri var etmesi beşeriyete bir lutfudur. Bu nimetleri karşılığında kuldan şükretmesini, sadece kendisine itaat ve ibadet etmelerini istemektedir (Mâtürîdî, 2018d, s. 175). Hak Teâlâ, her insanın yaratılışına kendisinin vahdaniyetini ve rubûbiyetini bilecek fitratı vermiştir. Bu olgu da tıpkı bebeklerin yeni doğum evresinde anne sütü emmeleri gibi olup, beslenme ve gıdalarına ilişkin bilgileri de yarattıklarının fitratına göredir. Daha sonra, anne babası ve çevresinin telkinleriyle kişinin tabiatına dair şüpheler gösterilerek fitrattan sapma durumları oluşabilmektedir (Mâtürîdî, 2019i, s. 218).

Aynı zamanda hayatımızı sürdürdüğümüz dünya âlemi, insanın ebedî olan ahiret hayatını kazanmasına vesile olması için yaratılmıştır. Dünya hayatının fânî olmasıyla kul, sonsuzluğa ve devamlılığa ulaşmış olur. Bunun içindir ki insanın temel vazifesi, yaratılış amacının bilincinde olması ve bu bilinçle hakikat çizgisinde yürümesidir. Şu da vardır ki, tüm canlılar gibi bu evrendeki her şey de yok olma felâketiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle insan, dünyada karşılaşacağı elem ve kederleri musibet bağlamında görmemesi lazımdır. Lakin insan, her türlü belâ ve cefadan hoşlanmayan, âkıbetinin ne olacağından habersiz yaşayan bir fitrata sahiptir

(Mâtürîdî, 2019a, s. 311). “Allah insanları öyle bir konumda yaratmıştır ki insanlar, Allah’ın kendilerine öğrettiği bilgi yolları ve çareler sayesinde nesnelerin tamamını fayda ve yararları için kullanabilirler.” (Mâtürîdî, 2019n, s. 286). Bu da Allah’ın, insanlarda bu imkânı ve meziyeti var ettiğinin delilidir.

Allah Teâlâ, hak ya da bâtil yolun insanı nereye ulaştıracağını beyan eder. Eğer insan hak yolda olursa, bu yol sonsuz mükâfatlara ve daimi mutluluklara ulaştıracaktır. Fakat bunun zıddı olarak bâtil yolda olursa, onu korkunç bir azaba ve kedere sürükleyecektir. Cüz’î iradesi sayesinde insan, bu iki yolu seçmede özgür konumdadır (Mâtürîdî, 2018d, s. 306). Şunu da belirtelim ki, hidayeti ve doğru yolda olan Allah’ın lutuf ve engin rahmeti sebebiyle bulmuş, bâtil yolda olan da Allah’ın adaleti sonucuyla doğru yoldan şaşmıştır (Mâtürîdî, 2020k, s. 406). Zira “Boyun eğmenizi bana yapılmış bir iyilik saymayın. Eğer samimi iseniz (bilmelisiniz ki) sizi imana yöneltmekle asıl Allah size lütufta bulunmaktadır.” (Hucurât, 49/17) buyrulmaktadır.

İmam Mâtürîdî, iyilik ve hayrı murad etme, zarar, zorluk ve belâdan nefret etme duygusunun insanın tabiatında var olmasıyla beraber Allah’ın, kullarını sınamak maksadıyla birçok yönden sıkıntılara mâruz bırakmak için yarattığını söyler (Mâtürîdî, 2018j, s. 164). Bu beyanıyla ilişkili olarak, Allah’ın vermiş olduğu sıkıntılar sayesinde insanların öğüt ve ibret alıp her an O’nu hatırlayacaklarını nakleder. Mâtürîdî, “Hiç kuşkusuz biz insanı zahmetli bir hayat için yarattık.” (Beled, 90/4) âyetinden hareketle, eğer insanın yorgunluğu Allah’a kulluk ve itaat çizgisi üzere olup bu yolu seçmiş olması cennete namzet olduğunu göstermektedir. Şayet uğraş ve yorgunluğu şer odaklı olup, şeytana tâbi olmuş ise o kimse de cehennem için yaratılmıştır yorumunda bulunur (Mâtürîdî 2019n, s. 229). Her insan ebediyete kadar ya hayır ya şer işinde; başka bir deyişle ya kendine fayda sağlayan, ya da yararı olmayan işleri koşturur durur. Kaldı ki insan, koşturmayacağım diye niyetlense bunu gerçekleştiremez. Çünkü İmam’a göre hayır ya da şer işinde koşturmayı terk etmek için çabalamak da çabadır (Mâtürîdî, 2019n, s. 142).

#### **4.5. İmam Mâtürîdî’ye Göre Musibetlerin Sebep ve Hikmetleri**

Şimdi de belâ, musibet ve felâketlerin ne gaye ile ve ne hedefle bizlerin başına geldiğini, bundaki hikmetlerin neler olduğunu tesbit etmeye çalışalım.

#### 4.5.1. Allah'ın Takdiri

İmam Mâtürîdî, bu meseleye dair görüşlerini “olayların vuku bulmadan yazılması” başlığı altında ele almaktadır. “Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah’a göre kolaydır.” (Hadîd, 57/22) âyetinde ve buna benzer başka âyetlerde yaratılmadan önce yaşanılacak şeylerin gerçekleşeceğine dair bilginin kitapta (levh-i mahfûz) bulunduğunu muhtemel görür (Mâtürîdî, 2020k, s. 387; 2018h, s. 59). Elmalılı Hamdi Yazır da, söz konusu âyetten hareketle, Allah’ın madde ve müddetten müstağni olduğunu hatırlatarak mukadder olunan musibetten kaçınmakla kurtulunamayacağını söyler. Bu hususa böyle inanıp, hareket edilmesi gerektiğini belirtir (Yazır, 1935e, s. 4754). Bu doğrultuda İmam Mâtürîdî, bu hususta “onu yaratmadan önce” ibaresi ile ilgili bir takım ihtilaflara da yer vermektedir; Bazı bilginler Allah, “olayları yaratmadan önce” bir kısmı da Allah, “insanları ve yeri yaratmadan önce” anlamını vermiştir şeklindeki ihtilâflardan bahseden İmam, “Allah, olayları yaratmadan önce” mânasının daha doğru olduğunu belirtmektedir (Mâtürîdî, 2020k, s. 387). Dolayısıyla bu çerçevede, kişinin kendisine ve varlık âlemine isabet eden musibetler daha bunlar var olmadan önce takdir edilmiştir. Eşyayı ezelde takdir eden Allah (c.c), levh-i mahfûza her şeyi küçük-büyük, güzel-çirkin, az ve çok gibi sıfatları ile yazmıştır. Yani Allah, sıfatsız ve nedensiz olarak hüküm şeklinde yazmamıştır. Allah’ın, levh-i mahfûza yazması niteleme yönüyledir. Ebû Hanîfe, bu görüşlerini Zeyd ve Amr’ın durumlarını misal getirerek açıklamaya çalışır: “Allah, Zeyd mümin olsun, Amr kâfir olsun şeklinde yazmamıştır. Şayet Allah, böyle yazsaydı; Zeyd imana, Amr da inkâra mecbur kalırdı. Çünkü O’nun hükmettiği bir şey kesinlikle vuku bulur. Ancak Allah, Zeyd’in kendi ihtiyarî ile iman edeceğini, Amr’ın da kendi isteği ve arzusu ile kâfir olacağını yazmıştır” (Ebû Hanîfe, 2018, s. 36).

Mâtürîdî, söz konusu âyeti (Hadîd, 57/22);

“henüz var olmayanı sonradan yaratılacak olanı yazmak ve var olmayan bir şeyi bilmenin Allah için kolay olduğunu, vakti geldiğinde var olacak olan olayları ezelde bildiğini, bunun kendisi için zor olmadığını, bir şeyi henüz var olmadan ve ortaya çıkmadan önce bilmenin hiç bir zorluk teşkil etmemektedir”

şeklinde yorumlamaktadır. Öte yandan O, zikredilen ilâhî beyanda kullara ait fiillerin yaratıldığına işaret ettiğini belirterek, âyetteki “musibet” kelimesinin, “yaratılanların

başına gelen ve kendilerinin etkisi bulunan fiiller için kullanıldığı gibi kendilerinin hiçbir etkisi olmadan başlarına gelen olaylar için” yani Allah’ın takdiri ile gerçekleşebileceğini beyan etmektedir (Mâtürîdî, 2020k, s. 388). Yani, insanın başına gelen güzel ve hayırlı şeyler Allah’ın fazileti olmasının yanında diğer felâketler de O’nun ilmi ezeline yazılarak takdir edilmiştir (Yazır, 1935e, s. 4754).

Diğer taraftan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır.” (Yûnus, 10/61) âyetine dayanarak bu cümlelerin “gökten indirilen kitapta yazılıdır” anlamına gelmesini de muhtemel görür (Mâtürîdî, 2019f, s. 90). Buna ilaveten

“Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” (En’âm, 6/59)

âyetinde yer alan “kitap” lafzı ile ilâhî takdir ve hükmün kastedilmiş olabileceğini kaydeder (Mâtürîdî, 2018d, s. 100). Buradan hareketle İmam Mâtürîdî’nin, insanın başına gelebilecek belâ ve musibetlerin de ezelde Allah’ın takdirinde olduğu görüşünü varsaydığını söylememiz mümkündür. Çeşitli âyetlerde de kişinin doğumundan ölümüne kadar alakalı her şeyin levh-i mahfûzda yazıldığı (En’âm, 6/38; Fatır, 35/11; İsrâ, 17/58) yani Allah bize ne hükmetmişse, ne yazmışsa başımıza ancak onun geleceğinden söz edilmektedir (Tevbe, 9/51). İmam Mâtürîdî, bu tarz âyetlerde geçen “kitap” kavramı üzerinde önemle durmuş “ilâhî takdir” ile ilgili fikirlerini de bu kavramlar etrafında şekillendirmiştir.

Bu varlıklar âleminde öyle ince bir düzen hâkimdir ki, tesadüfe hiç imkân bırakmayan her şeyin önceden hesap edildiğini daha evvelden planlanmış bir ölçüye göre cereyan ettiğini göstermektedir. Nitekim daha kâinat yaratılmadan, insanlar var olmadan evvel Allah ilmî katında gelecekte vuku bulacak bütün şeyleri belirlemiş ve zamanını takdir etmiştir (Karagöz, 2007, s. 31-32). Nitekim ifade ettiğimiz gibi eşyaya te’sir eden, dilediğini yapan, sebepleri sebep kılan Allah’tır. Bu bakımdan, evrende ne zuhur ederse ilâhî takdirle gerçekleşir (Erol, 1984, s. 34). Yine beyan etmemiz lazım ki, kullara ait eylem ve davranışların yaratılması kaza ve kader prensibi gereği Allah’ın takdir ve temennisiyle var olur. Zira yaratma hali, gerek

vasıtasız, gerekse o fiili mümkün kılacak bir şeyle gerçekleşir (Teftâzânî, 2019, s. 586).

Netice itibariyle Ehl-i sünnet'in görüşüne göre Allah, yarattıklarının âkıbetinin ne olacağını ilâhî ilmî katında takdir edip yönetir (Eş'arî, 2019, s. 422). İnsanlara isabet eden şiddet ve zarar ancak Cenâb-ı Allah'ın takdir etmesiyle meydana gelir. Nitekim O'nun takdirini geri çevirmeye veyahut ertelemeye hiç kimsenin kuvveti yetmez (Mâtürîdî, 2018d, s. 37). Hükümü kesin olan bir şeyin, yaratıcının dilemesiyle gerçekleşmesi zorunludur. Büyük ya da küçük her şeyin yazıldığı, yazılan şeylerin de var olacağı beklenmelidir. Fertlerin kaderine düşen mutlak surette vuku bulacaktır. İnsanların kaderinde olmayan bir şeyin de gerçekleşmesi asla mümkün değildir (Gazzâlî, 2020d, s. 389).

#### **4.5.2. Allah'ın İzni ve İradesi**

Kâinatta ki her şey Allah'ın izni ve dilemesiyledir. Bu hususta İmam Mâtürîdî, "Allah'ın izni olmadan hiçbir musîbet başa gelmez." (Tegâbün, 64/11) meâlindeki âyeti tefsir ederken "Allah'ın izni" beyanına, azap ve ceza Allah'ın inâyetiyle gerçekleştiği için buradaki "izin" kelimesine "Allah'ın emri" anlamını verenleri tenkit eder. "Başınıza gelen her musîbet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar." (Şûrâ, 42/30) âyetine de işaret ederek söz konusu âyette "Allah'ın emri" mânasında kullanılmadığına dikkat çekmektedir. Yine O, "Allah'ın izni" ifadesinin "Allah'ın emri" anlamına geldiğini savunanlara "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın..." (Tevbe, 9/14) ve "De ki: 'Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, ancak iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir.'" (Tevbe, 9/52) gibi âyetlerle atıfta bulunarak bu tür musibetlerin "Allah'ın emri" diye yorumlanmasının isabetli olmadığı görüşündedir (Mâtürîdî, 2020l, s. 203). Buna ilaveten yukarıda zikrettiğimiz söz konusu âyetteki "Allah'ın izni" beyanına "Allah'ın ilmi" anlamı verenlerin görüşlerini de ele alan Mâtürîdî, Allah'ın "izin" lafzının farklı farklı âyetlerde zikrettiğini, izin kelimesinin (izin) diğerinden farklı bir durumu olduğunu ve her yere en uygun mânanın verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Mâtürîdî, 2020l, s. 204). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Mâtürîdî'nin vurgu yaptığı temel husus "Allah'ın izni" kelimesinin âyetlerin muhteviyatına uygun farklı anlamlarda kullanılması gerektiğidir.

Yine bu kapsamda Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “Hiçbir kimse Allah’ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez.” (Âl-i İmrân, 3/145) meâlindeki âyete istinaden “Allah’ın izni olmadan” ifadesinin “Allah’ın bilgisi olmadan” anlamına delalet ettiğini belirtir (Mâtürîdî, 2019b, s. 489). “Allah’ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir.” (Yûnus, 10/100). “(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzmemek içindir. Oysa o, Allah’ın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez.” (Mücâdele, 58/10) gibi âyetlere de temas ederek her şeyin “Allah’ın izni ile” gerçekleşeceğini dile getirmektedir (Mâtürîdî, 2019f, s. 131-132; 2020l, s. 51-52). Dolayısıyla İmam’ın vermiş olduğu bu bilgilerden hareketle, musibet ve felâketlerin de “Allah’ın izni-bilgisi” haricinde gerçekleşmeyeceği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî’nin konuyla bağlantılı olarak dikkat çektiği bir diğer husus da Allah’ın iradesi meselesidir. Bu hususta Mâtürîdî, “Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir.” (Ra’d, 13/11) meâlindeki âyeti bu bağlamda anlamak gerektiği kanısındadır. O, söz konusu âyeti tefsir ederken Mu‘tezile’nin iddialarına değinir. Mu‘tezile’nin iddialarından biri olan “Allah insanlar için dinde yalnızca aslah (en uygun) olanı diler” görüşünü eleştiriye tâbi tutarak, Cenâb-ı Hakk’ın bu âyette onların başına bir kötülük gelmesini dilediğinde, kimsenin onu geri çeviremeyeceğini söyler. Yine bu hususta Mâtürîdî, Mu‘tezile’nin diğer iddiasına da yer vermektedir: “Yaratılanların, Cenab-ı Hakk’ın, kullarına bir kötülük yapmayı dilemesi, onların bunu ortadan kaldırma halinde güçleri vardır. Allah, onlara bir hayrı dilediğinde onu da reddebilirler.” şeklindeki ifadelerine karşı “Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O’ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lutfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder.” (Yûnus, 10/107) ilâhî beyan ile cevap vererek, Mu‘tezile’nin bu konudaki fikirlerini reddetmektedir (Mâtürîdî, 2019f, s. 429). Bu çerçevede Mâtürîdî, irade mevzuu ile ilişkili olarak, “Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir.” (Ra’d, 13/11) beyanındaki âyetle alakalı olarak şu şekilde bir soru sorulabileceğine dikkat çekmektedir: “Peygamberler zorluklara ve belâlara mâruz kaldılar. Bunlardan önce, onların kendilerinde bir değişiklik yaptıkları düşünülmez mi?” sualine bu kendilerinin sebep olduğu bir değiştirme olmadığı, o nimetin yerine daha hayırlı bir nimetin kendilerine verildiğini ifade ederek yanıt vermektedir (Mâtürîdî, 2019f, s. 428). Yine O, “De ki: ‘Allah dilemedikçe ben kendime bile ne bir zarar ne de fayda vermeye muktedirim.’” (Yûnus, 10/49) âyeti bağlamında peygamberin bile, kendisine ne bir fayda vermeye ne de başına gelen bir kötülüğü defetmeye muktedir

olmadığına dikkat çekerek (Mâtürîdî, 2019f, s. 78) kâinattaki her şeyin Allah'ın istek ve dilemesiyle vuku bulduğunu, yaptıklarını kendi mülkünde ve hükümlanlığı dairesinde gerçekleştireğini vurgulamaktadır (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 320, 356). Yani Allah, gerçekleşmiş ve gerçekleşecek olan şeyleri ezeli sıfatı irade ile murad eder. O'nun iradesi olmadan ne dünyada ne de ahirette büyük veya küçük, hayır veya şer, tam veya eksik, fayda veya zarar hiçbir şey zuhur etmez (Ebû Hanîfe, 2018, s. 24).

Diğer taraftan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu ol! demekten ibarettir; hemen oluverir.” (Yâsîn, 36/82) meâlindeki âyeti yorumlarken de zuhur eden ebediyete kadar varlığını sürdürecektir olan her şeyin, sadece Allah'ın ‘ol’ emriyle vücut bulduğuna temas etmiş ‘كُنْ ’ kelimesinin sadece Allah'ın emr-i ilâhînin ve iradesinin ne derece hızlı olarak geldiğini veya bu durumun Allah için çok kolay olduğunu belirtmiştir (Mâtürîdî, 2019ı, s. 137). Mâtürîdî, Te’vilât’ında bu görüşlerine paralel olarak birçok ayette dikkat çekmektedir (Mâtürîdî, 2019a, 248-250; 2019b, 339). Neticede insanların yaptıkları kendi kazanımları olup, fiilleri Allah'ın iradesindedir. Evrende görünen görünmeyen, cereyan eden olaylar, akıldan geçen şeyler dahi ancak Allah'ın kudreti, iradesi ve dilemesiyle gerçekleşir (Gazzâlî, 2020a, s. 154). Bu veriler ışığında Ehl-i sünnet ve Ashâbü'l-hadîs'e göre, Allah'ın dilemesi olmadıkça yeryüzünde bir hayır ve kötülük meydana gelmez. Varlıklar ancak Allah'ın dilemesiyle meydana gelir (Eş'arî, 2019, s. 416). Nitekim Allah “Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (Tekvîr, 81/29) buyurmuştur.

Sonuç olarak, her türlü belâ ve musibet ancak Allah'ın izni ve idaresi ile vukufiyet bulur. Ancak, felâketlerin meydana gelmesinde ya kişinin maddî veya manevî bir takım noksanlıkları vardır ya da Allah, kullarını sınamaya tâbi tutmaktadır.

#### 4.5.3. İlâhî Hikmet

Cenâb-ı Allah, yarattığı her şeyi bir hikmete göre var eder. O, kulları için ister iyi olsun, isterse kötüsü olsun her ikisini yaratması mümkündür (İzmirli, 2018, s. 434). Bu bakımdan yarattıklarını hikmeti îcabı, onlara olan sevgi ve gözetimi dolayısıyla denemeye tâbi tutmuştur (Seyyid Kutub, 1991, s. 9). İmam Mâtürîdî, musibetlerin vukuunda yer alan sebepler arasında ilâhî hikmet, kişiye öğüt ve uyarı olabileceğini zikretmektedir. Mâtürîdî, bu hususta ilk olarak şunları kaydeder:

“Onların başlarına geldiği belirtilen musibet kendi hataları, isyanları ve yapıp ettikleri yüzünden olsun veya olmasın herkesi kapsar. Kuraklık, kıtlık, düşman saldırısı vb. felâketler, canîler olduğu kadar; çocuklar, hayvanlar, iyiler ve sâlih insanlar dâhil olmak üzere herkese şamildir.” (Mâtürîdî, 2018j, s. 211). Ancak müslümana isabet eden belâlar, kâfirin mâruz kaldığı belâlardan daha azdır. Aynı şekilde iyi olan insanların başına gelen sıkıntılar, fücür ehli, âsi ve zulmedenlerin başına gelenlerden daha azdır. “Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince ‘Bu nereden başımıza geldi?’ mi diyorsunuz?” (Âl-i İmrân, 3/165) şeklindeki ilâhî beyan da bu görüşe işaret eder. Buna ilaveten müslümanın mâruz kaldığı felâketler, Allah Teâlâ’nın rızâsına ve O’nun mağfiretine erişme amacı taşır (Tartûsî, 2008, s. 89).

Diğer yandan İmam, “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir.” (Şûrâ, 42/30) ifadesinin musibet bağlamında iki farklı şekilde yorumlanabileceğini belirtir. Birinci yorumu: Belâ, onların yaptıkları bir şey yüzünden başlarına gelmiştir. Bu da “Cenâb-ı Hakk’ın, onlara vermiş olduğu sağlığın, afiyetin, güzelliklerin ve hayırların tamamen Allah’ın lutfu ve ikramı olduğunun bilinmesi” şeklindedir. Diğer bir yorumunda, “onların yaptığı herhangi bir kötülük ve günah olmasa da Allah, musibeti verebilir.” görüşünün sebebi olarak da; bunun karşılığı olan bedeli ve mükâfatı âhirette onlara vermek olduğunu belirtmektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 212, 213). Yine bu çerçevede Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, söz konusu âyeti yorumlarken insanın başına gelen belâ ve felâketin kendi yaptıkları yüzünden geldiği ifadesi ile bu hususta herkesin kendini kontrol etmesi amacıyla söylenmiş olabileceğini varsayarak, kişi kendi geçmişini sorgulayıp tefekkür etmesini ve o kötülüğünden-günahından vazgeçip Allah’a tövbe etmenin gerekliliğine değinmektedir. Öte taraftan O, benzeri bir kötülüğü yapmasına karşı insanı uyarmak, kınamak mânasına da geldiğine işaret ederek insanın kötü fiillerine karşılık kefareti olduğunu, onu günahlarından arındıracağını ve bu durumda da Allah’a şükretmesi gerektiğini ifade etmektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 212). Diğer yandan belâ ve musibetlerin gelişinde, beşerin bilgisi dışında erişemediği nice hikmetler vardır (Mâtürîdî, 2019g, s. 42). İmam’ın aktarmış olduğu bu bilgilerden, Allah tarafından felâkete maruz kalanlar için belânın bir uyarı ve nasihat teşkil ettiği; kendi yapıp ettikleri yüzünden musibete duçar olanlar için de günahlarına kefareti olacağı, kendileri bir suç işlemeyen sabîlerin ve iyilerin musibete uğramalarında da ilâhî bir hikmetin varlığı

anlaşılmaktadır. Bu hususta Gazzâlî, nefsin isteklerine uygun olmayan şeyleri üç başlıkta altında değerlendirebilir:

- a) Kişini kendi iradesi dışında vuku bulan hadiseler (Belâ ve musibetler gibi)
- b) Kulun kendi irade ve isteği ile olan şeyler (hayırlı olanı yapmak, günahlardan sakınmak gibi)
- c) Hakikatte kendi isteğinde olmayan fakat defedilmesi ve karşılık verilmesi gereken şeyler (Kişinin kendine sıkıntı vermesi gibi) (Gazzâlî, 1981b, s. 592).

#### 4.5.4. İyiye Kötüden Ayırt Etme

Cenâb-ı Allah, bazen insanları dünyanın çeşitli zînetiyle ve yeryüzünde hazırladığı nimet, refah ve esenlik vasıtalarıyla imtihan etmektedir ki, insanların onlara karşı tutumunun nasıl olacağı ortaya çıksın. Bu tavır, bencillerin hevâ, heves, arzu ve ihtiras sahiplerinin tavrı mı olacak? Yoksa yoksulları, mahrumları ve zayıfları Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlere ortak ederek Allah'ın nimetlerine şükredenlerin tutumu mu olacak? (el- Behiyy, 2012, s. 242). Zira bu hakikati “Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık.” (Kehf, 18/7) meâlindeki âyet-i kerîme ortaya koymaktadır. Bu meyanda, iyiye kötüden ayırt etmenin ancak Allah'ın imtihanı ve denemesi ile mümkün olacağını açıklayan Mâtürîdî, bu mevzuya dair görüşlerini “İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, iman ettik demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır.” (Ankebût, 29/2, 3) âyetleri çerçevesinde şöyle sıralamaktadır: Allah, kullarını durumların değişmesi ile sınamaktadır. Bu sınavın da darlık ve sıkıntı ile bazen de bolluk ve refahlık ile veya ibadetlerle olabilmektedir. Yine bu kapsamda İmam Mâtürîdî, imtihanın söyleme yönünden (sadece dil ile) gerçeği yansıtmayacağına atıfta bulunarak kişi iman ettim derken yalancı olabileceğini mümkün görerek, doğru ve yalan söyledikleri amelleri sayesinde, ayrıca insanlar neznindeki gerçekliğin böylelikle anlaşılacağına dikkat çekmektedir (Mâtürîdî, 2019i, s. 112).

İmam Mâtürîdî, “Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, ‘Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim der.’” (Nisâ, 4/73) âyetini tefsir ederken münafıkların durumuna değinerek, müminlere bir musibet geldiğinde münafıkların bu duruma üzülmeyip hatta sevineceklerini belirtir.

Bu ifadesinin zıddı olarak münafıkların, Allah'tan bir lutuf gelirse (fetih ganimetlerinden bir pay) alabileceklerini imkân dâhilinde görür. Bununla birlikte İmam, bu hususta yalancı ve haset eden kimsenin de nasıl tavır takınabileceğine yer vermektedir: “Eğer başınıza bir felâket gelirse Allah yüzüme baktı da onlarla bulunmadım” diyerek yalancı kimsenin, “Eğer Allah'tan size bir lutuf erişirse...” cümlesini ise hasetçinin söyleyebileceğini vurgulamaktadır (Mâtürîdî, 2017c, s. 283).

Öte taraftan O, “Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, ‘Biz tedbirimizi önceden almıştık’ derler ve sevine sevine dönüp giderler.” (Tevbe, 9/50) âyetini de bu bağlamda değerlendirmektedir. Bu hususta tedbirle alakalı olarak şu yorumu muhtemel görür: Görünürde müminlere uymaya açıkladık, fakat gizlilikte kâfirlerle birlikteydik ve gerçekte onlarla dostluk kurduk. Bu beyan üzere Mâtürîdî, “Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, ‘Sizinle beraber değil miydik?’ derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) ‘Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?’ derler.” (Nisâ, 4/141) âyetine işaret ederek fikrini temellendirmeye çalışır (Mâtürîdî, 2018e, s. 399). İmam Mâtürîdî'nin eleştiri getirdiği temel husus, zafer yahut felâket ve hezîmet durumlarında kâfir ve münafıkların gerçek kimlik ve tavrının âşikâr olacağıdır.

“(Ey inkâr edenler!) Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır.” (Âl-i İmrân, 3/179)

İmam Mâtürîdî, zikrettiğimiz bu âyetin üç farklı şekilde yorumlandığı belirtmektedir. Birinci görüşe göre; Allah Teâlâ, münafık olanı mümin olandan ayırt etmek için cihad başta olmak üzere çeşitli şekillerde imtihan etmektedir. İkinci görüşe göre; kâfir ile gerçek müminlerin kimler olduğu insanlar nazarında ortaya çıkması, üçüncü görüşe göre ise; münafıkların sahabeye dil uzatması ve sahabeyi alaya almasına değinerek münafıkların rezilliği ve bozgunculuğunun ortaya çıkması nedeniyle imtihan etmektedir. Bu yorumları zikrettikten sonra bu çerçevede İmam, Cenâb-ı Allah'ın, müminleri kâfirlerin küfrü ve bozgunlukları ile baş başa bırakmayacağını “Ta ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.” (Enfâl, 8/37) âyeti bağlamında iyi ve kötünün gerçek yüzünün muhtelif sınama ve imtihan neticesinde ortaya çıkacağını savunmaktadır. (Mâtürîdî, 2019b, s. 542, 543). Hatta bu hususta Seyyid Kutub “Fî zilâli'l-kur'ân” adlı tefsirinde istircâ âyetini yorumlarken Hak savaşında samimi

olanlarla olmayanları ayırt etmek için korku, açlık, canlardan, mallardan ve mahsullerden imtihanların lüzumlu olduğunu, insanları terbiye için ve müminlerin imanının kuvvetlenmesi için belânın gerekli olduğu kanısındadır. Böylelikle fertlerin gerçek tutumlarının ortaya çıkacağını ve müminin imanın şiddet darbeleri altında daha da artacağını savunur (Seyyid Kutub, tarihsiz, s. 300, 301).

Konuyla ilgili olarak Mâtürîdî, Te'vîlât'ında muhtelif âyetlerde cihad edenlerin ya da cihada katılmak istemeyenlerin hallerine temas ederek, musibetle ilişkili olarak iyi veya kötü kimselerin böylelikle ayırt edilebileceğini belirtmektedir (Mâtürîdî, 2017c, s. 283; 2018j, s. 443; 2019b, s. 484).

#### **4.5.5. Kulun Üzerinden Daha Kötü Bir Belâyı Defetme ve Günahlara Kefaret**

İnsan, bazen kendisi için güzel ve hayırlı sandığı şeylerin hemen olmasını arzu eder. Hatta bu arzusunun gerçekleşmesi için elinden gelen çaba ve gayretin fazlasını gösterir. Halbuki bir süre sonra meylettiği bu isteğinin kendisi hakkında şer olduğunu anlayıp, istediği olmadığı için bu haline sevinir. Bunun tersine bir durumda kul, başına gelmesini temenni etmediği bir şeyi acı ve sıkıntılar silsilesi olarak görebilir. Fakat daha sonra bu şeyin, hakkında daha hayırlı olduğunun idrakine varır. Başına gelen kötü hadisenin daha sonra kendi için hayır olması hasebiyle Allah'a hamd eder. Nitekim Allah, "Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara, 2/216) buyurmaktadır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, söz konusu âyeti tefsir ederken öncelikli olarak, âyette zikredilen "hoşnutsuzluk" kavramının her insan tabiatını güçlülere ve zorluklara göğüs germekten hoşlanmayıp nefret etmesi mânasına geldiğini ifade eder. Zira O, "bazen hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur, bazen de sevdiğiniz bir şey zararlı olur" ifadesindeki hoşnutsuzluğun savaş hakkında olmasını muhtemel görür. İmam Mâtürîdî'nin belirttiğine göre savaş; içerdiği zafer, huzur, âhiretteki karşılığı ve manevî dereceler bakımından hayırlıdır. Bunun tersi olarak, cihattan geri kalmayı da zarar olarak nitelendirir. Bu söylemlerine ilaveten Mâtürîdî, insanın bir şeyin başlangıcında o şeyi sevebileceğini, lakin sonunun hayır olmayacağını, başlangıçta sevmediği bir şeyin de sonucunda iyi olabileceğini söyler. Bunun nedenini de kişinin nesne ve olayların nereye varacağı sonucunu bilmeyişi ile ilişkilendirmektedir.

Nitekim O, söz konusu bu âyet kapsamında insanın acîz bir varlık olduğuna işaret ederek, bu olaylar karşısında Allah'ın hayırlı olanı bilip zararlıdan ayıracağı fikrini benimsemektedir (Mâtürîdî, 2019b, s. 27, 28).

Allah, kendisine gereği gibi sebat edip şükretmeyen kuluna nankörlüğü nedeniyle cezalandırılabilir. Öte taraftan iyi bir kişi için kendisine verilen rızık ve nimet iyiliği için ona bir mükâfat olup, Allah'a şükretmesini sağlar. Buna mukabil başına isabet edecek her belâ da onun günahlarının bağışlanmasına vesile olur (Gazzâlî, 2020d, s. 75-76). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), sıtma hastalığından dolayı titreyen bir sahabenin yanına girdiğinde "Sıtmaya sövme. Çünkü körüğün yaktığı ateş nasıl demirin pasını giderirse o da ademoğlunun günahlarını öyle giderir." (Nevevî, 2017c, s. 492). Aynı şekilde hasta ziyareti için bir bedevinin yanına gittiğinde: "İnşaallah tuhurdur. (günahlardan temizlenmedir)" (Buhârî, 2004b, s. 524) buyurmuştur. Bu sözlerine ilaveten;

"Müslüman bir kimseye, bir diken batmasına varıncaya kadar zorluk, hastalık, üzüntü, keder, eziyet ve tasadan bir şey başına gelirse, bunlardan dolayı Allah, onun günahlarından bir kısmını örtüp siler." Allah, kimin iyiliğini isterse ona musîbet verir." (Buhârî, 2004b, s. 706), "Hangi müslümana bir eziyet gelse, ağacın yapraklarının döküldüğü gibi, Allah onun hata ve günahlarını döker, siler." (Buhârî, 2004b, s. 707)

buyurması acı ve ıstıraplara mâruz kalmış kişinin üzerinden daha kötü bir belâyı savmaya ve günahlarına kefâret olduğuna delâlet eder.

Diğer taraftan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, daha önce de zikrettiğimiz üzere "Peygamberler zorluklara ve belâlara mâruz kaldılar, bunlardan önce onların kendilerine bir değişiklik yaptıkları düşünülmez mi?" sorusuna peygamberlere bu nimetin yerine daha hayırlı olanı verilmiştir şeklinde yanıt vermektedir (Mâtürîdî, 2019f, s. 428). Netice olarak O, başa gelebilecek zorluk ve felâketleri peygamberlerin örnekliğinde sunarak insanın üzerinden yok olup yerine refaha ve huzura kavuşacağına vesile olabileceğine işaret eder.

Başına bir sıkıntı ve belâ gelen herkes için Allah'ın, bu elemenden dolayı bir mağfireti olduğunu hatırlatan Mâtürîdî, "Başınıza gelen her musîbet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar." (Şûrâ, 42/30) meâlindeki âyete isnad ederek belânın kişinin yaptıklarına kefâret olması ve onu seyyiâtlarından arındırması için olabileceğini ve bu durumda da insanın o belâyı karşı Allah'a şükretmesi

gerektiğine değinmektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 212). İmam Mâtürîdî'nin aktarmış olduğu bu bilgilerden hareketle, musibet aslında bir belâ veya felâket değil, bilakis kulun üzerinden daha büyük bir kötülüğü yok ettiği, işlediği günahlar için Allah'ın bağışlaması söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

#### 4.5.6. İlâhî Rahmet ve Ceza

Mâtürîdî,

“Eyyûb'u da an! Hani rabbine, ‘Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün’ diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.” (Enbiyâ, 21/83-84)

âyetlerini ilâhî rahmet bağlamında yorumlamaktadır. Nitekim bu hususta O, Hz. Eyyûb'un sıkıntılara düşmesini Rabb'ine isyan ederek buna müstehak olmasında ve başına gelen belânın adalet gereği olmasından değil, Allah'tan bir lutuf, rahmet ve nimet olarak te'vil eder. O, bu görüşleri naklettikten sonra Eyyûb (a.s) peygamberin başına gelen belânın yok olmasını “ilâhî bir rahmet” (Enbiyâ, 21/84) olarak nitelendirir. Yine söz konusu âyetle irtibatlı olarak Allah'ın, ilâhî rahmetinin tecellisi olarak Hz. Eyyûb (a.s) emsalinde belâlara zorluk ve hastalıklara karşısında, tasa ve sıkıntıya düşen kimsenin dertlerini gidereceğini kaydeder (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 408, 409; 2019ı, 281-285).

Öte yandan O, Te'vîlât'ında birçok âyette işaret ettiği üzere musibetlerin sebepleri arasında “ilâhî ceza” kavramını zikretmektedir. Firavun hânedanının ve taraftarlarının âkıbeti, Musa (a.s)'nın kavmi vd. bazı kavimlerin helâkı bu bahiste örneklik teşkil etmektedir (Mâtürîdî, 2018e, s. 49; 2019a, s. 152-153, 254; 2020k, s. 241-242, 259). Yine bu çerçevede İmam, “Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Buna rağmen suç işleyenlere hak ettikleri cezayı verdik. İnananlara yardım etmek de bize düşer.” (Rûm, 30/47) âyetine temas ederek, onların peygamberleri inkâr etmeleri ve Mekke'lilerin Peygamber (s.a.v)'e davrandığı gibi, onların da peygamberlere karşı tutumlarını eleştirerek ilâhî cezaya duçar olduklarını beyan etmektedir (Mâtürîdî, 2019i, s. 243).

Yüce Allah, eğer bir rahmet kapısı açmış ise O'nun dışında bu kapıyı hiç kimsenin kapatamayacağını, eğer rahmet kapısını da kapatmış ise de O'ndan başkası

açamayacaktır. Buna ilaveten “bir kimseye bir zarar dokunsa onu kimsenin kaldıramayacağını, hayır dilemişse hiç kimse de bunu geri çeviremeyecektir” (Mâtürîdî, 2019g, s. 333). Musibetlerin başa gelmesi ve bu felâketleri kaldırması elbette ki Allah’ın rahmet ve lutfunun bir sonucudur (Mâtürîdî, 2018h, s. 71).

#### 4.5.7. Hatırlatma ve Uyarı

İmtihanların tümü iyilikler ile hayır ve şer arasında taksim edilmiştir. Bundan dolayı imtihan, ölüm ve hayat vasıtasıyla sağlanmıştır. Dünya işlerinin tümü de buna göredir. Dünya hayatı çeşitli haller üzere devam etmektedir. İmtihanın sebebi, imtihanın çeşitli hallerinde kendisine yönelik neticelere bağlı olarak vadedilenlerin hatırlatılması, öğüt ve ibret alınması içindir (Mâtürîdî, 2018e, s. 365; Mâtürîdî, 2020, s. 232). Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.” (A’râf, 7/168) âyetini yorumlarken Allah’ın, bir kısım topluluğu bereket ve bollukla; bir kısmını da zorluk ve darlıkla sınadığına işaret ederek, bunu onlara vadedilen sevap ve cezayı hatırlatmak için veya iyilik yapanları sevaba teşvik etmek ve kötülük işleyenlere karşı da vadedilen cezadan sakındırmak için yaptığı kanaatindedir. Zira O, yukarıdaki mezkûr ilâhî beyanın muhtelif anlamlara gelebileceğine dikkat çekerek bu meseleyi şu başlıklar altında ele almaktadır:

a) Allah’ın lutuf ve ihsanının idrâkinde olup, O’na hamd ve şükretsiner diye nimetlerle bolluk ve bereketle imtihan ettiğini, musibet ve darlıkla da Allah’ın gücünü ve mülkiyetini anlayıp O’na korku ve yakarış içinde dua ve tövbe ile dönmeleri gerektiğine,

b) Allah’ın emir ve hükümlerine tam teslimiyetle itaat etmeleri gerektiğine,

c) Mümin-kâfir ayrımı yapmaksızın herkesin imtihana tâbi olduğu, dünyada eşit olmaları gerektiğini düşündüklerinde hepsinin yeniden dirilişe inanmaya mecbur kalacağı,

d) Ahirette onlara vadedilen hayata dönmeye hazırlanmalarından dolayı bu dünyada iyi ve kötü durumlarla imtihan edildiklerine değinmektedir (Mâtürîdî, 2018e, s. 109, 110).

Bu görüşlerine paralel olarak O, “Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız.” (Secde, 32/21) âyetini tefsir ederken “azap” kavramına dikkat çeker.

Dünyada görecekları azap, inatları ve inkârcı halde iken işledikleri suçlar sebebiyle göreceklardır. O kimselere bu dünyada azap edilecektir ki, bu azap onlara âhiretteki azabı hatırlatsın. Böylelikle bu dünyada gördükleri azap (musibet) âhiretteki görecekları azabı gerektirecek kötü fiilleri yapmalarını engellesin. Yine Allah Teâlâ’nın bu dünyada verdiği nimetler her ne kadar geçici olsa da bu lezzetler, âhiretteki ebedi nimet ve lezzetleri onlara hatırlatmak için olduğunu söylemektedir. (Mâtürîdî, 2019i, s. 324).

Bu bağlamda İmam, “De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz rahmâna karşı sizi kim koruyabilir? Yine de onlar rablerini hatırlamaya yanaşmıyorlar.” (Enbiyâ, 21/42) âyetinin de musibetlerin hatırlatma, uyarı ve ikaz mahiyetinde olduğunu izah etmektedir (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 374). Bu hususta “De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin âkıbeti nice oldu bir bakın. Onların çoğu şirke sapmış kimselerdi.” (Rûm, 30/42) âyetini bu kapsamda ele alan Mâtürîdî, bu ifadenin “tefekür, derinlemesine inceleme ve düşünme emri” anlamına gelmesinin mümkün olduğunu belirtir. Bu konuda önceki ümmetlere ithafen şu öğütlerde bulunur: “Yeryüzünde tefekür edin ve düşünün; daha önce peygamberleri inkâr edenlerin kötü âkıbetini derinlemesine inceleyin. Bilesiniz ki yalanlamanız sebebiyle ötekilere inen azap (felâket) size de iner” (Mâtürîdî, 2019i, s. 238).

Diğer taraftan O, “Hiç olmazsa kendilerine tarafımızdan bir sıkıntı geldiğinde içten bir niyazda bulunsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.” (En’âm, 6/43) âyetini tev’il ederken belli bir zümre hakkında nazil olduğunu belirtir. Onların belâ ve musibetlere mâruz kaldıklarını yine de itaat etmediklerini ifade etmektedir. Söz konusu âyeti açıklarken o kavmin durumlarına değinerek; musibetlerin vuku bulduğu zaman yalvarıp yakarmalarının da mümkün olabileceğine, sonra bu zorluk ve darlıklardan kurtulduklarında eski hallerine döndüklerine dikkat çeker. Bu kapsamda O, zikrettiğimiz âyeti geçmiş ümmetlerle ilgili olabileceğini de belirterek iki farklı ihtimal üzere yorumlamaktadır: Birincisi; Allah’ın musibeti başlarına geldiğinde aynı tutumu sergileyerek düşüncelerinde inat ettikleri, ikincisi ise; başlarına ceza gelince yalvarıp yakardılar ama felâket başlarından gidince tekrar eski durumlarına ısrarcı olacaklardır. Bu yorumlarına irtibatlı olarak Mâtürîdî,

“Denizde bir tehlikeyle yüz yüze geldiğinizde Allah’tan başka bütün yardıma çağırıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!” (İsrâ, 17/67) ve “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar; fakat onları sağ salım karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar.” (Ankebût, 29/65)

âyetlerine de atıfta bulunarak belli bir toplumun bu husustaki durumlarına değinir (Mâtürîdî, 2018d, s. 78-80). Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, belli bir topluma veyahut ümmetlere felâketler isabet ettiğinde netice olarak onların, Allah’ı hatırlamadıkları, O’nun uyarı ve ikazlarını da görmezden geldiklerine birçok âyete işaret ederek belirtmeye çalışmıştır. Bir başka ifadeyle, Allah’ın, insanları türlü musibet ve felâkate uğratması uyarı mahiyetindedir.

#### 4.5.8. Şükür ve Nankörlük Edenlerin Ortaya Çıkması

Bu başlıkta değerlendirdiğimiz acı, elem ve musibetler sadece hayır, bolluk, zenginlik, rahatlık ve bunlar gibi güzel olarak nitelendirilen imtihanlarla ilişkilidir. Bu sıfatları içeren imtihanlar Allah’ın, insana lutfetmiş olduğu bütün nimetlere karşılık, hamd edenlerle, nankörlük edenleri birbirinden ayırmak içindir. İmam Mâtürîdî, “Hani Rabbiniz, eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir! diye bildirmişti.” (İbrâhîm, 14/7) âyetine dayanarak Allah’ın birliğine inanmayanları, O’na şirk koşanlara ve O’nun verdiği sayısız nimetlerin şükrünü O’ndan başkasına tevcih edenlere azabının şiddetli olacağını bildirmektedir (Mâtürîdî, 2019f, s. 492).

Bu hususta öncelikli olarak insanın fitratına değinen Mâtürîdî, “Kaybettiklerinize üzülmeysiniz ve O’nun size verdikleriyle şıarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenlen hiç kimseyi sevmez.” (Hadîd, 57/23) ilâhî beyanını “kulların kaybettiği nimetler ve mâruz kaldığı zorluk ve belâ için üzölmek, hayıflanmak, elde ettiği nimetler için de sevinmek ve mutlu olmak insanın tabiatında var olan doğal şeyler” olarak yorumlamaktadır. Buna bağılı olarak zikrettiğimiz âyetin farklı şekillerde yorumlandığına işaret eder. “O’nun size verdikleriyle şıarmayın” cümlesini çok fazla sevinip şıarmayın, bu sizi isyana ve düşmanlığa sevk eder. Kaybedilen nimetlere üzüölmek kederlenmeyin bunlarla kendinizi meşgul etmeyin. Zira kat kat fazlasını da kaybedebilirsiniz şeklinde bir takım uyarı ve nasihat mahiyetinde te’vil

etmektedir (Mâtürîdî, 2020k, s. 389). İmam Mâtürîdî'nin belirtmiş olduğu bu tavsiyeler neticesinde, kişinin başına gelen musibet ve nimetler de imtihanın gereği olarak şükür ve nankörlük edenlerin tespiti açısından gereklidir.

Bu bahiste Mâtürîdî,

“(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, ‘Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm’ diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabb’imin bir lutfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.” (Neml, 27/40)

âyet meâline işaret ederek, Süleyman (a.s)’ın mucizesine değinir. Hz. Süleyman (a.s)’ın örneğiğinde onun Allah’a olan şükrünü dile getirmektedir. Ve bu hadisede şunları kaydeder: “Süleyman’ın bu Rabb’imin bir lutfudur demesi onların müslüman olarak gelmeleri yahut Allah’ın kendisine vermiş olduğu nübüvvet ve ilim sebebiyle olabilir. Hz. Süleyman, bu Rabb’imin bir lutfudur derken onunla kendi emrine amade kılınan nimetleri de kastetmiş olabilir. Allah, kulunu şükür mü edecek, yoksa nankörlükle inkâr mı edecek diye imtihan eder. Allah bununla bilinsin istedi ki, şükür ile kulunu imtihan eder ve kendisine şükrünü yerine getirilmesini emreder. Ancak bu kendisi için değil, imtihan edilen ve kendisine şükretmesi emredilen kulun kendi menfaati içindir” (Mâtürîdî, 2018h, s. 449).

Mâtürîdî’nin eleştiri getirdiği diğer bir husus da; kâfirlerin muhtelif mezheplere mensup dört grup bazı kimselerin halleridir. Bu çerçevede O,

“İnsan, iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır. Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: ‘Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyametin kopacağını sanmıyorum ama dönüp Rabb’ime varacak olsam bile, O’nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.’ Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir ceza tattıracağız!” (Fussilet, 41/49, 50)

âyetleri bağlamında kâfirler güruhundan bu kimseleri şöyle tarif eder:

“Bazıları ümit ve bolluk haliyle huzur bulur, belâ ve sıkıntıya düştüğünde ise değişir, ümidini keser ve bunların durumlarına da yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmişti ve apaçık hüsrana işte budur.” (Hac, 22/11)

âyetine isnad ederek açıklık getirmeye çalışır.

Bazıları da sıkıntı ve felâket geldiği zaman Allah’a iltica ve rücû eder. Ama bu hal gidip, nimete kavuştuklarında yüz çevirirler. İmam Mâtürîdî, bu grup için de yukarıda zikrettiğimiz üzere “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yazarlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar.” (Ankebût, 29/65) ilâhî beyan ile örnek sunmaktadır. Kâfirlerden başka bir zümre de; her iki halde de Allah’tan yüz çevirirler. O’na dönmeyi ve itaati terk ederler. Ne bolluk ve rahatlıklarında ne de belâ ve zorluk dönemlerinde Allah’a sığınıp yönelirler. İmam Mâtürîdî, bu kimselerin durumları hakkında da “Hiç olmazsa kendilerine tarafımızdan bir sıkıntı geldiğinde içten bir niyazda bulunsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.” (En’âm, 6/43) âyetine isnad ederek yanıt vermektedir. Son olarak dördüncü gruba da temas ederek; onlar, güzelliğin ve hayrın kendilerinden kaynaklandığını düşünür. Lakin başlarına bir kötülük ve felâket geldiğinde onu peygamberlerin uğursuzluğuna bağlar. Bu gruptaki gurûha karşı da;

“Onlara bir iyilik gelince, bu bizim derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.” (A’râf, 7/131)

âyetine dayanarak onların bu tavırlarını sergilemeye çalışmaktadır (Mâtürîdî, 2018j,s. 162, 163). Bu kapsamda O, “İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, ‘Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim’ der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez.” (Zümer, 39/49) âyetine işaret ederek belâ ve zorluk geldiğinde Allah’a sığınmak ve O’na gönülden bir samimiyetle dua edip, belâ kaldırıldıktan sonra yine önceki hallerine dönmenin kâfirlerin âdeti olduğunu yinelemektedir (Mâtürîdî, 2019ı, s. 373).

O, yukarıda zikrettiğimiz Fussilet sûresindeki âyetleri tefsir ederken kâfirlerin tavır ve durumlarının akabinde müslümanların hallerini nakleder. Müminler, her hal ve durumda refah, rahatlık halinde de musibet ve belâ halinde de tevhide bağlıdırlar. Allah’a tâzimle yönelmeye devam ederler. Müslümanların konumları hakkında ise,

“Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır” (Hûd, 11/10, 11)

âyetlerini emsal göstermektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 163). Görüldüğü üzere O, ilişkili muhtelif âyetlere temas ederek, bu mevzuya dair görüşlerini farklı âyetlerle destekleyerek temellendirmeye çalışmıştır.

Öte taraftan Dırâr mescidini inşa etmeleri ile ilgili olarak münafıklar hakkında nâzil olan “Öyleyse nasıl olur da önceden yapıp ettikleri yüzünden başlarına bir felâket gelince hemen, biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik diye yemin ederek sana gelirler!” (Nisâ, 4/62) âyeti kapsamında münafıklara isabet eden felâket ve musibet hakkında indirildiği ihtimali dahilinde değerlendiren Mâtürîdî, “bu tür kimselerin ganîmet vb. menfaatler umdukları yerlere yöneldiklerini, eğer müminlerin sıkıntıya ve yenilgiye maruz kaldıklarını görürlerse, onlarla beraber olduklarını, şayet kâfirlerin sıkıntı ve yenilgi ile karşılaştıklarında onlara uyum gösterdiklerini belirtmektedir” (Mâtürîdî, 2017c, s. 268, 269).

Netice olarak O, “Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir.” (Hûd, 11/9) meâlindeki ilâhî beyanı bu çerçevede değerlendirerek “insan” perspektifinde ele almaktadır. “İnsanlar nimetlere sahip olduklarında bu nimetleri kendilerine vereni düşünmüyor, sadece ellerindeki malı ve nimeti düşünüyor. Bundan dolayı verilen nimetlerin, onlardan alınması kendilerini nankörlüğe, sevince ve övünmeye sevk etti. Fakat o nimetlere bakarak onları lutfedeni düşünselerdi; bu malların ellerinden gitmesi durumunda ümitsizliğe kapılmaz, nimete kavuşmaları halinde de sevince ve nankörlüğe düşmezlerdi. Aksine niyet ellerinden gidince sabreder ve nimete sahip olduklarında da onları veren Allah’a şükrederlerdi” (Mâtürîdî, 2019f, s. 153).

Kur’an-ı Kerîm, şükrün insanın kendine ait olup fayda sağlayacağına, nankörlüğün ise Allah’a zarar vermeyeceğini bildirir. Nitekim “Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.” (Lokman, 31/12) beyanı buna işaret etmektedir. Allah (c.c), “Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!” diye bildirmişti.” (İbrâhîm, 14/7) diyerek verilen nimet ve rızıklara karşılık nankörlük etmenin insanı, şiddetli azaba sürükleyeceğini bildirmektedir.

Buraya kadar, İmam Mâtürîdî’ye göre musibetlerin sebeplerini tespit etmeye çalıştık. Bu meyanda, onun fikirlerini esas alıp musibetlerin nedenlerini tahlil etmeye gayret ettik. Şimdi ele alacağımız bölümde ise, belâ ve felâketlerin sebepleri ile ilişkili olarak çalışmamızın genel çerçevesini çizmeye çalışacağız.

## 4.6. İmam Mâtürîdî'ye Göre Musibetler Karşısında İnsanın Konumu

### 4.6.1. İmtihana Tâbi Olma

Akıl ve irade nimeti ile donatılan insan, başıboş bırakılmayarak belli bir amaca yönelik yaşaması için çeşitli vesilelerle imtihan edilmek için yaratılmıştır (Mâtürîdî, 2018d, s. 396). Akıl sahibi her kişi için, fayda ve zarar verme niteliği taşıması bakımından imtihan ve azap lüzumludur. Aynı zamanda bu ifade akli melekeye sahip bütün yaratılmışların, imtihan/denenme amacıyla yaratıldığına delâlettir (Mâtürîdî, 2018d, s. 397).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Allah'ın, kulunu imtihana tâbi tutmasının amaçlarını şöyle zikreder;

- a) Bir şeyi emretme veya sakındırma.
- b) İlâhî ilmi doğrultusunda yazdığı şeyin ileride gerçekleşmesi.
- c) İmtihan olma sorumluluğun insanların fitratında olması (Mâtürîdî, 2019a, 256; 2019i, s. 218).

Farklılık ancak çeşitli sıkıntılarla ve farklı haller ile imtihan etmekle ortaya çıkar. İşte o zaman iman eden inkâr edenden, hak yolda olan bâtıl yolda olandan, muvafık olan muhalif olandan, tasdik eden bocalayandan, kesin inanan şüphe edenden ayırt edilebilir (Mâtürîdî, 2018j, s. 417). “Kişinin imanında doğruluğu, başına gelen sıkıntılarla ortaya çıkar. Bolluk ve refah ise onun tabiatına ve nefsinin arzularına uygun olandır. Dolayısıyla tabiatına uyan durumlarla onun imanda doğruluğu ortaya çıkmaz. Bilakis insanın tabiatına aykırı olan ve tahammülü ona ağır gelen olgularla doğruluğu ortaya çıkar. Sınama da, içinde sıkıntının ve musibetin bir imtihan olduğunu gösterir” (Mâtürîdî, 2019i, s. 112).

Allah, “insanları kendi zatına dönük bir zararı giderme veyahut bir menfaati celbetme gibi bir ihtiyaçtan değil, aksine bir zararı giderme veya menfaati celbetme gibi kendilerine yönelik bir ihtiyaçtan dolayı” imtihan etmektedir (Mâtürîdî, 2019i, s. 115). Nitekim Allah Teâlâ'nın, insanları çeşitli yollarla deneme ve sınaması bir menfaat veya hayır elde etmek yahut bir zararı, belâyı def etmek değildir (Mâtürîdî, 2018j, s. 229). Zira Allah, semâvâtı ve arzı bunların arasında mevcut olan bütün

şeyleri her an sınanan insan için yaratmıştır. Yarattığı bu şeyler kendi zâtı için değil, ancak sınanan varlıkların istifâdesine sunmak içindir (Hicr, 15/85).

Allah, ilk insandan bu yana beşeriyeti çeşitli sebep ve zorluklarla, bolluk ve refahlıkla imtihana tâbi tutmaktadır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bu konuya ilişkin görüşlerini öncelikle “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.” (A’râf, 7/19) meâlindeki âyet çerçevesinde Hz. Âdem ve Hz. Havva örneğinde yorumlamaktadır. O, Allah’ın kullarına ilk imtihanı ancak nimetleri ve lutufları ile sonra yaptıkları kötülöklere karşı da ceza ve adalet ile olacağını belirtir. Zira Mâtürîdî, bu bağlamda Hz. Âdem’i (a.s) önce katından lutuf ve nimet vermek, melekleri kendisine secde ettirmek, onu cennete yerleştirmek ve nimetlerini bol bol ihsan etmek suretiyle sırandıklarını belirtip, sonra da yasaklanmış olduğu ağaca yaklaşması ve ondan alması sonucu işlemiş olduğu günah yüzünden zorlukla ve çeşitli sıkıntılarla imtihan edildiklerine dikkat çekmektedir (Mâtürîdî, 2019d, s. 332). Diğer yandan İmam Mâtürîdî, Eyyûb peygamberin başına gelen zorluk ve sıkıntıların kendisinin işlediği bir kusurdan kaynaklanmadığını (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 409) hastalıkla, malla, mülkle, bedenindeki yaraları (Cevdet Paşa, 1972a, s. 27) Allah’ın imtihan maksadıyla verdiği bir sıkıntı olduğunu ve O’nun dilediği kişiyi, dilediği belâ ve musibetlerle imtihan edebileceğine değinmektedir (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 409). Aynı şekilde doğal âfetler gibi ibtilâlar, meydana geliş itibarıyla fert ve toplumların sorumluluk alanında değildir. Fakat kulun musibet ve felâketlere karşı takınacağı tavırlar imtihanın gereğidir (Genç, 2019, s. 66).

İbn Hazm’a göre, dünyadaki imtihan ya bedene ârız olan hastalıklar, ya malla ilgili, ya nefislerde var olan sıkıntı, korku, aile ve sevdiklerine yönelik üzüntü ve mutsuzluğa düşme ya da dini bakımdandır. Ona göre bu grüplamanın haricinde başka imtihan şekli yoktur (İbn Hazm, 2017b, s. 694).

Allah’ın ölümü ve hayatı yaratmasının da bir imtihan sebebi olduğuna dikkat çeken İmam, “Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur.” (Mülk, 67/2) âyetinde zikredilen mânaları tefsir ederken “sınama/deneme” mefhumuna temas eder. O, söz konusu âyet çerçevesinde “ölümü ve hayatı yarattı” ibaresindeki “ölümü korkutucu, hayatı da arzu edilen bir olgu” olarak tarif edilebileceğini aktararak, ölüm ve hayata dair şu kıyaslamayı yapar: “Ölüm, hiç kimsenin kaçıp kurtulamayacağı bir âkıbetir. Yaratılan hiçbir canlının ondan

kurtulması mümkün değildir. Hayat ise, canlılara en sevimli gelen şeylerden biri ise de; insanın ne talebiyle ne de göstereceği çaba ve gayretiyle artmasının sağlanması mümkündür” (Mâtürîdî, 2020l, s. 288).

Öte taraftan O, “Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık.” (İnsân, 76/2) şeklindeki ilâhî beyanı tefsir ederken insanın yaratılış aşamalarına değinir. Ona göre imtihanın mânası “gizli olan şeyleri açığa çıkarmak, istemek demektir. Bu meselede Mâtürîdî, genel olarak imtihanı iki başlıkta ele alır.” Birincisi; Allah’ın kulunu imtihan ederek yaptığı ve yapmadıklarıyla ilgili gizli olan şeylerin karşısına çıkması ile ikincisi ise imtihan herkesin bilmediği halleri ortaya çıkarmak için yapıldığına göre bu, emir ve yasaklama ile olur. Netice itibariyle Allah’ın kullarına dönük emir ve yasaklamasına imtihan denilmesi gerçek anlamda kullanılmayıp, emri ve yasaklaması mânasında zikredildiğini belirtmektedir (Mâtürîdî, 2019m, s. 326). İmam Mâtürîdî’nin eleştiri getirdiği diğer bir husus da; deneme ve sınavın sadece günahkârlara veya fâsıklara yönelik olmadığıdır. “Bütün musibet çeşitlerinde olduğu gibi, hayır ve şer ehli her ne kadar bazıları için ceza olsa da ceza değil, imtihanda aynı konumdadır” görüşünü benimser (Mâtürîdî, 2018e, s. 125). Diğer taraftan İmam, “Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.” (A’râf, 7/168) meâlindeki âyet-i kerîme çerçevesinde müminlerin ve kâfirlerin durumlarına atıfta bulunarak bu husustaki fikrini temellendirmeye çalışır. “Belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik” ifadesinin çeşitli yorumlara açık olduğunu belirterek dört farklı şekilde anlaşılabileceğini ifade eder. Birincisi; Onları nimetlerle bolluk ve bereketle imtihan ettik ki Allah’ın lutfunu ve ihsanını bilsinler ve O’na şükretmeye ve hamdetmeye dönsünler. Kendileri hakkında belâlar, musibetler ve darlıkla imtihan ettik ki, Allah’ın gücünü ve hâkimiyetini anlasınlar ve O’na şükür, yakarış, korku, dua ve tövbe ile iltica etsinler. İkincisi; Başkalarının onlara kendilerinden daha malik olduğu zihinlerine iyice yerleşsin ve Allah’ın emir ve hükümlerine tam bir teslimiyetle dönsünler. Üçüncü yorum; Onlardan mümin olanları da kâfir olanları da sınava tâbi tuttuk, ta ki onlar dünyada eşit olmaları gerektiğini düşündüklerinde, hepsi yeniden dirilmeye inanmaya mecbur kalır. Zira onların dünyadan ayrılmaları birbirine eşittir. Dördüncüsü ise; Allah Teâlâ, dünya nimetlerini yaratmıştır ki, ahirette vadedilen lezzetle dolu hayatı bilsinler; zorlukta da durum böyledir (Mâtürîdî, 2018e, s. 110). Mâtürîdî, Cenâb-ı Allah’ın bir kısmını (kâfirler) bollukla,

bir kısmını da darlıkla imtihan ettiğini ve bunu onlara vadedilen sevap ve cezayı hatırlatmak için veya hayır ve iyilik yapanlara (inananlar) vadedilen sevaba teşvik etmek, kötülük yapanlara vadedilen cezadan sakındırmak için yaptığını yukarıda zikrettiğimiz âyete dayanarak sergilemeye çalışır.

Mâtürîdî, Te'vîlât'ında mümin, münafık ve kâfirlerin özelliklerini;

“Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân işte budur.” (Hac, 22/11)

âyeti kapsamında yorumlamaktadır. Âyeti âyetle tefsir etme metodunu sıklıkla kullanan İmam, buna benzer yaklaşımı “Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah’tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!” (İsrâ, 17/67) meâlindeki âyet-i kerîmeyi tefsir ederken de sergilemektedir. Nitekim O, bu âyetle irtibatlı olarak kâfirlerden bazı kimselerin Allah’a sıkıntı ve darlıkta kulluk edip, genişlik ve bollukta âsi olduklarını, kâfirlerden bolluk ve refahlıkta kulluk edenlerin münafıklar olduğunu, inananların ise, her iki durumda da O’nu gerçek ilâh olarak gördüğü için her hal ve durumda Allah’a kulluk ettiklerini ve itaatkâr olduklarını belirtir (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 457). Allah’ın, “insanları imtihan etmek ve kullukta bulunmalarını emrettiği için” yaratıldıklarına dikkat çeken Mâtürîdî, bu görüşünü “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât, 51/56) âyetine isnad ederek açıklamaya çalışır (Mâtürîdî, 2019n, s. 228).

Cenâb-ı Hak, yeryüzündeki rızıkları, bitkileri vs. kullarına boşu boşuna vermemiştir. Ancak, çeşitli hallerle imtihan etmek ve denemek için bahşettiğini hatırlatan İmam, “Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık.” (Kehf, 18/7) şeklindeki âyete dayanarak kulun sınamaya tâbi olduğunun gerçekliğine vurgu yapmaktadır (Mâtürîdî, 2019ğ, s. 24, 25).

İyi ve kötü durumlarla imtihan edilme (Enbiyâ, 21/35) başta olmak üzere, Allah, (c.c) kulunu farklı nimet ve rızıklarla, belâ ve darlıkla sınamaya tâbi tutmaktadır. Bu kapsamda Mâtürîdî, “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlılardan ve ürünlerden eksiltmekle sinayacağız. Sabredenleri müjdele!” (Bakara, 2/155) meâlindeki ilâhî beyana işaret ederek tâbi olunacak imtihan ve sınamanın mâhiyetinden bahseder. Öncelikle O, Allah’ın başlarına gelebileceği belirtilen

musibetler karşısında şikâyet etmemeleri için yaratıklarına uyarı yaptığını ifade eder. Bu musibetlerin her birinde “az bir şey, biraz” anlamında “بَشْيٍ” kelimesinin kullanıldığını vurgular. Âyette yer alan korkunun da iki şekilde olabileceği ihtimalinde durur: “Kulluğun yerine getirilmesi açısından korku düşmanla cihad ve savaşma emri, kullukla ilgisi bulunmayan korkunun açlığın ibadet niteliğinde (oruç) olmasını mümkün görmekle beraber kıtlık zamanı çekilen açlık gibi bir musibet (Mekke’lilerin senelerce çektikleri kıtlık)” olarak te’vil eder (Mâtürîdî, 2019, s. 307-310). Bir zâtın “bizim saadet sermayemiz açlıktır.” şeklindeki ifadelerine karşılık İbrâhim Hakkı, tevekkül, muhabbet, sabır, selâmet, rızâ gibi hüsn olan niteliklerin açlık sayesinde kazanılabileceğini ifade eder (Erzurûmî, tarihsiz, s. 561).

İmam Mâtürîdî, “mallardan zayıat verdirme” meâlindeki ifadenin aynı şekilde insanların mallarının telef olması, ticaret hayatının sona ermesi, geçimini sağlamakta zorluklar yaşaması, çeşitli hastalıklar, iş becerilerinin yetersizliği ya da cihad ve hac gibi nedenlerden dolayı memleketinden uzak şekilde değişik te’villerde bulunur (Mâtürîdî, 2019a, s. 307-310). Bu açıklamalar ışığında, çağımızda tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgın hastalığını da “canlarla zayıat” başlığı altında, Allah’ın tüm insanlığı imtihana tâbi tuttuğunu söylemek mümkündür.

Allah, dünyada bizim için yarattığı her şeyi bir imtihan vesilesi olarak yaratmıştır. Yaşadığımız bu fani âlemde mal ve evlatlar da bir imtihan aracı olarak verilmiştir (Mâtürîdî, 2018e, s. 220). Bu görüşlerine paralel olarak Te’vîlât’ın muhtelif yerlerinde çeşitli âyetlere temas eden Mâtürîdî, imtihanın mahiyeti hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir (Mâtürîdî, 2018e, s. 515; 2019b, s. 559; 2020l, s. 209).

Allah, insanı zenginlik ve yoksulluk, çocukluk ve yaşlılık, sağlık ve hastalık vb. hallerle sınamaktadır. İmtihanın her iki açıdan da Allah’tan geldiğini vurgulayan Mâtürîdî, verilen rızıklara karşı şükredilmesi veya başa gelen sıkıntı ve felâketlere karşı da sabretmek gerektiğini hatırlatır. Bu çerçevede O, hak ve bâtlı yol ayrımının izahını yaparak Allah (c.c) tarafından sınanmanın hakikatine dikkat çeker. Eğer insan hak yola girerse ebedî mutluluğa erişeceğini, şayet bâtlı yola girerse bu yol da onu ağır azaba ve hüsrana götürecektir. Nitekim İmam Mâtürîdî, bu görüşlerine dayanarak insanın bu iki yoldan dilediğini seçmede özgür olduğunu ve bunun da imtihanın özünü teşkil ettiğini beyan eder (Mâtürîdî, 2018d, s. 306). İnananların başına gelen musibet ve felâketler, mümin olarak kaldığı sürece onun üstünlüğünden ve şerefinden bir şeyi noksan kılmaz. Aynı zamanda sıkıntı ve belâlar ile sınanmaları

kulun sahip olduğu imanın miktarını ortaya koyar. Bir başka ifade ile imtihan, müslümanın azminin artması ve imanının kuvvetlenmesi için zaruridir (Seyyid Kutub, 1991, s. 9).

Neticede Allah, insanlara ancak kendi menfaatleri, felâha ermeleri ve felâketlerden kurtulmaları için emirler verip yasak koyarak kullarını imtihan etmektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 229). Kuşkusuz, bu imtihanda en hayırlılar sınıfında olan zümre, dünyadaki belâ ve sıkıntılara katlanarak, âhiretteki nimet ve ikramlara kavuşunca unutacak olanlardır (Mâtürîdî, 2019n, s. 314). Öte taraftan ona göre imtihanların en zoru, tâbi olunan ve kendisine boyun eğilmesi gerektiği düşüncesiyle kendinde üstünlük gören birine; halkına ve kendisinden düşük olan birine tâbi olmakla emredilmesidir. Bu beyanına örnek olarak da olarak İblisin kendisini Âdem'den daha üstün gördüğünü için Âdem'e secde etmekle imtihan edilmesini ifade etmektedir (Mâtürîdî, 2018d, s. 91). Denenme/sınanma mümin olan için kesinlikle kötü bir şey değildir. Belâ ve sıkıntılara mâruz kalmayı, Allah'ın, kullarını kendine döndürmek için yürürlüğe koyduğu bir hayır olarak yorumlayan Seyyid Kutub, İslâm tarihi boyunca en şiddetli imtihanın "İfk olayı" olduğunu söyler. Zira O, bu hususta "Bunun sizin için kötü olduğunu sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır." (Nûr, 24/11) âyetine dayanarak ifk hâdisesinde hayrın varlığından, Allah'ın planlarında ebedî olarak şer bulunmadığından bahsederek (Seyyid Kutub, 1991, s. 11) mezkûr olayın detaylarını anlatır (Seyyid Kutub, 1991, s. 53-83).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî bu hususta son olarak şunları kaydeder: Allah Teâlâ, dostları için düşmandan intikam alsa; imtihansız ve külfetsiz olarak onları düşmanlarına galip getirecek olsa; Allah'ın birliğine iman ve peygamberlerini tasdik inancı, ihtiyarî değil zorunlu olarak gerçekleşmiş olurdu. Çünkü peygamberlere muhalefet edenlerin helâk edildiklerini gördükleri zaman onlara muhalefet etmezler, helâk olmaktan korkarak o peygamberlere muvâfakât ederlerdi. İmam Mâtürîdî, bunun neticesinde imtihan olgusunun kalkıp, kendi irade ve tercihi ile inananların anlaşılamayacağı fikrini benimsemektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 417, 418). Allah, insanları akılları sayesinde güzel ve iyi görülen nesneleri seçip yetkin anlayışlarıyla fitratlarındaki kötü ve zararlı şeyleri terk etmekle denemeye tâbi tutmuştur (Mâtürîdî, 2019b, s. 288). Dolayısıyla Allah, kullarını imtihana tâbi tuttuğu için dilerse belâ ve felâketlere mâruz bırakabilir. Kul da bu durumda gerektirdiği şekilde sabır ve şükürle

musibeti veren Allah’a yönelmelidir. Özetle, yaşadığımız bu dünya hayatında insan, fani âlemden bâkî âleme irtihal edinceye kadar imtihana tâbi olan ve çeşitli vesilelerle sınanan bir mahlûktur. O, bu denemede bazen başarılı, bazen de başarısız olur.

#### 4.6.2. İlâhi Kurallara Uymama

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bu konuya ilişkin görüşlerini aktarırken öncelikle azap kavramı üzerinde durur. İmam’a göre Allah’ın azabı üç şekildedir: İlk olarak dünyada insanların suçu olan olmayan ayırt etmeksizin denemek maksadıyla azap etmesidir.

“Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.” (A’râf, 7/168) ve “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz.” (Enbiyâ, 21/35)

meâlindeki âyetlere de temas ederek belki onlara karşı bir uyarı ve hatırlatma olduğunu söyler. O’na göre ikinci olarak; inat ve kibirlenmelerinden dolayı azap edilir. Yani ilâhî kurallara uymama neticesinde onlara bir ceza, takva sahiplerine de öğüt niteliğinde olabileceğini belirtir. Üçüncü olarak da; Ahirette vadedilen azap olduğunu naklederek bu görüşünü;

“Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.” (İsrâ, 17/15)

âyetine değinerek açıklamaya çalışır (Mâtürîdî, 2019g. 270, 271).

Geçmiş ümmetlerin âkıbetine de atıfta bulunan İmam, peygamberlerine isyan edip onların çağrısını reddedip inat ve kibirlerinden dolayı azaba mâruz kalarak helâk edildiklerini belirtir. Zira Allah’ın mucizeleri hakkında inatları ve büyüklenmeleri sebebiyle Allah, geçmiş ümmetleri azaba mâruz bırakmıştır. Aksine ilk anda sadece resûlleri yalanlamaları ve onlara muhalefet etmeleri nedeniyle helâk edilmediklerine temas eder (Mâtürîdî, 2019g, s. 272). Mâtürîdî,

“Nûh’tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede rabbin yeterlidir.” (İsrâ, 17/17) “Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutup her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden

şımarıdıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birden bire bütün ümitlerini yitirdiler. Sonunda zulmeden kavmin kökü kesildi.” (En’âm, 6/44- 45)

âyetlerinden hareketle geçmiş kavimlerin maslahat ve yaşantılarından dolayı cezaya duçar olarak helâk edildiklerini söyler (Mâtürîdî, 2018d, s. 81; 2019f, s. 273). Bu çerçevedeki görüşleri ile irtibatlı olarak İmam Mâtürîdî, Âd, Semûd, Medyen halkı, Karûn, Hâmân, Firavun, Lût vd. kibirli kişi ve kavimlerin de böylelikle helâk edildiklerine dikkat çeker (Mâtürîdî, 2019i, s. 144-148). Yine O, münafıkların özelliklerini ayrıntılı bir şekilde yorumladıktan sonra “Bu, Allah’ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah’ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksınız.” (Ahzâb, 33/62) meâlindeki âyette zikredilen “Allah’ın kanunu” sözünden kastın Allah’ın geçmiş ümmetlerde münafıklar hakkındaki kanunu olduğu ve münafıkların helâkı olarak değerlendirmektedir (Mâtürîdî, 2019i, s. 433).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, ansızın helâk edilmenin nasıl olduğuna dair görüşlerini de “Yoksa o ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?” (A’râf, 7/97) âyeti bağlamında yorumlamaktadır. Sıkıntı ve belâ halinde helâk etmenin ansızın yakalamak anlamına gelmediğini vurgulayarak herhangi bir hastalık sebebiyle veya insanın hasta iken ölmesi ile ilişkilendirir. Hasta veya hasta değil iken insan ölümün geleceğini bilmez. Hasta olmayınca öleceğinden korkmaz. Hasta olduğunda ise öleceğinden korkar ve o ölüm ansızın ölüm değildir. Buna göre insanlar zorluk halinde yakalandıklarında helâk olmaktan korktukları için ansızın yakalanmış olmazlar. Bolluk ve rahatlık halinde insanlar hiç korku duymazlar. O halde yakalanmaları ansızın helâk olmaları demektir. Buna ilaveten tefsirinde, geçmiş kavimlerin atalarının beyanlarını irdeleyen Mâtürîdî, onların görüşlerini şöyle nakleder: “Onlar demişlerdi ki: Babalarımıza da böyle sıkıntılar gelmiş, bazen zorluğa maruz kalmış, bazen de nimetlere erişmişlerdi. Bu onlar için bir ceza değildir. Ancak dünya hayatının seyri bazen zorluk ve belâ bazen de bolluk ve bereket getirir. Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı.” Onların bu sözlerini aktardıktan sonra, Cenâb-ı Hak onları ansızın yakaladığı hakikatini;

“Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve ‘Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı’ dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık.” (A’râf, 7/95)

âyetine dayanarak temellendirmeye çalışmaktadır (Mâtürîdî, 2018d, s. 462).

Bununla birlikte Mâtürîdî'ye göre, Allah Teâlâ insanları önce sıkıntı ve belâ ile imtihan eder. Eğer yaptıklarından döner ve Allah (c.c.)'ın nimetlerini bilirlerse imtihanı kazanırlar. Aksi halde Cenâb-ı Hak, onları çeşitli felâket ve musibetlerle helâk eder. “Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık.” (En’âm, 6/42) meâlindeki âyetin bu hususa dayandığını “O ülkelerin halkı inansalar ve gûnahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.” (A’râf, 7/96) âyetinde ise eğer onlar iman etseler ve günahlarından sakınsalardı onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapılarının açılabileceğini belirtmektedir (Mâtürîdî, 2018d, s. 461, 462). “Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!” (Nûr, 24/63) şeklindeki âyet beyanı da bu boyutta değerlendirmektedir (Mâtürîdî, 2018h, s. 242).

“Allah, inkârcıları âhirette karşılaşacakları çeşitli azaplarla ikaz etmiş, fakat onlar öldükten sonra dirilmeye iman etmedikleri için ilâhî öğütleri dinlememiştir. Bu öğütler onlara fayda vermeyince yaşadıkları bu isyan hallerinden vazgeçemedikleri takdirde, başlarına gelecek olan cezalarla onları tehdit etmiştir” (Mâtürîdî, 2018d, s. 24; 2020l, s. 44). Bununla birlikte İmam Mâtürîdî, “Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi size ulaşmadı mı? Onlar için elem verici bir azap daha vardır.” (Tegâbün, 64/5) âyetini referans alarak kâfirlerin dünyada mâruz kaldığı belâ ve felâketlerin imansızlıklarından ötürü olmadığı yorumunda bulunur (Mâtürîdî, 2020l, s. 196).

#### 4.6.3. İnsanın Hatalı Fiilleri

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, belâ ve musibetlerde insanın hatalı davranışlarının büyük rolü olduğunu vurgulamaktadır. Konuya ilişkin Mâtürîdî, öncelikli olarak fikirlerini “Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.” (Nisâ, 4/79) âyeti bağlamında açıklamaktadır. Söz konusu âyeti yorumlarken belâ ve felâketlerin, kulun nefsinin suçlarından kaynaklanıp ceza olarak verildiği kanaatindedir. Bu bağlamda O, mezkûr ayette (Nisâ, 4/79) yer alan **فَمِنْ اللَّهِ** ibaresinin mükâfat konumunda, **فَمِنْ نَفْسِكَ** ibaresini ise suç konumunda olduğunu nakleder (Mâtürîdî, 2017c, s. 298). Bu tavırlarını “Başımıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.” (Şûrâ, 42/30) âyetine dayanarak sergilemeye çalışır. Nitekim Mâtürîdî'ye göre belâ, kişinin

kendi yaptıkları bir şey yüzünden başlarına gelir. Sebebi de Allah'ın onlara verdiği sağlığın, güzellik ve hayırların tamamen Cenâb-ı Allah'ın lutfu ve ikramı olduğunun bilinmesi içindir. Yine bu çerçevede Mâtürîdî, kulun yaptığı herhangi bir kötülük ve günah olmasa da Allah musibeti verebilir görüşünü aktarır (Mâtürîdî, 2017c, s. 211, 212). Zira biz bu meseleyi, ilâhî hikmet dâhilinde değerlendirdiğimiz bahiste ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmıştık.

İmam Mâtürîdî,

“Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır.” (Mâide, 5/49)

meâlindeki ilâhî beyana dair bazı âlimlerin görüşlerini aktarır. Bu kapsamda Cenâb-ı Hak, onlara bütün günahları yüzünden değil, bazı günahları sebebiyle azap edecektir. Dolayısıyla dünyadaki azap (belâ), bütün günahların değil bazı günahların azabıdır. Çünkü sürekli değildir. Âhiretteki azap ise onların bütün günahları yüzünden uğrayacakları azaptır. Zira Mâtürîdî'ye göre âhiret azabı daimi olup, bütün günahların azabıdır. Dünya azabı ise geçici olup, ancak bir kısım günahların azabıdır (Mâtürîdî, 2018ç, s. 254; 2018i, 323, 324). İmam Mâtürîdî'nin aktarmış olduğu bu bilgilerden, insanın dünyada işlediği bazı kötülüklere karşılık felâket ve musibetlere mâruz kalacağı, kulların işledikleri bütün günahları yüzünden ise ahiretteki ebedî azaba duçar olacakları anlaşılmaktadır.

Nûh kaviminin boğularak, Hûd kavminin sert fırtına ile, Sâlih kavminin müthiş şiddetli gürültü ile yok edildiklerini hatırlatan İmam, Hz. Şuayb (a.s)'ın kavmini diğer ümmetlerin azabı ile korkutmasının sebeplerine değinir ve öncelikli olarak kavmin inançlarından bahseder: “Şuayb kavmi haşr ve kıyamete inanmıyordu. Bundan dolayı geçmiş ümmetlerin helâkı ile korkuttu. Eğer ölümden sonra dirilme ile korkutsaydı, bu onlarda hiçbir korku duygusu vermezdi, çünkü tekrar dirilmeye inanmıyorlardı.” Buna ilaveten Şuayb kavminin atalarının da putlara tapmaları ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle helâk edildiklerine değinen Mâtürîdî, Şuayb (a.s)'ın şu sorusunu zikretmektedir: “Onları (atalarınızı) taklit etmeniz ve onlara tâbi olmanız yüzünden o insanların başlarına gelen musibetler sizin de başınıza gelmez mi? Üstelik onlardan helâk olanların neden helâk edildiğini, kurtulanların da niçin

kurtulduklarını biliyorsunuz?” (Mâtürîdî, 2019f, s. 248, 249). Buradan hareketle O, önceki kavim ve ümmetlerin âkîbetlerine temas eder. Allah’a ve peygamberlerine itaatsizlik eden Şuayb’ın (a.s) kavmi örnekliğinde sunarak, isyan ve bâtil inançları yüzünden musibete mâruz kaldıklarını detaylı olarak açıklamaya çalışmaktadır.

Yine bu kapsamda İmam Mâtürîdî, “O ülkelerin halkı inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.” (A’râf, 7/96) âyetine dayanarak şiddet ve belâya uğradıktan sonra iman etseler ve günahlarını terk etselerdi gökten ve yerden hiçbir ceza ve zarar gelmeyeceği görüşündedir (Mâtürîdî, 2019d, s. 463). Diğer taraftan Mâtürîdî, bu mesele ile alakalı olarak “Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince ‘Bu nereden başımıza geldi?’ mi diyorsunuz? De ki: ‘O, kendinizdendir.’ Doğrusu Allah her şeye kadirdir.” (Âl-i İmrân, 3/165) âyetini misal göstermektedir. Öncelikli olarak O, söz konusu âyetin Uhud savaşında müminlerden yetmiş kişinin şehit edilmesi üzerine nâzil olduğunu aktarır. Bedir savaşında da müslümanlar yetmiş kadar kişiyi öldürmüş ve bu sayıya yakın esir almıştı. Sonuçta müslümanların başına gelen musibetin iki mislini başlangıçta müşrikler görmüşlerdi. Bu açıklamalar üzerine Mâtürîdî, Allah’ın bunu kendilerine teselli kaynağı olarak veya başlarına gelen belâya karşı onların başlarına gelenle teselli bulmaları için söylendiğini zikreder (Mâtürîdî, 2019b, s. 517). Öte yandan bu âyetle irtibatlı olarak müslümanların başına gelen musibetin Rabb’lerine karşı âsi olmaları ve Uhud’ta Peygamber’in emrine aykırı davranışları yüzünden yahut da Allah’tan bir imtihan vesilesi olarak geldiğini muhtemel görür (Mâtürîdî, 2019b, s. 519). O, bu hususta özetle “Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar.” (Yûnus, 10/44) meâlindeki âyete dayanarak helâk olmaları, belânın ve mâruz kaldıkları azabın Allah’ın kötülük etmesi değil, onların kendilerinin işledikleri zulüm sebebiyle geldiğini söylemektedir (Mâtürîdî, 2019f, s. 74).

Kulun, bu âlemde mâruz kaldığı her musibet işlediği günah sebebiyle gelmiş olma ihtimaline değinen Gazzâlî’ye göre bir insan felâket ve eziyete mâruz kalmış ise bu durum ona verilmiş bir ceza olabilir. Aynı zamanda kul, nimete erdiğinde bu da onun için bir imtihandır (Gazzâlî, 2020d, s. 75, 76). Netice itibarıyla, kişinin canına zarar veren veya vermeye her türlü musibet ancak kendilerinin yapıp ettikleri günahlar yüzündendir (Mâtürîdî, 2018j, s. 216). Bunun yanında Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, hataları yüzünden Allah’ın kuluna istediği belâdan ve yapmak istediği

diğer sıkıntılardan kaçmanın asla mümkün olmadığını bildirmektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 213). Öte yandan Allah, (c.c) kendi elleriyle yapıp ettikleri günahlar yüzünden helâk edilmeyi hak eden pek çok kişiyi bağışlayacağını ve kusurlarını görmezden geleceğini haber vermektedir (Mâtürîdî, 2018j, s. 216).

Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerîm'de felâketler, işlenen hata ve suçlardan kaynaklı olarak kulların günahlarıyla ilişkilendirilmiştir (Özarslan, 2012, s. 11; Genç, 2019, s. 41; Demir, 2022, s. 41-56). Kur'an'daki bu ilişkiden maksat, kulun belli bir gaye için yaratıldığının farkında olup, bu âlemde eylemlerinden sorumlu olduğunun, içinde yaşadığı yeryüzünü, Allah'ın belirlediği ahlâkî normlar dairesinde kullanabileceğini va'z etmektir (Özarslan, 2012, s. 21).

Felâket ve acılarla karşılaşan insanın öncelikle kendini sorumlu olarak görmesi, yapmış olduğu hataları, sarf ettiği yanlış lafızlarını ve davranışlarını irdelemesi gerekir. Böylece başına isabet eden musibet ve eziyetlerin nedenlerini bulup farkına varması ümit edilir (Tartusi, 2008, s. 63).

#### 4.6.4. Rızık ve Nimetlere Nankörlük

Allah Teâlâ, insanların tabiatında kaybettikleri şeyler ve yaşadıkları zorluklar için üzölmek, elde ettiğı nimetler için ise mutluluk ve ferahlık duygusunu yerleştirmiştir (Mâtürîdî, 2020k, s. 389). Mâtürîdî, Âdiyât sûresi 6. âyet bağlamında kişilerin Rabb'ine karşı nankörlük ettiğini ve nimetlere karşı şükür vazifesini yerine getirmedığını söyler. İnsanın devamlı olarak başına gelen musibet ve felâketleri, karşılaştığı eziyet ve cefalarını sıklıkla anlatıp durduğunu, fakat Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğı nimetlerin tümünü unutup bir an bile kendisinden ayrılmayacağını sanarak nankörlük ettiğini belirtir. Nitekim Mâtürîdî eserinde Hasan-ı Basrî'nin لَكُنُودٌ lafzının “belâları sayıp döken, lakin nimetleri hiç anmayan kimse” olarak tanımladığını aktarmaktadır (Mâtürîdî, 2019n, s. 323). Yine bu çerçevede “Şu bir gerçek ki, biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman ona sevinir.” (Şûrâ, 42/48) âyeti bağlamında müminlerin ve kâfirlerin durumlarına değinir. Mâtürîdî'ye göre bu ilâhî beyan müslümanlar hakkında nâzil oldu ise “فَرَحَ” kelimesinin “razı ve mutlu” anlamında, şayet kâfirlere yönelik ise, “فَرَحَ” ibaresinin “şımarmak, küstahlaşmak” mânalarını içerdiğini nakleder. Ayetin devam kısmında zikredilen “yapıp ettiklerinden ötürü başlarına bir fenalık gelirse, o zaman da insan pek nankör olur.” (Şûrâ,

42/48) cümlesinin de mümin ve kâfirler hakkında nâzil olduğunu muhtemel görerek; müslümanların başına bir zorluk veya belâ geldiği zaman insanın Allah'ın kendisine verdiği nimetleri unuttuğunu, başına gelen felâketlerden ötürü Allah'a şikâyetle bulunduğunu ve kendisine verilen nimetlere nankörlük edeceğini, kâfirlerin ise; Allah'ın verdiği bütün nimet ve güzelliğe karşı nankörlük edeceklerini söyler (Mâtürîdî, 2018j, s. 73; 2018h, s. 229). O, inkârcıların bu tavırlarını “Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine rablerine boyun eğmediler, hâlâ da O'na yakarmıyorlar.” (Mü'minûn, 23/76) âyetine dayanarak sergilemeye çalışır (Mâtürîdî, 2018h, s. 71).

Öte taraftan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, kâfirleri çeşitleri farklı sınıflara ayırarak onlar hakkındaki görüşlerini açıklar. “Bir kısmı dünyada kendilerine bolluk ve nimet verildiği vakit fiillerinin neticesinde elde ettiklerine inanırlardı. Ayrıca, rızıkları daralıp sıkıntılarla karşılaştıkları zaman da kendi ihtimallerinin ve amellerinin karşılığı olarak gördüklerini düşünürlerdi. Bir kısım kâfirler de kendilerini Allah katında değerli görürler ve bu bakımdan özel ikram ve lutfâ layık olduklarını; başlarına bir darlık, belâ ve felâket geldiği zaman da Hz. Peygamber yüzünden başlarına geldiklerini düşünürler ve her halükârda türlü olumsuzlukları O'nun uğursuzluğuna bağlardı.” Mâtürîdî, bu tasnifi yaptıktan sonra;

“Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince ‘Bu bizim hakkımızdır’ derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.” (A'râf, 7/131)

meâlindeki âyete işaret ederek kâfirleri tenkid eder (Mâtürîdî, 2019n, s. 212). Yine bu bağlamda O, Te'vilât adlı eserinde farklı yerlerde Mekke halkının âkıbetine temas etmiş ve şu yorumlarda bulunmuştur: Allah, (c.c) Mekkelilere görmedikleri kadar yağmur vermiş, kendilerine sayısız nimetler ve lutfu ile geniş imkânlar sunmuştur. Fakat Mekkeliler bu kadar nimet verilmesine rağmen peygamberleri yalanladıklarından dolayı felâkete maruz kalmışlardır (Mâtürîdî, 2018d, s. 23). Öte yandan;

“Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahali Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.” (Nahl, 16/112)

âyetinin sebab-i nüzûlü ile alakalı farklı görüşler ileri sürüldüğünü belirten Mâtürîdî, peygamberleri yalanlamaları sebebiyle Mekke halkına, Mekke halkının başına gelen

açlık ve korku belâsının da aynı şekilde Medinelilere veya başka şehir ahalisine olabileceği ihtimali üzerinde durur (Mâtürîdî, 2019f, 526; 2019g, s. 227, 228). Diğer taraftan, Allah'ın birliğine inanmayanları, O'na şirk koşanları ve verdiği nimetlerin şükürünü O'ndan başkasına tercih edenleri nankör olarak tanımlayan Mâtürîdî, buna ilaveten kulun şükrettiği takdirde her türlü nimeti dünyada artarak nimet ve rızkının da devamlı olacağını belirtir (Mâtürîdî, 2019f, s. 492).

“Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şıarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenene hiç kimseyi sevmez.” (Hadîd, 56/23). İmam'a göre bu âyette zikredilen “Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz” cümlesi iki farklı şekilde yorumlanabilir: Birincisi, belâ ve musibetler çoğu kez insanların eliyle geldiğini, nimetlerin Allah'tan lutuf ve ihsânı olduğunu düşünüp şükretmek gerektiğini ifade eder. İkinci olarak; Cenâb-ı Hakk'ın “üzülmeyi yasaklaması, sevinmeyi emretmesi” mânasına geldiğini vurgular. “Kaybettiklerinize üzülmeyin, fakat kaybetmiş olabileceğinize sevinin” sözünün nedenini de kullar sıkıntı ve belâlara uğramasaldı; bu durumda “Allah'ın hukukunu ödemekten ve üzerlerindeki farz olan şeyleri yapmaktan alıkoyardı” (Mâtürîdî, 2020k, s. 391). Yine O, buna benzer bir yorumu da “Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şıardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birden bire bütün ümitlerini yitirdiler.” (En'âm, 6/44) âyetini tefsir ederken sergiler. Ayette geçen “kendilerine yapılan uyarıları unutunca” ifadesinin sıkıntı ve belâlar konusundaki uyarılar, verilen nasihatlerin terki, geçmiş ümmetlere peygamberlerin yaptıkları davetler ve kavimlerin O'nu yalanlamaları gibi mânalara delâlet ettiğini belirtir (Mâtürîdî, 2018d, s. 81). O, bu meselede ümitsizliğe düşen nankörleri kısaca şöyle tanımlamaktadır: Nimetlere sahip olduklarında nimeti kendilerine vereni düşünmeyip, sadece ellerindeki mevcut malı ve nimeti düşünen kimselerdir (Mâtürîdî, 2019f, s. 153).

#### **4.6.5. Küfür, Zulüm ve Kötülüğün Yangınlaşması**

İnsana isabet eden acı ve sıkıntıların sebeplerinden biri de inanan veya inanmayan kimselerin, isyan, zulüm ve düşmanlıklarının neticesi olarak onlardan intikam alınması ve cezaya mâruz bırakılması sebebiyledir.

Biz, belâ ve musibetlerde insanın hatalı fiillerinin etkisinin olduğunu yukarıda zikretmiştik. İmam, bu meseleye dair tavrını “O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin

gelmesini, yahut rabbinin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar! Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi.” (Nahl, 16/33) meâlindeki âyet-i kerîmeye dayanarak inkârcıların tutumlarını ortaya koymaya çalışır. “Allah onlara haksızlık etmemişti” ifadesinin Allah’ın azap etmek suretiyle zulmetmediği kastedildiğini beyan eder. “Fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi.” ifadesini tefsir ederken de inkârcıların hallerine temas ederek şu yorumlarda bulunur: “Kulluğu ne bir fayda ne de bir zararı dokunmayan ve hiçbir şekilde ibadete layık olmayan varlıklara müstehak kılıp, Allah’a itaati ve ibadeti reddettiklerinden dolayı kendi kendilerine zulmetmişlerdir. Öyle ki, kendilerini hikmetten uzaklaştırıp hikmet olmayan eylemlere yönelmişlerdir. Çünkü Allah (c.c), onları hikmetin gerektirdiği donanıma sahip kılmıştır. İnkârcılar da kendilerini layık olduğu yerin dışında bir konuma yerleştirmişlerdir. Yüce Allah ise onları hikmetin konulması gerektiği yere koymuştur.” (Mâtürîdî, 2019g, s. 123). Görüldüğü üzere İmam Mâtürîdî, zulmü bir şeyi layık olduğu yerden başka bir yere koymak şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla Allah’ın, inkârcılara haksızlık etmediğini, kendi kendilerine zulmettiklerini dile getirir.

İmam’ın bu hususta eleştiri getirdiği diğer husus; Ehl-i kitabın haksız davranışları yüzünden azâba mâruz kalmasıdır. O,

“Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ’dan istemişler, ‘Bize Allah’ı apaçık göster’ demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ’ya apaçık bir delil verdik.” (Nisâ, 4/153)

meâlindeki âyet çerçevesinde Ehl-i kitabın öğrenmek maksadıyla değil de, Hz. Musa’ya inat olsun diye isteklerde bulunduklarına dikkat çekerek, söz konusu âyetin kendisine soru yöneltilen kişinin, soran adamın arzu ve iradesine uymak zorunda olmadığına işaret ettiğini belirtmektedir (Mâtürîdî, 2018ç, s. 105). Bununla birlikte İmam Mâtürîdî’ye göre “Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i kitabın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah’tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz.” (Nisâ, 4/123) meâlindeki beyanda zikredilen “kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür” cümlesinin bazı müfessirlerce şirk koşmak olarak yorumlandığını aktarır. Nitekim Mâtürîdî de bu görüşü benimser. Buna ilaveten O, zikrettiğimiz bu âyetin sebab-i nüzûlüne değinerek bu hususta şunları kaydeder: “Hz. Ebubekir: Ey Allah’ın Resûl’u yaptığımız her şeyin cezasını göreceksen biz nasıl kurtulacağız? diye sormuş; Peygamber (s.a.v) de şöyle cevap vermiştir: “Allah seni bağışlasın ey Ebubekir! Sen hiç üzülmez misin? Hiç yorulmaz mısın? Hiç eziyete mâruz kalmaz

mısın? İşte bunlar insanların yaptıklarının cezasıdır. Mümin yaptıklarının cezasını bu dünyada, kâfir ise âhirette çeker.” Şayet âyet nüzûl çerçevesinde yorumlandığında kendisi Allah’tan başka bir dost, bir yardımcı da bulamaz ifadesinin kâfir olarak ölen biri hakkında nâzil olduğunu söyler. Öte taraftan O, “Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (Nisâ, 4/124) âyetine de temas ederek müminin durumlarına değinir (Mâtürîdî, 2018ç, s. 53, 54).

Diğer taraftan inkârcıların fıkriyat ve tavırlarını; “O zalimler yeryüzündeki her şeye, hatta bunun yanında bir kat fazlasına daha sahip olsalardı, kıyamet günündeki korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. Daha önce hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından onların karşısına çıkarılacaktır!” (Zümer, 39/47) âyetine atıfta bulunarak sergilemeye çalışan Mâtürîdî, “cimri olmalarına rağmen onların başına gelecek olan belânın büyüklüğünü bilselerdi, dünyanın bütün mallarına dahi sahip olsalar, mâruz kalacakları o azabın dehşetinden kurtulmaları için hepsini fedâ ederlerdi” şeklinde yorumlamaktadır (Mâtürîdî, 2019ı, s. 371). Son olarak Mâtürîdî, zalimlerin azabının devamlı olduğunu, hak ettikleri bu azapta hafifletme ve kesinti olmayacağını söyler (Mâtürîdî, 2019g, s. 191). Nitekim Cenâb-ı Allah, küfür, şirk, isyan, itaatsizlik ve zulümleri sebebiyle geçmişte pek çok fertleri ve kavimleri cezalandırmış, ceza ve musibetlere mâruz bırakmış hatta helâka sürüklemiştir.

#### 4.6.6. Tedbirsiz Tutum ve Davranışlar

Tevekkül kelimesi sözlük anlamı olarak, “güvenmek ve işini Allah’a havale etmek” (Mâtürîdî, 2019b, s. 511) “bedenin dayanmasını Allah’tan bilmek, tefvîz (işleri Allah’a havale etmek), O’nun tedbirine sonsuz itimat etmek, Mevlâ’nın takdîrine boyun eğmek, tabîatıyla zıt olan işlerde bile ona tâbi olmak” (Erzurûmî, tarihsiz, s. 763) “gönlünde Allah’tan başka fail olmadığı inancı taşıyan kulun O’na güvenip dayanması” (Yılmaz, 2015, s. 172) gibi mânalar içerir. Musibet bağlamında tedbir ve tevekkül kavramları üzerinde önemle duran İmam Mâtürîdî, öncelikli olarak bütün insanlara ithafen öğüt mahiyetinde bir takım görüşler sunar. “Hiç farkında olmadığınız bir sırada azâp ansızın başınıza gelmeden önce rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.” (Zümer, 39/55) âyetini referans alarak aktarmaktadır. İmam’a göre “Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.” ifadesi üç şekilde yorumlanabilir: Birinci olarak, Allah’ın size emrettiklerine uyun, yasaklarından sakının. İkinci

olarak; Kur'an'ın hükümleri ile amel edin, ona uygun yaşamaya çalışın ve haramlardan kaçın. Üçüncü olarak; hayır yoluna girin, güzel olana uyun, şer yolundan uzak durun, şirk koşmayın şeklinde görüşlerini aktarır. Yine O, bu âyet kapsamında insanın hiç farkında olmadığı bir zamanda azabın ansızın gelebileceğini belirterek, bu anda Allah'a yönelmesinin imkânsız olacağını izah etmektedir (Mâtürîdî, 2019ı, s. 379, 380). Gazzâlî ise, tevekkül meselesini yılan tehlikesiyle karşı karşıya kalan insanın durumu örnekliğinde sunar. Bu halde yılanların saldırmasından korunmak kula aittir. Nitekim yılanla saldırma fiili ancak Allah'ın kudret ve iradesine bağlı olarak mümkündür. Çünkü insan, yılanlara karşı tedbirine, korunmasına ve kendine güven duygusunu aşılayarak değil, insanın kendisine korunmayı, tedbiri, gücü ve kuvveti yaratana güvenir ve sadece O'na dayanarak tevekkül eder (Gazzâlî, 2020d, s. 401).

Konuyla ilişkili olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, münafıkları eleştiriye tâbi tutar. Nitekim Te'vilât adlı eserinde “Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, ‘Biz tedbirimizi önceden almıştık’ derler ve sevine sevine dönüp giderler.” (Tevbe, 9/50) âyetini tefsir ederken münafıkların durumlarına değinir. İnananların ganimet, yardım ve düşmana karşı zafer kazanması halinde onlara üzüntü verir, ama başına bir musibet gelse, cümlesi ile iman edenlerin başlarına felâket ve hezimet geldiğinde sevinebileceklerini (Mâtürîdî, 2019b, s. 444). “Biz tedbirimizi önceden almıştık” ifadelerinde münafıkların biz işimizde tedbirimizi alarak ihtiyatlı davrandık, onlarla sefere çıkmadık ki onların başına gelenler bizim başımıza gelsin şeklinde söylemlerinin olduğunu nakleder. Yine O, bu ifadeye göre münafıkların görünürde müminlere uymayı, fakat gizlilikte kâfirlerle birlikte olduklarını ve gerçekte de onlarla dostluk kurduklarına işaret ederek;

“Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, ‘Sizinle beraber değil miydik?’ derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) ‘Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?’ derler. Artık kıyamet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir.” (Nisâ, 4/141)

âyetini delil göstererek temellendirmeye çalışır (Mâtürîdî, 2018e, s. 399).

Burada belirtelim ki, doğal olarak bir zarar tehlikesi insanda canı ve malı ile alakalı korku oluşturabilir. Ancak bu tür zararları önleyici nedenleri terk etmek tevekkül şartı ile bağdaşmaz. Mesela yılanlı bir yerde, çökmek üzere olan duvarın kenarında, heyelana mâruz kalınabilecek dere yataklarında uyumaya çalışanlar boş

yere kendilerini tehlikeye atmışlardır (Gazzâlî, 2020d, s. 417). Kaldı ki bu tür eylemlerin hepsi dinen yasaklanmıştır. Nitekim Allah, bu hususta “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.” (Bakara, 2/159) buyurmaktadır. Yine, Hz. Ömer’in Şam seyahati esnasında baş gösteren veba (taûn) hastalığına karşılık Peygamber (a.s)’in “Vebanın bir yerde yayıldığını duyunca sakın oraya girmeyiniz. Sizin de bulunduğunuz yerde baş gösterirse, ondan kaçmak amacı ile bulunduğunuz yerden çıkmayınız.” (Nevevi, 2017c, s. 508-509) şeklindeki talimatı kaderci anlayışı reddetmektedir. Fakat zararın kişiden gelmesi halinde gelebilecek zararlar kesin bile olsa, buna önlem alma hususunda değişik durum vardır. Böyle bir halde, kişinin olanaklar dâhilinde tevekkül olgusuna göre hareket ederek en yaraşır olan sabretmek ve dayanmaktır (Gazzâlî, 2020d, s. 417). Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “İnkârcılara ve iki yüzlülere kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allah’a dayan ve güven, güvenmek için Allah yeter.” (Ahzâb, 33/48).

Diğer taraftan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız rablerine sığınarak O’na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp rablerine ortak koşar.” (Rûm, 30/33) meâlindeki âyet-i kerîmede müşriklerle yönelik çeşitli açıdan delillerin olduğunu söyler. Öncelikli olarak müşriklerin, müminlerle birlikte gemiye binmeyip kendi başlarına bindikleri hadiseyi (Nûh, 71/1-4) nakleden İmam Mâtürîdî, sonra onların Rabb’lerine sığınarak dua ve yakarıшта bulunduklarını (Ankebût, 29/65) hatırlatmaktadır. Bu delili beyan ettikten sonra müşriklerin olumsuz tutumlarını eleştiriye tâbi tutmaya devam eder. Söz konusu âyette şirk koşanların, Allah’ın birliği ve ulûhiyetini bildiklerine dair deliller olduğunu söyler. Ayrıca Mâtürîdî, münafıkların Allah’a iman etmek için tekrar dünyaya geri dönmek istediklerini “Onların ateşin karşısında durdurulup da ‘Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha rabbimizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak’ dediklerini bir görsen!” (En’âm, 6/27) âyetine işaret ederek belirtir. Onların bu inanç ve davranışlarının neticesini ise şu âyete dayandırarak ortaya koymaya çalışır: “Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancılardır.” (En’âm, 6/28). Yine bu çerçevede O, müşrikleri akılsızlıkları sebebiyle kendi tabiatlarına ve insanın genel tabiatına aykırı davrananlar olarak nitelendirmiştir. Buna ilaveten Mâtürîdî, En’âm, 6/28. âyet-i kerîme bağlamında buna benzer bir yorumu da inkârcılar için sergilemektedir. Kâfirler başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde Allah’ı hatırlayıp O’na yönelmişler; refahlık, bolluk, rahatlık zamanlarında ise ulûhiyet ve ubûdiyette

Allah'tan yüz çevirmişlerdir (Mâtürîdî, 2019i, s. 223). Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin bu beyanlarından müşriklerle kâfirler arasında genel bir ihtilâfın olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten müminler, bütün işlerinde her türlü iyilik ve güzellikleri Allah'tan bekler. İnanmayanlar ise, her türlü hayrı ve rahatlığı sebeplerden umarlar (Mâtürîdî, 2019f, s. 500). Anlaşılabacağı üzere her hususta gerekli çaba ve gayreti gösterdikten sonra her türlü işte Allah'ı vekil kılmak müslümana has bir durumdur.

Öte taraftan O, zikrettiğimiz âyet kapsamında müminlerin durumlarına da değinir. İmam'a göre bu âyet, inananlara has olup, uyarı ve öğüt mânaları içerir. Allah, her hal ve durumda (darlık-bolluk) kendisini anan ve yönelen kimseler olsun diye müminleri uyarmaktadır (Mâtürîdî, 2019i, s. 222). "Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar." (Tevbe, 9/51) meâlindeki âyette yer alan ifadenin bildirme ve emir mânasına gelebileceğini aktaran Mâtürîdî, bildirme mânasında; müminlerin Allah'tan başkasına güvenip dayanmadıkları, emir mânasında ise; "Ey İnananlar! Allah'a güvenip dayanın." şeklinde yorumlamaktadır (Mâtürîdî, 2018e, s. 400; 2019b, s. 511). Yani tevekkül, "Karar verdiğin zaman Allah'a dayan!" prensibi ile hareket etmektir (İzmirli, 2018, s. 444).

Ebû Hanîfe, tevekkülle ilişkili olarak rıza kavramına değinir. Rızâyı; belâ, musibet, korku, istenilmeyen bir şeyin beklenmesi, arzu edilen bir şeyin elden gitmesi gibi kaza ve kader tecellilerini mutlulukla karşılamak olarak izah eder (Ebû Hanîfe, 2018, s. 62).

Mümin kesin bir şekilde bilir ki, Allah'ın yardım ettiği kişiyi mağlup edecek kimse yoktur. Allah'ın perişan ettiğine de kimse yardım edemez (Mâtürîdî, 2019b, s. 448). Nitekim bu hususta Kur'an-ı Kerîm'de müminlerin başına gelen felâket, bolluk, darlık, rahatlık durumlarında tevekkül sahibi olunması gerektiğine dair pek çok âyet zikredilmektedir (Enfâl, 8/61; Mücâdele, 58/10; Mümteherine, 60/4; Yûnus, 10/71, 84-85). Yine İmam Mâtürîdî, "Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar." (Yûsuf, 12/67) meâlindeki beyanı musibet bağlamında insanın korktuğu her şey için esas olan bir cümle olarak te'vil eder. Buradan hareketle O, zikrettiğimiz bu âyete isnad ederek Hz. Ya'kûb'un (a.s) çocuklarına tembihi örneğinde insanın da tedbirli olup sakınması gerektiğini ve Allah Teâlâ'ya her daim tevekkül etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır (Mâtürîdî, 2019f, s. 363). O, zararlı ve yararlı nesneler nasihat ve ibrete vesile olup, her hâl ve durumda

istidlâle ve tefekküre başvurmaya gerekli görür (Mâtürîdî, 2020, s. 232). Bütün işlerde O'na yönelip tevekkül etmeyi, Allah'ın kulları üzerindeki hakları arasında sayar (Mâtürîdî, 2019<sup>1</sup>, s. 226). Çoğu kimseler tevekkülü her şeyi akışına bırakmak olarak algılar. Bilakis tevekkül, şeriâtın emrettiği şeylere denir. Bu bakımdan insan ihtiyarî fiillerinde, zararlı olan şeylerden sakınmada, hastalık belâ ve felâketlerde tevekkül anlayışı ile hareket etmelidir (Gazzâlî, 1981b, s. 719). Yani tevekkül sebepleri bırakıp, tembelliği seçmek demek değildir (İzmirli, 2018, s. 444). Elmalılı, tefsirinde bu yanlış algıya İsrailoğullarının, Hz. Mûsâ'ya dediklerini örnek getirerek açıklar. “İsrailoğulları, ‘Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!’ dediler.” (Mâide, 5/24). İsrailoğullarının bu tutumlarının Allah'a itimat ve tevekkül anlayışına ters olduğunu belirtip bu durumun küfür olduğunu aktarır. Netice olarak, hakiki mânada tevekkül etmek, Allah'ın emrine itaati gönülden vazife bilmektir (Yazır, 1935c, s. 2567). Bütün zorluk ve sıkıntılara rağmen işlerimizi başarmamıza yardım edeceğine inandığımız Allah'a olan teslimiyetin ve samimi mânada O'na güvenme noktasında imanın bir alâmeti olarak anlaşılmalıdır (Demirci, 2015, s. 254-255).

İbrâhim Hakkı ise, Allah'a tevekkül edip musibet ve belâlara sabreden, kazaya razı olup ilâhî takdire rızâ gösteren kulun kalbi temizlenir. Allah ile ülfet etmesi (üns) sayesinde mutluluğa erişir. Artık o, her muradına ulaşan ârif ve kâmil bir fert olur (Erzurûmî, tarihsiz, s. 716) diyerek tasavvufî bir yaklaşım sergiler.

Bunlara ilaveten Gazzâlî, belâyâ nimet nazarıyla bakar. Dünya veya din işlerinde daha da faydaya vesile olacağını belâ ve musibetin sevap getireceğini umarak Allah'tan bu âlemde tam nimet vermesini ve felâketleri de üzerimizden kaldırması, âhiret âleminde ise nimete şükrümüzün sevabının vermesi niyazında bulunmamızı söyler (Gazzâlî, 2020d, s. 193).

Diğer taraftan, “Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır.” (Talâk, 65/3) âyeti gereğince insan tevekkül etse de etmese de mutlaka Allah vaadini yerine getirir. Bu durumda kul, tevekkül sayesinde hırsın azabını yok edeceğini düşünerek, nefsinin âcziyeti karşısında tevekkül anlayışıyla hareket etmelidir (İbn Fûrek, 2014, s. 199).

Bu hususta son olarak, dünyada fertlerin ancak sıkıntılarını gidermelerini ve kendi adına felâketlere karşı durması için vekile (Allah'a) sığındıklarını belirten İmam Mâtürîdî, “Doğunun da batının da rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız

O'na güvenip sığın.” (Müzzemmil, 73/9) meâlindeki âyette kastedilen mânanın kişinin başına gelen musibetlere ancak Allah’a sığınmakla sıkıntı ve kasvetin giderilebileceğini, başa gelen belâlarda, insanın güvendiği varlığın da sadece Allah olması gerektiğini söyler (Mâtürîdî, 2019m, s. 211).

#### 4.6.7. Sabırsız Olma Duygusu

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): ‘Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah’ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.” (Zümer, 39/10) âyet çerçevesinde İmam’a göre sabır; “kendini tutmak” anlamındadır. “Allah’ın emrettiklerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmakta direnç göstermek, başa gelen zorluklara, musibetlere ve büyük belâlara dayanmak, kendini tutmak” (Mâtürîdî, 2019ı, s. 333) musibetlerin ıstırabından dolayı şikâyeti ve sızlanmayı terk etmek olarak tanımlanır (İbn Fûrek, 2014, s. 61). Buradan hareketle O, sabredenleri, bütün bunlara dayananlar ve isyan etmeyenler olarak tarif etmektedir (Mâtürîdî, 2019ı, s. 333). Gazzâlî de “İhyâ” adlı eserinde sabır ve şükür bahsine ayrıntılı olarak değinmiştir. O, insanın isteklerine ve doğal arzularına uygun olmayan durumlar karşısında sabrı üç merhaleden ele alır: Birincisi; insanın kendi iradesiyle gerçekleşen itaat veya âsi davranışlar. İkincisi; insanın iradesiyle gerçekleşmeyip belâ ve musibet durumlarında sabır. Üçüncüsü; felâketi önlemek iradesine bağlı olmamakla beraber kendisine eziyet edenden intikam olarak gidermeye çalışmak ki bu da kendi iradesi ile olur (Gazzâlî, 2020d, s. 105).

Sabır tasavvufta bir makam olduğu kadar, ahlâkî bir kavramdır (Yılmaz, 2015, s. 170). Sabır kavramı ayrıca, olumsuz durumlar karşısında kişinin kalbini ve dilini menfî reaksiyondan uzak tutmak mânasını içerdiğinden imânî boyutun da bir göstergesidir. Başka bir ifade ile sabır, tahkîkî imanın dünyadaki yansıması olarak tarif edilebilir. Bununla birlikte, insanî bir vasf olmanın yanı sıra dünyevî ve uhrevî bir niteliğe de sahiptir (Önal, 2008, s. 439).

İmam, Te’vilât’ında, belâyâ sabretmenin sonuçları başlığı altında Allah’ın sabreden kuluna üç türlü mükâfat vadettiğini hatırlatmaktadır. Birincisi, mânevî arındırması ve bağışlamasıdır. Bu meselede de istircâ ayetinde Yüce Allah’ın meleklerle şunu haber verdiğini kaydeder: Kul musibetin gelmesi sırasında tam bir teslimiyetle sizin sunduğunuz tesbihi yerine getirmiş ve Allah’ın kendisi hakkındaki hükmüne rıza göstermiştir. Allah’ın ikinci vaadi de rahmetidir. İmam Mâtürîdî, kulun

Allah’a olan samimiyeti sebebiyle nimeti veya kullarının gönüllerine hoşlarına gidecek muhabbeti var etmesi, dünyada lutfedeceği başka bedelleri de muhtemel olarak değerlendirir. Bu kapsamda Mâtürîdî, sabrın üçüncü mükâfatı olarak hidayet kavramı üzerinde durur. Sözü edilen kulların, musibetle karşılaşması halinde Allah’a sabırla teslim olma bilincini lutfetmesine yol bulup benimsediklerine dikkat çeker. Bununla birlikte şehitlere ithafen cennetin yolunu bulmuş olarak yorumlanabileceğini;

“Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak. Ki böylece savaş ağır yüklerini indirsın (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır. (Dünyada) onlara doğru yolu gösterecek, durumlarını düzeltecektir.” (Muhammed, 47/4, 5) ve “Allah’ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah’a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir.” (Tegâbün, 64/11)

âyetlerine atıfta bulunarak bu konuya ilişkin görüşlerini temellendirmeye çalışır (Mâtürîdî, 2019a, s. 314, 315). Bu açıklamalardan anlaşılabileceği üzere, İmam’ın temas ettiği temel husus; musibetler ve felâketler karşısında kulun metanetli davranıp, tam teslimiyet bilinciyle hareket etmesi ve bunun neticesinde Allah Teâlâ tarafından türlü ecirlerin hem bu dünyada hem de ebedî âlemde verileceğinin bilinmesidir.

Yine bu kapsamda Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, müminin vasıflarına dikkat çekerek, Allah’ın nimetlerine karşı şükretmek için kendisini zorlayıp çaba sarf etmesi gerektiğini belâ ve musibetler karşısında ise sabır ve tahammül göstereceğini zikreder (Mâtürîdî, 2018j, s. 215; 2019n, s. 323). Öte yandan sabır ve şükür iç içe olup fakat şükür; fertlerin sorumluluklarını ifâ etmekle tamamlanabileceğini söyleyen Gazzâlî, bu hususta rahatlık ve bollukla sınanmanın daha ağır bir imtihan olduğuna dikkat çeker. Çünkü rahatlıkta yanlış yapma gücü daha yüksektir. Örneğin, bir kimsenin yemek bulamadığında açlığa sabretmesi, önünde hazır yemekler bulunup da onları yeme olanağı varken sabretmesinden daha basittir (Gazzâlî, 2020d, s. 105). Dolayısıyla insanoğlu, genel olarak zor ve meşakkatli bir belânın ve elemin, kendisi için bir imtihan olduğunu rahatlıkla kavrar. Aynı zamanda sıkıntı ve felâketler insanlardaki gayreti artırıp, mücadele gücü verir. Enerji ve hırs duygularını kabartarak, zorluklar karşısında sabreder. Hatta bu nitelikler kişiyi öyle bir konuma getirir ki, daha sonra karşılaşılabileceği musibetleri kolaylıkla göğüsler. Lakin hayır ve

güzel olarak bilinen şeylerle sınıanınca genellikle birçok insan tarafından imtihan olarak algılanmaz. Zira bu da gevşekliğe ve rehâvete kapılmaya sebebiyet verir (Tartûsî, 2008, s. 40-41). Çünkü bazen kula gelen bu bolluk ve zenginliğin kendinden kaynaklandığını, yaptığı amellerinin karşılığı olarak verilip elde ettiğini düşünür (Tartûsî, 2008, s. 38). Bu nedenle Resûl-i Ekrem, (a.s) bolluk ve zenginlik fitnessi hakkında ikazda bulunmuştur (Buhârî, 2004b, s. 746).

İslâm davasının yücelmesi adına öncü şahsiyet olan peygamberler, çeşitli sıkıntı ve işkencelere mâruz kalmışlardır. Öyle ki, bazıları yurtlarından kovulmuş bazıları davaları uğruna öldürülmüşlerdir. Bazı durumlarda sözlü belâlarla karşılaşp, onların deli, sihirbaz, kâhin olduklarını iddia etmişlerdir. Bazen de fiili olarak birçok eziyetlerle karşılaşmışlardır. Zira Hz. Peygamber'in, Uhud savaşı esnasında dışının kırılması, yüzüne miğfer isabet etmesi, kafasına hayvan işkembesi konulması, tâif seferinde taşlanması, ambargoya tâbi tutulup aç ve susuz bırakılması bunlardan sadece birkaçıdır (Tartusi, 2008, s. 51-52).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, "Allah bize iyilik etti. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez." (Yûsuf, 12/90) âyetine dayanarak Yûsuf (a.s) kıssası emsalinde sabırlı kimselerin özelliklerinden şöyle sıralar: Allah'a âsi olmaktan korkanlar, O'nun yasaklarından sakınıp emirlerini yerine getirmeye çalışanlar, cefadan sakınan ve felâket karşısında metânetli davrananlardır (Mâtürîdî, 2019f, s. 386). Kişinin sevdiklerinin vefatı, sağlığını, malını, vücudundaki âzâlarının işlemez hale gelmesi, vd. belâlara katlanmak, insanların eza ve cefalarına sabretmek de sabrın en üst derecelerindendir (Gazzâlî, 2020d, s. 109). Bir ferдин başkasından kavli ya da fiilî bir ezaya karşılık kendisine veya malına karşı bir suç işlense bu durum karşısında ona karşılık vermeyip, sabretmenin (duruma göre) bazen farz bazen de nafile olacağını beyan ederek sabretmek gereklidir (Gazzâlî, 2020d, s. 108).

Eyyûb (a.s), başına gelen bütün musibetlere rağmen şikâyet etmeyen, metânetle davranan sabır timsali olarak bilinen bir peygamberdir. (Mâtürîdî, 2019ı, s. 281). İmam, dert ve sıkıntıya düşen kimsenin, Hz. Eyyûb'un başına gelen belâlara nasıl sabretmiş ve Allah (c.c) da sıkıntısını gidermişse aynen onun gibi sıkıntılarını gidereceği gerçeğini ifade etmektedir (Mâtürîdî, 2019ı, s. 281-285). Yine bu bağlamda O, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yâ'kûb, Elyesa', Zülkifl peygamberlerin düşmanlarından ve kavimlerinden gördüğü kötülöklere karşı nasıl davranıp sabrettiklerini belirtip bu peygamberlerin emsalinde insanın karşılaşabileceği

fenalıklara karşı bir dayanak olabileceğini savunur. Mâtürîdî, bu sayede yukarıda isimlerini zikrettiğimiz peygamberlerin örnekliğinde olduğu gibi, benzeri ihsâna ve nimete kavuşmak için sabretmek gerektiğine ve aynı sebeplere vesile olabileceğini nakleder (Mâtürîdî, 2019ı, s. 285-288).

İmam Mâtürîdî, peygamberler gibi insanların da her şeye sabretmelerinin önemine değinerek bu unsurları maddeler halinde şöyle sıralar:

a) Duçar oldukları felâketlere, başlarına isabet eden zorluk ve musibetlere sabretmek.

b) Farz kılınan ibadetleri yerine getirirken sabretmek.

c) Şehevi isteklere ve nefsin arzularına karşı sabretmek (Mâtürîdî, 2018j, s. 409).

İmam'ın bu tespitlerine benzer olarak Mârifetnâme adlı eseriyle tanınan âlim, Erzurumlu İbrâhim Hakkı (ö. 1194/1780) da değinir. O, mezkûr eserinde sabrı dört merhalede ele alır:

a) İbadetlerini idâme ettirme noktasında gösterilen sabır.

b) Harama düşmeme hususunda gösterilen sabır.

c) Dünya âlemindeki anlamsız ve lüzumsuz olaylar karşısında gösterilen sabır.

d) Dünyada iken başa gelen musibet ve felâketlere gösterilen sabır.

Bu gibi durumlar karşısında sabredebilmek kişiye türlü faydalar sağlar. Dünyada uğrayabileceği çeşitli ıstırap, sıkıntı, meşakkat ve zorluklar karşısında metânetli olmak kişiyi ebedi sevaba nâil kılar. Ayrıca sabır, kişinin nefsinin arzu, istek ve ihtiraslarından kurtararak, düşmanının kendisine vereceği zararlarda ve çeşitli belâlardan kendisini muhafaza etmesine olanak sağlar. Böyle hallerde sabreden insan istikamet üzere olup, isyanın getirebileceği musibetlerinden azât olur (Erzurûmî, tarihsiz, s. 748; Yılmaz, 2015, s. 170).

Diğer taraftan İmam Mâtürîdî, tanrının mutlak iyi veya mutlak kötüyü yaratmasında yeterli ibretlerin olduğunu söyler. Mükâfat ya da ceza tefekküre, nasihate ve ibret penceresinden bakmaya vesiledir (Mâtürîdî, 2020, s. 232). Bu bakımdan insan, sadece kötü anlarda değil, nefsinin hoşuna giden bir şeyde de sabra ihtiyaç duyar (Gazzâlî, 1981b, s. 591). Bu bilgilerden hareketle, kulun zorluk ve darlığa, rahatlık ve bolluğa kavuştuğunda peygamberlerin davranış tarzlarını

anımsayıp ona göre Allah’a şükür ve sabırla yönelerek ve ilâhî beyanda övgü ile bahsedilen yaşam ahlâklarını hatırlayıp öğüt almak gerektiği anlaşılmaktadır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî,

“Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttukten sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti ve sonra da tövbelerini kabul etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.” (Tevbe, 9/117)

meâlindeki âyet-i kerîmeyi yorumlarken müslümanlardan bir kısmının Tebük Seferi’nde yapmış oldukları hatalarından dolayı tövbe etmeleri gerektiğine değinir. Başlarına gelen sıkıntılara ve zahmetlere sabretmeleri dolayısıyla Allah’ın, onlar için gizli olan hususları ortaya çıkardığını söyler. Bununla birlikte bu hususlar onlar için başlarına gelen sıkıntılarına sabretmelerinden dolayı ortaya çıktığını beyan eden Mâtürîdî, bu çerçevede “Onlar, başlarına bir musîbet geldiğinde, ‘Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz’ derler. İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.” (Bakara, 2/156, 157) âyetlerine isnad ederek başlarına gelen felâketlere sabrettikleri takdirde, Allah’a havale etme, işi Allah’a teslim etme ve dönüşü O’na hasretme gibi davranışlarda artış söz konusu olduğunu zikreder. Öte yandan “Allah’ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah’a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir.” (Tegâbün, 64/11) meâlindeki ifadeyi delil göstererek sabretmeleri sebebiyle onların hidayetlerinin artması ile ilişkilendirir (Mâtürîdî, 2018e, s. 501, 502). Her hal ve durumda sabır ve şükür, tövbeye de vesile olarak kişinin hayra yönelmesine olanak sağlar.

Sabır; acıdan, kederden, musibetten ve felâketten şikâyetçi olmayıp, mâruz kaldığı belâları rızâ ile karşılamaktır. İbrâhim Hakî’ya göre sabreden kimseye nimet hikmetle verilir. Yani belâ hak vergisi, sabır ise güzele işarettir. Ayrıca Erzurumlu’ya göre yukarıda da zikrettiğimiz üzere, ibadet etmek ve huzura kavuşmak için de sabır lazımdır. Nitekim bunlara ulaşmak ancak tahammül ve sabırla mümkündür. Netice itibarıyla insan, bu âlemde mevcudiyetini sürdürdüğüne göre bu dünyanın elem, ıstırap ve musibetlere sabretmesini zorunlu kılacaktır (Erzurûmî, tarihsiz, s. 745).

Öte taraftan Mâtürîdî, kaybedilen nimetlere üzülp kederlenme ile meşgul olunmaması gerektiğini hatırlatıp, Allah’ın vadettiği sevaba ancak sabırla mümkün olabileceğini belirtir (Mâtürîdî, 2020k, s. 389). Ayrıca musibet ve belâlara karşı feryat ve sabırsızlık Allah’ın vadettiği lutuf, rahmet ve hidayetten alıkoyar.

Dolayısıyla nimetler karşısında şımarmamak gerekir. Musibetler karşısında feryat edip sabırsız davranmak ise insanı azgınlığa sürükler (Mâtürîdî, 2020k, s. 389, 390). Belâ ve felâketlere gerektiği şekilde sebat edemeyenler, bu haliyle kul kendisini âsi olmaya ve dert yanmaya zorluyorsa, durumunu musibeti veren Allah’a havale etmelidir. Nitekim belâyı kaldırma gücü ve kudreti Allah’a aittir (Gazzâlî, 2020d, s. 127). Bu bakımdan şükredenleri üç grupta incelemek mümkündür: Allah’tan sevap arzulayarak O’na şükredenler, Allah Teâlâ’nın gazabından korkarak O’na yönelip şükredenler, Allah’a senâda bulunmaktan zevk alarak şükredenler (İbn Fûrek, 2014, s. 69).

Ehl-i sünnet ve hadisçiler Allah’ın hükmüne sabredip, emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker prensibi gereği yasakladığı şeyden kaçınmayı vecibe sayarlar (Eş‘arî, 2019, s. 422). Bu kapsamda insanlar, Allah tarafından takdir edilene sabretmeli, başa gelen musibetlerin başına gelmemesinin mümkün olmadığını, aynı şekilde başa gelmeyen bir şeyin başına gelmesinin mümkün olmadığını bilmelidirler (İbn Teymiyye, 1988c, s. 115). Neticede başa gelen musibetler karşısında şükretmek, bir mükâfat ve karşılıktır (Mâtürîdî, 2019f, s. 492). Zira hakiki sabır, ancak ölümle nihayete eren insanın içini kışkırtıcı uyarılarından korunması, (hadîsü’n-nefs) kötü fiillerden uzak durmasıdır (Gazzâlî, 2020d, s. 113). Dünya vesveselerine ve meşguliyetlerine karşı sabrı kuşanmak, sabretmenin en son aşamasıdır (Gazzâlî, 2020d, s. 117).

## 5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde kendisine ibadet etmesi için yaratıp halife yaptığı, yerin, göğün ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi hizmetine âmâde kıldığı en mükemmel ve mükerrer bir varlıktır. Nitekim Allah Teâlâ, akıllı olan her insanın tabiatına çirkini güzelden, fücûru takvadan ayırt edebilme özelliği bahşetmiştir. Temyiz ehli olan insanoğlunun, bu fitratı gereği başta Rabb'ine karşı olmak üzere, evrende yaratılan her şeye karşı sorumlulukları bulunur. Dolayısıyla insan, sorumlu bir varlık olarak imtihana tâbi tutulmuştur.

“İmtihan/Sinama” kelimesi musibet bahsinde sıkça karşılaştığımız lafızlardan biridir. Kulun mâruz kaldığı felâketler karşısındaki iyi yahut kötü tutumu gerçek kimliğinin ve tavrının anlaşılmasında bu kavram önemli bir yere sahiptir. İmam Mâtürîdî'nin belirttiğine göre; dünya âleminde kullara isabet eden felâketler Allah'ın emirlerine muhalefet etmenin yanı sıra imtihan maksadıyladır. Ancak hangi maksatla olursa olsun belâlar, Allah'tan insanlara zulüm değil, birey veya toplumları denemek ya da kulların kendi elleriyle yaptıkları yüzünden düştükleri hal sebebiyledir. Nimetlerin varlığı-yokluğu, azlığı-çokluğu gibi hususların tümü imtihan alâmetidir. Araştırmamızın bazı bölümlerinde dile getirdiğimiz gibi, sınanma/denenme kişinin sadece şer olarak gördüğü şeylerle olmayabilir. Başka bir deyişle, insanların zenginliği, bereketi, sağlığı, huzur ve rahatlığı vb. kazanımları imtihan vesilesi sayılabilir. Nitekim insan, iyi/güzel görünen şeye şükretmesiyle; hastalık, mihnet, darlık gibi ibtilâlara karşı sabretmesiyle denenir. Bu bağlamda Allah, fert ya da toplumları zenginlik, rahatlık, bolluk vererek de imtihana tâbi tutarak bu kazanımları karşısındaki tavırlarını sınar. Bu açıdan bakıldığında başa gelen musibetler ile insanların işledikleri günahlar arasında doğrudan münasebet kurmak yanlış bir algıdır. Neticede Allah, ilâhî hikmeti gereği insanı, yaşadığı bu varlık âleminde bazen bolluk bazen de darlıkla karşılaştırabilir. Ancak beşer, fitratı gereği çoğu kez kendisi için iyi ve güzel sandığı şeylerin ivedi olarak gerçekleşmesini ister. Halbuki insanın musibet olarak sandığı şeyler hayrına vesile olabilir. Nitekim İmam Mâtürîdî, bu hususta peygamberlerin karşılaştıkları zorluk ve

eziyetleri örnek getirerek belâ olarak görünen şeylerin kendisi için iyiliğe ve rahmete erişmesinde musibeti basamak olarak görür.

Aynı zamanda Allah'ın mümin, kâfir, münafık ayrımı yapmaksızın hem verdiği nimetlerle hem de mâruz bıraktığı belâ ve sıkıntılarla imtihana tâbi tuttuğu bir hakikattir. O, bazen nefislerde olan sıkıntıyla, korkuyla, evlatla, bazen mallarla, bazen bedene isabet eden hastalıklarla bazen de dini yönden imtihan eder. Zira İmam, en büyük musibetin, Allah'ı inkâr etmek ve şirk koşturmak olduğunu hatırlatır. Bu çerçevede musibet, müminler için kesinlikle kötü bir şey değildir. Allah'ın, kullarını kendine döndürmek için yürürlüğe koyduğu hayırdır. Ayrıca İmam Mâtürîdî, musibet konusunda geçmişteki bazı kavimlerin âkıbetlerine de sıklıkla vurgu yaparak Allah'a olan kibir ve inatlarından dolayı azaba duçar olduklarını bu yüzden helâk edildiklerini vurgular. Bu sebeple, musibetin gerçekleşmesinde fert ya da toplumların hatalı eylemlerinin rolü büyüktür.

İmam Mâtürîdî'nin musibete ilişkin yorumlarını incelediğimizde felâketlerin üç başlıkta gerçekleştiğini söylememiz mümkündür:

- a) Kulun iradesi ile vuku bulan felâketler. (Tedbirsiz davranarak hastalığa maruz kalmak, aklî dengeyi sarsacak maddeler kullanarak meydana gelen kazalar gibi)
- b) Kişinin iradesinin kısmî olarak etki ettiği belâlar. (Trafik kazaları gibi)
- c) Kulun iradesi haricinde meydana gelen musibetler. (Özürlü olarak doğmak, heyelan, sel, çığ vb. gibi doğal felâketler)

Öte yandan kulun “hoşuna gitmeyen bir şey”, onun için “hayır” olabilir. İstekte bulunduğu yahut “sevdiği bir şey” de onun için “şer” olabilir. Zira “Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Bakara, 2/216) meâlindeki ifade bu hususa işarettir. İmam Mâtürîdî'nin de dile getirdiği üzere hastalık, ıstırap, belâ ve felâketlerin meydana gelişinde, insanlığın bilgisi dışında kavrayamadığı hikmetleri vardır.

Yaratılanların başına gelen her şey Allah'ın ilmî ezelindedir. Dolayısıyla kişiye isabet eden hayır, şer/kötülük, belâ gibi şeyler O'nun takdiriyledir. Bu yüzden Allah neden küfrü yaratıyor? Neden mihnete yer veriyor? denilemez. Nitekim İmam

Mâtürîdî, çeşitli âyetlere (En'am, 6/38; Tevbe, 9/51; Yûnus, 10/61) atıfta bulunarak her şeyin Allah'ın izni dâhilinde gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.

Allah kötülüğü murad etmez, muhtemel zararları hakkında kullarını ikaz eder. Ama bu durum karşısında fert, ısrarcı olursa Allah vasıtalarını yaratır. Dolayısıyla kötülüğün kaynağı aklı ve irâdesi ile üreten insanın kendisine aittir.

Netice olarak kul, belâ ve zorluklarla sınıandığında hayata ve olaylara farklı pencereden bakma beceresi kazanır. Ayrıca daha sabırlı ve merhametli bir insan olma fırsatını elde eder. Musibetlere mâruz kalan birey ya da toplumlar hatalı eylem ve tutumlarını yeniden gözden geçirip, yaşananlara ibret nazarıyla bakmalıdır. Yaptığımız değerlendirme ve öneriler İmam Mâtürîdî'nin bu konudaki fikirleri etrafında yorumlanmıştır.

## KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, M. F. (2010). *el- Mu 'cemü 'l-müfehres*. M. Çanga (Ed.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Abdülcebbâr, K. (2013). *Şerhu 'l-Usuli 'l-Hamse*. (Çev: İ. Çelebi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Abdüllatîf, Y. (2019). *İslâm mezhepleri ve kelâmı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Acar, Ö., Akbaş, A., Arslan, O., Bayram, C. ve Bolay, N. (1985). *Yeni Türk ansiklopedisi*. 6, 2232-2234.
- Akdağ, Ö. (2006). *Kötülük problemi ve özgür irade savunması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, B., Akyüz, Ö., Alover, E., Alpaslan, A. ve Alsaç, B. (Tarihsiz). *Türk ve Dünya ünlüleri ansiklopedisi*. 7, 3803-3804.
- Arslan, H. (2021). *Mu'tezile'de iyilik ve kötülük (hüsün ve kubuh) problemi*. (2. Baskı). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Aybakan, B. (2013). *Zarar*. TDV İslâm ansiklopedisi, 44, 130-134.
- Aydın, Ö., Yıldırım, R., Soyal, F., Can, M., Özdiç, R., Yaşar, M. Y. ve Yavuz, A. F. (2017). *Kelâm tarihi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Aydın, S. (2022). *Mâtürîdî'de kötülük problemi ve imtihan*. M. Bozkurt (Ed.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bayram, F. (2020). Zararı da faydayı da yaratan Dârr-Nâfi'. *Diyanet Aylık Dergisi*, 357, 48.
- Behiyy, M. (2017). *Min-Mefâhimi 'l- Qur'an fi 'l akide ve 's- sulûk*. (Çev: Ö. Aydın). E. Özalp (Ed.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Beyzâvî, K. (2014). *Tavâli 'u 'l-envâr min metâli 'i 'l-enzâr*. (Çev: İ. Çelebi, M. Çınar). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Biçer, R. (2018). *İmam Mâtürîdî*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Buharî, E. A. (2004). *Sahih-i Buharî*. (Çev: A. F. Kocaer). Konya: Hüner Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam mezhepleri tarihi*. (2. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Cebeci, L. (2021). *Kur'an-ı Kerim açısından kötülük problemi*. (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevdet Paşa, A. (1972). *Kıyas-ı enbiyâ ve tevârih-i hulefâ*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Cevherî, İ. H. (1979). *Es-sihâh: tâcu 'l-luğa*. Beyrut.
- Cürcânî, S. S. (1997). *Et-ta 'rifât*. (Çev: A. Erkan). İstanbul: Bahar Yayınları.

- Cürcânî, S.S. (2015). *Şerhu'l-sevâkıf*. (1. Baskı). (Çev: Ö. Türker). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çağrııcı, M. (2010). *Şer*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 38, 542-543.
- Çağrııcı, M. (2013). *Yeis*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 43, 397-398.
- Çağrııcı, M. (2020). *Musibet*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 31, 255-256.
- Çelebi, İ. (2001). *İvaz*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 23, 488-490.
- Demir, O. N. (2020). *Mâtürîdî'de insan tasavvuru*. Ankara: TDV Yayınları.
- Demir, F. (2022). *Tevrat ve Kur'an'a göre Benî İsrâil'in başına gelen musibetler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, M. (2015). *Kur'an'ın ana konuları*. (11. Baskı). İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Demirel, E. (2019). *İnsan hürriyeti bağlamında Mâtürîdî'de kötülük problemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİB. (2013). *Hadislerle İslâm* (2. Baskı). Ankara.
- Ebû Hanîfe, N. S. (2018). *Fıkhu'l ekber*. (2. Baskı). (Çev: A. Öztürk). İstanbul: Şamil Yayınları.
- Ebû Zehra, M. (2018). *İslam'da itikadî, siyasî ve fikhî mezhepler tarihi*. (Çev: S. Kaya). İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Elif Efendi, H. (2015). *En-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'an*. (Çev: M. Koç, E. Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Endülüsi, E. H. (2019). *Kur'an lugati tuhfetu'l-erib bimâ fi'l-qur'âni mine'l-ğarib* (Çev: E. Selam). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Erbay, C. (2012). Açılış Oturumu. İ. Çelebi (Ed.), *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik* içinde (s. 37-38). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erol, A. (1984). *Sabır ve tevekkül risalesi*. Ankara.
- Erzurûmî, İ. H. (Tarihsiz). *Mârifetnâme*. İstanbul: Erzurum Araştırma Yayıncılık.
- Eş'arî, E. H. (2019). *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. (Çev: Ö. Aydın, M. Dalkılıç). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Gazzâlî, E. H. (1981). *Kimyâ-yı saâdet*. (Çev: A. F. Meyan). İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2020). *İhyâ*. (3. Baskı). (Çev: M. Çağrııcı). İzmir: DİB Yayınları.
- Genç, İ. (2019). *Kur'an'da musibet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harman, Ö. F. (1996). *Firâvun*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 13, 118-121.
- Hökelekli, H. (2001). *İstircâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 23, 374-375.
- İbn Fûrek, M. (2014). *El-ibâne an turuki'l-kâsıdîn*. (Çev: A. Yıldırım, A. Aslan). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- İbn Hazm, E. M. (2017). *El-fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. (Çev: H. İ. Bulut). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Manzûr, E. F. (1994). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut.
- İbn Teymiyye, A. (1986-1988). *İbn teymiyye külliyyatı*. E. Gönenç (Ed.), İstanbul: Tevhid Yayınları.
- İsfehânî, R. H. (1986). *El- Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. İstanbul: Yayınsız.
- İzmirli, İ. H. (2018). *Yeni ilmi kelam*. (2. Baskı). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kara, N. (1998). Kur'ân ve sünnet'te belâ- musibet. *Ekev Akademi Dergisi*, 1 (3), 33-58.
- Karagöz, İ. (2007). *Fert ve toplumlara isabet eden musibetler sebep ve sonuçları*. (3. Baskı). Ankara: Kitap Neşriyat Dağıtım Yayınları.
- Karagöz, İ. (2010). *Dini kavramlar sözlüğü*. (5. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Karaman, H. Çağrı, M. Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2017). *Kur'an yolu türkçe meâl ve tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karataş, A. (2014). *İmam Mâtürîdî'nin Kur'an anlayışı*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık.
- Koloğlu, O. Ş. (2018). *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Mezhebi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Korkmaz, S. (2017). *İmam Mâtürîdî ve mezhep eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kubat, M. (2015). *İslam mezhepleri tarihi*. (2. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Kutlu, S. (2011). *Türkler ve İslâm tasavvuru*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2017-2020). *Te'vilâtü'l-Kur'ân tercümesi*. Y. Ş. Yavuz (Ed.). (1 ve 2. Baskı). İstanbul: Ensar Neş. Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2020). *Kitabü't-tevhid*. (15. Baskı). (Çev: B. Topaloğlu). Ankara: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2021). *Kitabü't-tevhid*. (1. Baskı). (Çev: T. Uluç). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- MEB. (1950). *İslâm ansiklopedisi islâm âlemi tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugati*. 7. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Naldan, T. (2019). *İmam Mâtürîdî'nin kötülük problemine yaklaşımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nesefî, E. M. (2004). *Tabsiratü'l- edile fi usuli'd-din*. (Neşr: H. Atay). Ankara: DİB Yayınları.
- Nesefî, N. Ö. (2019-2020). *Et-Teyisr fi't-Tefsir*. M. Coşkun (Ed.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Nevevî, E. Z. (Tarihsiz). *Riyâzü's-Sâlihîn*. (Çev: A. F. Kocaer). Ankara: Keşif Yayınları.
- Önal, R. (2008). Kur'an'da îmânî ve ahlâkî bir tavır olarak sabır. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 439-466.

- Önal, R. (2013). *İslam dışı dinler*. Bursa: Emin Yayınları.
- Özarslan, S. (2012). *Günah musîbet ilişkisi üzerine*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özarslan, S. (2018). *Kelâm tarihi*. (4. Baskı). Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Özcan, H. (1993). *Mâtürîdî'de bilgi problemi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Özcan, H. (1995). *Mâtürîdî'de dini çoğulculuk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özcan, H. (2012). *Türk düşünce hayatında Mâtürîdîlik*. Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Kötülük problemine felsefî ve kelâmî açıdan mukayeseli bir yaklaşım. *Journal of Islamic Research*, 27(3), 235-250.
- Özdemir, M. (2017). *İlâhî adalet ve rahmet penceresinden kötülük ve musibetler* (3. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özen, Ş. (2003). *Mâtürîdî*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 28, 146-151; 159-165.
- Öztürk, R. (2008). Kelâmî açıdan ümitsizlik (yeis) ve İman-amel ile ilişkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 34, 43-56.
- Parlatır, İ. (2017). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Râzî, F. (2019). *Me'âlimü Usûlî'd-Dîn*. (Çev: M. Altaytaş). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Rudolph, U. (2017). *Mâtürîdî*. (2. Baskı). (Çev: Ö. Taşçı). İstanbul: Litera Yayınları.
- Rumî, M. C. (2004). *Mesnevî*. A. Karaismailoğlu (Ed.), Ankara: İmaj Yayınları.
- Sabunî, N. (2016). *Mâtürîdî'ye akaidi*. (16. Baskı). (Çev: B. Topaloğlu). İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Seyyid Kutub, E. C. (1991). *Belâ ve imtihan*. (3. Baskı). (Çev: A. Pakalın). İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık.
- Seyyid Kutub, E. C. (Tarihsiz). *Fîzılâli'l-Kur'ân Kur'ân'ın gölgesinde*. (Çev: M. E. Saraç; İ. H. Şengüller; B. Karlığa). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Sühreverdî, Ş. (2019). *Kitâbü't-telvîhâtî'l-levhiyye ve'l-'arşîyye*. (Çev: A. K. Cihan; S. Yalın). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Taberî, M. C. (1995). *Taberî tefsiri*. (Çev: M. Keskin). İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Tartusi, A. (2008). *Belâ ve musibetle imtihan*. (Çev: U. Pekcan). İstanbul: Karınca & Polen Yayınları.
- Teftâzânî, S. (2019). *Makâsıdu'l-keâm fî 'akâidi'l-İslâm*. (Çev: İ. Eyibil). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Topaloğlu, B. (1993). *Dâr*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 8, 481-482.
- Topaloğlu, B. (2002). *Kitâbü't-Tevhid*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 26, 117-119.
- Topaloğlu, B. (2003). *Mâtürîdî*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 28, 157-159.
- Topaloğlu, B. (2003). *Te'vilâtü'l-Kur'ân'dan tercümeler*. İstanbul: İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı Yayınları.

- Topaloğlu, B. (2012). İmâm Mâtürîdî'nin temel islâm bilimlerindeki yeri. İ. Çelebi (Ed.), *Büyük Türk bilgini imâm mâtürîdî ve mâtürîdîlik* içinde (s. 39-42). İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2012). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 41, 32-33.
- Topaloğlu, B., Çelebi, İ. (2017). *Kelam terimleri sözlüğü*. (5. Baskı). Ankara. İSAM Yayınları.
- Ünsal, H. (2018). *İmâm Mâtürîdî'ye göre insan hürriyeti bağlamında kötülük problemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaran, C. S. (2021). *Kötülük ve Teodise*. (3. Baskı). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). *Azap*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 4, 302-309.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). *Be's*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 5, 526-527.
- Yazır, M. H. (1935). *Hak dini Kur'an dili yeni meâlli Türkçe tefsir*. İstanbul: Matbaaî Ebüzziya.
- Yeprem, M. S. (2000). *Mâtürîdî'nin akîde risâlesi ve şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2015). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. (19. Baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Zemahşerî, E. K. (2016-2020). *El-keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. M. Sülün (Ed.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

